

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПРАВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ДО 35-РІЧЧЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО
ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

*ЗБІРНИК ТЕЗ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(КИЇВ, 11–12 ЛИПНЯ 2025 р.)*

**МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
КОМІСІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА
ПРИ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ**

**ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ
ДЕРЖАВИ ЯК СКЛАДНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
*до 35-річчя Декларації про
державний суверенітет України***

***ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ
міжнародної наукової конференції***

**11–12 липня 2025 р.
м. Київ**

**Київ
Талком
2025**

УДК 340.1; 341; 327.2/5; 35

Т 35

*Рекомендовано до друку Президією Міжнародної асоціації істориків
права та Вченою радою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

Т 35 Територіальна цілісність держави як складник національної безпеки: до 35-річчя Декларації про державний суверенітет України: збірник тез міжнародної наукової конференції (Київ, 11–12 липня 2025 р.). Ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), Є. В. Ромінський (відповідальний секретар), Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, В. Є. Кириченко, І. В. Музика, Н. М. Пархоменко, О. Н. Ярмиш. Київ: Талком, 2025. 264 с.

ISBN 978-617-8627-38-6

Збірник тез присвячений різним аспектам принципу територіальної цілісності держави як невід’ємної складової національної безпеки; його історичним витокам, запровадженню в науковий та нормативний обіг, еволюції, вживанню в законодавстві та міжнародному праві, правовій думці та правових відносинах. Окрема увага в збірнику приділена 35-річчю Декларації про державний суверенітет України, зокрема історії її створення, прийняття та наслідкам для сьогодення.

Збірник містить тези доповідей учасників Міжнародної наукової конференції «Територіальна цілісність держави як складник національної безпеки: до 35-річчя Декларації про державний суверенітет України» (Київ, 11–12 липня 2025 року), проведеної відповідно до планової наукової тематики Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

УДК 340.1; 341; 327.2/5; 35

ISBN 978-617-8627-38-6

© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН
України, 2025

© Автори тез, 2025

**INTERNATIONAL ASSOCIATION OF HISTORIANS OF LAW
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
COMMISSION ON HISTORY OF UKRAINIAN LAW
UNDER PRESIDUM OF NAS OF UKRAINE**

**TERRITORIAL INTEGRITY OF
THE STATE AS A COMPONENT
OF NATIONAL SECURITY:
*TO THE 35th ANNIVERSARY OF
THE DECLARATION OF STATE
SOVEREIGNTY OF UKRAINE***

*A collection of abstracts and papers
of the International Scientific Conference*

**July 11–12, 2025
Kyiv**

**Kyiv
Talcom
2025**

UDC 340.1; 341; 327.2/5; 35

Recommended for print by the Presidium of the International Association of Historians of Law and the Academic Council of the Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine

Territorial Integrity of the State As a Component of National Security: to the 35th Anniversary of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine: A collection of abstracts and papers of the International Scientific Conference (Kyiv, July 11–12, 2025) / Editorial Board : I. B. Usenko (Chairman), Ye. V. Rominskyi (Executive Secretary), T. I. Bondaruk, A. Yu. Ivanova, V. Ye. Kyrychenko, I. V. Muzyka, N. M. Parkhomenko, O. N. Yarmysh. Kyiv: Talcom, 2025. 264 p.

ISBN 978-617-8627-38-6

The collection of abstracts and papers is devoted to various aspects of the principle of Territorial Integrity of the State as an integral component of national security; its historical origins, introduction into scientific and regulatory circulation, evolution, use in legislation and international law, legal thought, and legal relations. The collection pays special attention to the 35th anniversary of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine, in particular the history of its creation, adoption, and consequences for the present.

The collection contains the abstracts and the reports of the participants of the International Scientific Conference «Territorial integrity of the state as a component of national security: to the 35th anniversary of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine» (Kyiv, July 11–12, 2025) conducted in accordance with the planned scientific work of the Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine.

UDC 340.1; 341; 327.2/5; 35

ISBN 978-617-8627-38-6

© Koretsky Institute of State and
Law of the NAS of Ukraine, 2025
© The authors of the papers, 2025

ЗМІСТ

Зміст	5
Contents	9
Вступне слово	13
Частина 1. Декларація про державний суверенітет України як пам'ятка права та дороговказ для майбутнього	15
Куян І. А. (Київ) Ціннісний потенціал Декларації про державний суверенітет України для історії та сучасності.....	15
Камінська Н. В. (Київ) Конституційно-правова і політична природа Декларації 1990 року, її значущість для гарантування територіальної цілісності й непорушності державних кордонів, безпеки і стабілізації правопорядку.....	21
Усенко І. Б. (Київ) Декларація про державний суверенітет України: погляд через 35 років.....	26
Частина 2. Теоретичні проблеми територіальної цілісності та недоторканності держави	34
Батанов О. В. (Київ) Територія як конституційна цінність.....	34
Андрійко О. Ф. (Київ) Цілі державного управління в сфері забезпечення територіальної цілісності держави.....	40
Кириченко В. С. (Харків) «Територіальна цілісність» – основний міжнародно-правовий принцип, що потребує контексту.....	44
Макарчук В. С. (Львів) «Територіальний конфлікт» Конституцій України та Російської Федерації в парадигмі сучасного міжнародного права.....	49

Бернадський Б. В. (Київ) Загрози територіальній цілісності держави.....	54
Рудий Н. Я. (Львів) Проблеми та перспективи застосування міжнародних гарантій незалежності та територіальної цілісності України.....	59
Цвєткова Ю. В. (Київ) Територія держави та території етнорелігійних груп: фактори ризику чи перспективи для розвитку?	66
Бедрій М. М. (Львів) Чи обмежує державний кордон територіальну дію правового звичаю?	71
Бірюков В. І. (Київ) До питання функціонування нотаріусів на тимчасово окупованих територіях.....	75
Гринишин М. О. (Київ) Питання захисту територіальної цілісності держав у процесі розроблення Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства.....	80
Частина 3. Національна безпека у правовому вимірі: історія та сучасність.....	88
Пархоменко Н. М. (Київ) Чинники забезпечення національної безпеки: концептуалізація питання.....	88
Шмоткін О. В. (Київ) Основні напрями розуміння національної безпеки.....	96
Бобровник С. В. (Київ) Теоретико-правові проблеми національної безпеки.....	102
Новицький Г. В. (Київ) Правові гарантії захисту території як об'єкта національної безпеки України.....	111
Ситник О. М. (Мелітополь, Запоріжжя, Умань) Сучасні методологічні підходи переосмислення національної безпеки: історіософсько-цивілізаційний аспект.....	116

Корж І. Ф. (Київ) Цифрова безпека та деякі інші складники національної безпеки.....	124
Беззубов Д. О. (Київ) Національні інтереси як складник категорії національної безпеки.....	129
Кубальський В. Н. (Київ) Поняття та сутність національної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони в умовах збройної агресії.....	136
Коваль А. Ф. (Львів) Політичні та правові аспекти відповідальності посадових осіб за тимчасову втрату частини території України під час ведення воєнних (бойових) дій та національного спротиву російському міжнародному агресору.....	142
Бондарук В. О. (Київ) Проблеми збереження архівної спадщини крізь призму національної єдності України.....	148
Частина 4. Територіальні права та національна безпека: спроби теоретичного осмислення.....	154
Сокальська О. В. (Київ) Безпека vs виправлення: німецький пенальний дискурс кінця XVIII – першої половини XIX ст.	154
Самойленко О. О. (Київ) Поняття «національна безпека» у розумінні та термінологічному апараті правників XIX століття.....	160
Зозуля Є. В. (Кропивницький) Територіальна цілісність в державно-правовій думці представників української політичної еміграції.....	168
Іванова А. Ю. (Київ) Евристичний потенціал національної (групової) та дозвільної (пермісивної) теорій територіальних прав для досліджень української державності початку XX століття.....	174
Кресін О. В. (Київ) Проблема права народів на самовизначення у контексті «сірих зон» міжнародного права та відновлення територіальної цілісності України.....	181

Частина 5. Територіальна цілісність держави:	
історично-правові уроки.....	187
Сірий М. І. (Київ)	
Українська державність: виміри права і держави.....	187
Гавриленко О. А. (Харків)	
Правовий статус Гренландії: історія та сучасні виклики.....	198
Ромінський Є. В. (Київ)	
Врегулювання територіальних конфліктів за давньоруськими правовими актами.....	205
Бондарук Т. І. (Київ)	
Унормування територіальних прав Литовським статутом 1566 р. у контексті становлення принципу територіальної цілісності.....	209
Худояр Л. В. (Київ)	
Правовий режим території Правобережної та Лівобережної України першої чверті 18 століття.....	214
Музика І. В. (Київ)	
Правовий режим території Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).....	221
Бойко І. Й. (Львів)	
Втрата територіальної цілісності як одна з причин поразки Західноукраїнської Народної Республіки.....	228
Окіпнюк В. Т. (Київ)	
Боротьба української політичної еміграції за відновлення суверенітету УНР наприкінці 1920-х на початку 1930-х років: історичний досвід та сучасність.....	241
Єрмоленко І. М. (Київ)	
Перебування території Криму у складі різних державних утворень: історико-правовий аспект.....	251
Список авторів.....	259

CONTENTS

Zmist	5
Contents	9
Foreword	13
Chapter 1. The Declaration on the State Sovereignty of Ukraine as a Monument of Law and a Guide for the Future	15
Kuian I. (Kyiv) The value potential of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine for history and modernity.....	15
Kaminska N. (Kyiv) Significance of the 1990 Declaration for guaranteeing territorial integrity and inviolability of state border, security and stabilization of law order.....	21
Usenko I. (Kyiv) The Declaration on State Sovereignty of Ukraine: A View after 35 Years.....	26
Chapter 2. Theoretical Problems of Territorial Integrity and Inviolability of the State	34
Batanov O. (Kyiv) The territory as a constitutional value.....	34
Andriyko O. (Kyiv) Purposes of Public Administration in Terms of Ensuring the Territorial Integrity of the State.....	40
Kyrychenko V. (Kharkiv) «Territorial Integrity» as a Fundamental Principle of International Law that requires context.....	44
Makarchuk V. (Lviv) «Territorial Conflict» Between the Constitutions of Ukraine and the Russian Federation in the Paradigm of Contemporary International Law.....	49
Bernadsky B. (Kyiv) Threats to the territorial integrity of the state.....	54

Rudyi N. (Lviv) Problems and Prospects of Implementing International Guarantees of Ukraine's Independence and Territorial Integrity.....	59
Tsvietkova Yu. (Kyiv) The Territory of the State and the Territories of Ethnic and Religious Groups: Risk Factors or Prospects for Evolution?	66
Bedrii M. (Lviv) Does the state border limit the territorial validity of a legal custom?	71
Biriukov V. (Kyiv) On the Issue of the Functioning of Notaries in Temporarily Occupied Territories.....	75
Hrynyshyn M. (Kyiv) The Issue of Protecting the Territorial Integrity of States in the Process of Drafting the Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind.....	80
Chapter 3. National Security in the Legal Dimension: history and present.....	88
Parkhomenko N. (Kyiv) Factors of ensuring national security: conceptualization of the issue.....	88
Shmotkin O. (Kyiv) The Main Approaches to Understanding National Security.....	96
Bobrovnyk S. (Kyiv) Theoretical and Legal Problems of National Security.....	102
Novitsky G. (Kyiv) Legal Guarantees for the protection of territory as an object of Ukraine's National Security.....	111
Sytnyk O. (Melitopol, Zaporizhzhia, Uman) Modern Methodological Paradigm of Rethinking National Security: Ukrainian Historiosophical and Civilizational Context.....	116
Korzh I. (Kyiv) Digital Security and some other components of National Security.....	124
Bezzubov D. (Kyiv) National Interests as a component of the National Security category.....	129

Kubalskiy V. (Kyiv) Concept and essence of National Security as an Object of Criminal Law Protection in the context of Armed Aggression.....	136
Koval A. (Lviv) Political and Legal Aspects of the Responsibility of Officials for the Temporary Loss of Part of Ukraine's Territory During Military (Combat) Operations and National Resistance to the Russian International Aggressor.....	142
Bondaruk V. (Kyiv) Issues of Preserving Archival Heritage through the Prism of Ukraine's National Unity.....	148
Chapter 4. Territorial Rights and National Security: Attempts at Theoretical Understanding.....	154
Sokalska O. (Kyiv) Security vs Correction: German Penal Discourse in the late 18th and first half of the 19th century.....	154
Samoileno O. (Kyiv) The Concept of «National Security» in the Understanding and Terminological Framework of 19th century Legal Scholars.....	160
Zozulya E. (Kropyvnytskyi) Territorial Integrity in the State-Legal Thought of Representatives of the Ukrainian Political Emigration of the 20th century.....	168
Ivanova A. (Kyiv) The heuristic potential of national and group theories of territorial rights for research into Ukrainian statehood in the early 20th century.....	174
Kresin O. (Kyiv) The problem of the right of peoples to self-determination in the context of the «gray zones» of international law and the restoration of the territorial integrity of Ukraine.....	181

Chapter 5. Territorial Integrity of the State: Historical and Legal Lessons.....	187
Siryi M. (Kyiv) Ukrainian statehood: dimensions of law and state.....	187
Havrylenko O. (Kharkiv) Legal Status of Greenland: history and contemporary challenges	198
Romynskyi Ye. (Kyiv) Settlement of Territorial Conflicts according to Ancient Rus Legal Acts.....	205
Bondaruk T. (Kyiv) The regulation of territorial rights by the Lithuanian Statute of 1565 in the context of the formation of the principle of territorial integrity.....	209
Khudoyar L. (Kyiv) Legal regime of the territory of Right-Bank and Left-Bank Ukraine in the first quarter of the 18th century.....	214
Muzyka I. (Kyiv) Legal regime of the territory of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR).....	221
Boyko I. (Lviv) Loss of territorial integrity as one of the reasons for the defeat of the Western Ukrainian People's Republic.....	228
Okipniuk V. (Kyiv) The struggle of the Ukrainian political emigration for the restoration of the sovereignty of the UNR in the late 1920s and early 1930s: historical experience and modernity.....	241
Yermolenko I. (Kyiv) The presence of the territory of Crimea in various state formations: historical and legal aspect.....	251
List of Authors.....	259

ВСТУПНЕ СЛОВО

Пропонований узві читачів науковий збірник містить тези доповідей учасників Міжнародної наукової конференції «Територіальна цілісність держави як складник національної безпеки: до 35-річчя Декларації про державний суверенітет України» (Київ, 11–12 липня 2025 року). Організаторами заходу виступили Міжнародна асоціація істориків права (МАІП), Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України та Комісія історії українського права при Президії НАН України. Приймав учасників у своєму приміщенні та забезпечував трансляцію засідань і участь окремих доповідачів в дистанційному режимі, а також відеозапис конференції Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

Конференція була організована в рамках НДР Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України «Принцип територіальної цілісності держави в українській правовій думці та конституційній практиці: історико-правовий аспект». Це вже друга конференція в рамках цієї НДР. Попередня «Земля і територія як юридичні та геополітичні поняття: історико-правова реальність і сучасність» відбулася в листопаді 2024 року. Безпосереднім інформаційним приводом для проведення нового форуму стало також 35-річчя від дня прийняття Декларації про державний суверенітет України. Водночас бралися до уваги й інші наукові інтереси учасників конференції.

В оргкомітет конференції увійшли керівники Міжнародної асоціації істориків права, представники адміністрації Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України та ряд провідних вітчизняних істориків права.

У конференції взяли участь 43 науковці, які представляли всі куточки України (були учасники з 15 різних НДІ та вишів), більшість з них за наслідками обговорення подали для публікації розширені тези своїх виступів. З повним відеозаписом конференції можна ознайомитися на youtube-каналі Міжнародної асоціації істориків права.

Конференція проходила в шести послідовних тематичних панелях: 1. Декларація про державний суверенітет України: погляд крізь десятиріччя; 2. Теоретичні проблеми територіальної цілісності та недоторканності держави; 3. Національна безпека у правовому вимірі: історія і сучасність; 4. Територіальні проблеми в юридичній теорії та практиці; 5. Територіальні права та національна безпека в догмі права; 6. Територіальна цілісність держави: історико-правові уроки. Тематика цих панелей згодом значною мірою визначила структуру збірки тез конференції.

Відповідно до традицій Міжнародної асоціації істориків права оргкомітет конференції свідомо не обмежував творчої свободи учасників, надаючи академічну кафедру для висловлювання нових, сміливих, часто доволі контroversійних поглядів, для наукової критики і полеміки. Наукова дискусія відбувалася в традиційному для МАШ форматі, в атмосфері взаємної толерантності, доброзичливості і доброго гумору.

Водночас редколегія збірника та члени редакційно-коректорської групи видання далеко не завжди поділяють методологічні позиції та концептуальні підходи окремих доповідачів, їх інтерпретацію певних історичних та юридичних фактів. Згідно зі звичною академічною практикою в цих випадках відповідальність за наукову коректність і добросовісність тексту несе виключно автор. Тому матеріали подаються в авторській редакції, лише з мінімальним необхідним літературним опрацюванням відповідно до нормативів сучасної української мови. В дискусійних питаннях, наприклад щодо написання з великої чи малої літери назв окремих держав та прізвищ деяких політичних діячів, редколегія відповідно до роз'яснень уповноважених академічних інституцій керується насамперед вимогами чинного українського правопису.

Вважаємо, що конференція вдалася, збірник її матеріалів має викликати неабиякий науковий інтерес. І ми всі будемо щиро раді, якщо наша праця в цей нелегкий воєнний час хоч незначною мірою сприятиме розвитку вітчизняної юридичної науки.

Редакційна колегія

Частина 1.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ ЯК ПАМ'ЯТКА ПРАВА ТА ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

І. А. Куян (Київ)

ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ ДЛЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ

Ціннісний потенціал Декларації про державний суверенітет України для історії і сучасності полягає у тому, що у цьому документі визначено ключові політико-правові підстави та засади конституційного розвитку України як суверенної держави. Передусім, це беззаперечна підстава проголошення державного суверенітету – здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення; визначення державного суверенітету України як верховенства, самостійності, повноти і неподільності влади Республіки в межах її території та незалежності і рівноправності у зовнішніх зносинах. Державний суверенітет України проголошений виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини. Метою Декларації визначено утвердження суверенітету народу України.

На час ухвалення Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 року) діяла Конституція УРСР 1978 року зі змінами, згідно із Законом від 27 жовтня 1989 року № 8308-11, що стосувалися системи і принципів діяльності Рад народних депутатів, виборчої системи, передусім Верховної Ради УРСР, статусу Верховної Ради УРСР, української мови як державної, статусу Ради Міністрів, судової системи, статусу органів місцевої влади, порядку змін Конституції УРСР. Варто відзначити, що вже на другий день після прийняття зазначеного Закону, 28 жовтня 1989 року прийнятий Закон УРСР «Про

мови в Українській РСР», в якому, зокрема, визначено, що українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності Українського народу та, що Українська РСР забезпечує українській мові статус державної. Ухвалення зазначеного Закону, на нашу думку, засвідчило початок нового етапу державотворчого процесу в Україні.

Утім, розуміємо, що тоді Конституція УРСР не була Основним Законом суверенної держави, а визначала статус України як суб'єкта федерації. Прийняття Декларації про державний суверенітет України перервало встановлену в Конституції УРСР 1978 року наступність конституційного розвитку України як союзної республіки, її конституційну ідентичність радянської республіки, оскільки визначила інші, якісно відмінні ідеї та принципи від тих, що визначалися в конституціях Української РСР 1919 р., 1929 р., 1937 р., Конституції СРСР 1977 р.

Безпосередньо ж положення про конституційна наступність, що визначалося в Преамбулі Конституції УРСР 1978 р., скасовані змінами до Конституції України (1978) згідно із Законом від 17.09.1991 р. № 1554-12 вже після ухвалення Акта проголошення незалежності України. Йдеться про розрив ідеологічної складової конституційної ідентичності, натомість політична складова ідентичності трансформована на основі Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р.

Надаючи Декларації про державний суверенітет значення політико-правового документа, відзначимо, що для розуміння її ціннісного потенціалу важливо розрізнити зміст її політичних та правових компонентів. Складники політичної компоненти не є однорідними, серед них можна виділити базові та змінні. Водночас базові складники політичної компоненти мають і правовий зміст. Так, положення Декларації про те, що Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права, має в своїй основі розуміння права нації на самовизначення як її природного права.

Правова складова Декларації виконує дві функції – установчу і забезпечувальну, які і задали два вектори конституційного розвитку. Зміст першого полягає у тому, що Декларація, як визначено у її тексті,

є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод.

Надалі конституційний процес, був пов'язаний із знаходженням консенсусу в суспільстві, передусім у питаннях форми держави – форми правління та форми державного устрою. Тоді було запропоновано більше 20 проектів нової конституції. Це були проекти, напрацьовані робочою групою Конституційної комісії Верховної Ради України, окремими авторськими колективами, громадськими організаціями і громадськими активістами, політичними партіями, окремими народними депутатами, тимчасовою спеціальною комісією з доопрацювання проекту Конституції та альтернативні проекти¹.

Правова складова Декларації не вичерпується тільки «містком» до прийняття нової конституції. Другий її аспект імпліцитно присутній в Декларації враховуючи її державотворчу природу. Суверенітет, особливо щойно проголошений, потребує якнайкращого забезпечення. Але прийняття нової конституції потребує консенсусу в суспільстві, без якого установча влада, якщо і відбудеться, то може виявитися не стійкою. Тому другий аспект правової компоненти – забезпечувальний і, відповідно, другий вектор конституційного розвитку був об'єктивно необхідним. Його реалізація відбувалася через уконституціоналізацію положень Декларації через внесення змін до Конституції УРСР 1978 року та прийняття необхідних законів.

Зокрема, можна відстежити у змінах до Конституції УРСР, а згодом до Конституції України 1978 р. (згідно із законами № 404-ХІІ від 24.10.1990 р., № 983-12 від 18.04.1991 р., № 1048-12 від 21.05.1991 р., № 1213а-12 від 19.06.1991 р., № 1293-12 від 05.07.1991 р., та, особливо, № 2113-12 від 14.02.1992 р.) закріплених у Декларації ознак державної влади (верховенства, самостійності повноти і неподільності влади Республіки в межах її території) і держави – незалежної і рівноправної у зовнішніх зносинах та, відповідно, принципів, на яких має ґрунтуватися суверенна держава – територіального верховенства України і визначення обов'язковості Конституції і законів України на її території, народовладдя, повновладдя народу України і визначення України як незалежної

демократичної держави, принципу поділу державної влади та інших значимих положень.

Так, у Декларації визначається, що Україна має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР (політична компонента). З внесенням змін до Конституції України 1978 року згідно із Законом від 19.06.1992 року № 2480-ХІІ, закріплено, що в Україні існує єдине громадянство. Підстави і порядок набуття і втрати громадянства України визначаються Законом «Про громадянство України» (змінена ст. 31). Відповідно Закон України «Про громадянство України» був прийнятий 08.10.1991 року і закріпив принцип єдиного громадянства.

Відповідно до встановленого в Декларації принципу територіального верховенства, Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території; територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди. Зміни до Конституції 1978 року від 24.10.1990 № 404-ХІІ закріпили верховенство законів Республіки на її території, а зміни згідно із Законом від 19.06.1992 року № 2480-ХІІ передбачали, що територія України є єдиною, неподільною, недоторканою і цілісною. Будь-які зміни території і державних кордонів України без згоди народу України не дозволяються. Положеннями Закону України «Про державний кордон України» від 04.11.1991 року № 1777-ХІІ визначено з посиланням на Конституцію України, Декларацію та Акт проголошення незалежності, що Україна проводить політику миру, виходячи з принципів непорушності кордонів, які є відображенням територіальної цілісності, суверенітету та єдності України.

Положення Розділу VI Декларації щодо економічної самостійності, згідно з яким Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах, вже 03.08.1990 року отримало розвиток у Законі «Про економічну самостійність Української РСР». У Законі України «Про власність» від 07.02.1991 р. прямо йшлося про те, що він спрямований на реалізацію Декларації про державний суверенітет України.

Положення Декларації про те, що Українська РСР самостійно створює банкову систему (включаючи зовнішньоекономічний банк),

було реалізовано, зокрема, у Законі «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.1991 року. Положення Розділу IX Декларації щодо зовнішньої і внутрішньої безпеки та права України на власні збройні сили було реалізовано, передусім, в Законі України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 року.

Загалом, більша частина встановлених у Декларації засадничих положень, спрямованих на утвердження суверенітету України, були уконституйовані шляхом внесення змін до Конституції 1978 року та отримали розвиток у законах України.

Сьогодні базові положення Декларації про державний суверенітет України закріплені у Конституції України: Україна є суверенною і незалежною демократичною соціальною правовою державою; принцип суверенітету народу, поділу влади, територіальної цілісності і недоторканності держави та ін. І всі ці базові положення втілені в законодавстві України. І це закономірно, оскільки предмет Декларації – державний суверенітет – не має строку давності та не може втратити актуальності і юридичної значущості.

З іншого боку, політична складова Декларації, крім засадничих положень, не могла залишатися незмінною, оскільки диктувалася вимогами часу і умовами, в яких розпочалася розбудова незалежної державності України. Зокрема, положення про вищий нагляд прокуратури, про участь України в союзному договорі втратили свою актуальність.

Підсумовуючи сказане, з урахуванням тези, озвученої на початку, маємо підстави стверджувати, що ціннісний потенціал Декларації про державний суверенітет України як для історії, так і для сучасності, полягає у тому, що цим політико-правовим документом проголошено суверенітет України, по суті, констатовано факт утворення незалежної держави. Цей факт має юридичне значення. Він започаткував новий етап розвитку державності України, нову конституційну ідентичність, і в цьому плані ціннісний потенціал Декларації про державний суверенітет України є невичерпним як для історії, так і для сучасності та майбутнього.

Слід відзначити і доктринальну цінність Декларації про державний суверенітет, що полягає у визначенні ключових ознак

державного суверенітету та низки елементів взаємозв'язку державного, народного і національного суверенітету.

Всі ці аспекти є важливими у зв'язку з прагненнями України набути повноправного членства в Європейському Союзі і водночас зберегти свою ідентичність в європейській єдності, що передбачає необхідність розроблення правових засобів для їх узгодження з домінантами права ЄС в контексті принципів передачі повноважень, субсидіарності та у зв'язку з розвитком доктрин конституційної ідентичності, правочинного верховенства, європейського конституціоналізму, які спрямовані на утримання балансу єдності в багатоманітті.

Kuian I. The value potential of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine for history and modernity

The issues of political and legal components, on which the value potential of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine is based, are considered. The heterogeneity of the political component of the Declaration is noted and it is proposed to distinguish its basic and variable components. The legal component of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine performs two functions - constituent and supporting, which set two vectors of constitutional development of Ukraine. The development of the provisions of the Declaration based on the amendments to the 1978 Constitution and their provision in the legislation of Ukraine before the adoption of the 1996 Constitution of Ukraine is analyzed. It is noted that the basic components of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine are enshrined in the 1996 Constitution of Ukraine and have been developed in the legislation of Ukraine. The doctrinal value of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine and its significance in connection with Ukraine's European integration aspirations are emphasized.

Keywords: state sovereignty, Declaration on State Sovereignty of Ukraine, constitutional development of Ukraine, constitutional doctrine.

¹ Конституція – правне обличчя всієї країни» (нереалізовані сторінки сучасного українського конституційного процесу): Збірка проектів Конституції України та законопроектів про внесення змін до Основного Закону України, Концепція нової Конституції України та концепції змін до Конституції України: У 2-х т. Інститут законодавства Верховної Ради України. 2-е вид., переробл. і доповн. Т. 2. Кн. 2. Київ: «Людмила», 2019. 471 с.

**ЗНАЧУЩІСТЬ ДЕКЛАРАЦІЇ 1990 року
ДЛЯ ГАРАНТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ
Й НЕПОРУШНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ,
БЕЗПЕКИ І СТАБІЛІЗАЦІЇ ПРАВОПОРЯДКУ**

Враховуючи реалії суспільного і державно-правового розвитку 1990 р., а також активізацію політичних трансформацій національного і міжнародного рівнів, прийняття Декларації про державний суверенітет України, безумовно, мало вагоме значення. Йдеться, зокрема, про закріплення у цьому документі загальноцивілізаційних правових стандартів, більшість з яких не були властиві для правових актів радянського періоду, а саме демократичне суспільство, забезпечення прав і свобод людини, національні права всіх народів, правова держава, суверенітет і самоврядування народу, самовизначення нації, народовладдя, розподіл державної влади, територіальне верховенство, мир і міжнародна безпека, екологічна безпека тощо.

Не дивлячись на наявність міжнародної правосуб'єктності, членство у низці міжнародних організацій, тодішнє національне законодавство не відзначалось активними імплементаційними процесами в частині впровадження міжнародно-правових стандартів, міжнародних зобов'язань у різних галузях життєдіяльності. Фактично у Декларації 1990 року законодавцем зосереджені ключові напрями перспективного розвитку держави і права, законодавства, якісно нової правової культури і свідомості. Причому Україна була однією з перших країн, яка оголосила про намір вийти з Радянського Союзу, ще раніше було проголошено незалежність від СРСР Литви 11 березня 1990 року, готувались до відновлення незалежності Латвія та Естонія, а нинішня держава-агресорка Росія, точніше РРФСР, прийняла відповідну Декларацію про державний суверенітет 12 червня 1990 року¹.

Отже, з проголошенням державного суверенітету як верховенства, самостійності, повноти і неподільності влади Республіки в межах її території та незалежності і рівноправності у зовнішніх зносинах, поступово почав змінюватися державний лад України та

інших пострадянських держав. Слід констатувати, що у розділі V «Територіальне верховенство» відображені частково положення деяких з основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН 1945 року, Декларації про принципи міжнародного права 1970 року і Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Так, за Декларацією 1970 року кожна держава зобов'язана утримуватися від погрози силою або її застосування з метою порушення існуючих міжнародно визнаних кордонів іншої держави або як засобу розв'язання міжнародних спорів, у т. ч. територіальних спорів і питань, що стосуються державних кордонів; територія держави не повинна бути об'єктом воєнної окупації, яка стала результатом застосування сили на порушення Статуту ООН; територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті погрози силою або її застосування; жодні територіальні надбання, що є результатом погрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними².

Тобто, принцип територіальної цілісності держав трактується крізь призму принципу незастосування сили або погрози силою (пункт 4 статті 2 Статуту). Аналогічні положення містять регіональні договори (Статут Організації американських держав 1948 р., Пакт Ліги арабських держав 1945 р., Хартія Організації африканської єдності 1963 р.) та Декларація про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р., Манільська декларація про мирне розв'язання міжнародних спорів 1982 р., Декларація про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування у міжнародних відносинах 1987 р., резолюція ГА ООН «Підтримання міжнародної безпеки – запобігання насильницькій дезінтеграції держав» 1998 р. тощо.

Декларацією 1990 року встановлено: «... Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди...»³. Власне державницька позиція відображена в чітко викладених положеннях, згодом була конкретизована у спеціальному Законі України «Про державний кордон України» 1991 року і т. д.

Названий документ слугував основою, зокрема, й для прийняття постанови Верховної Ради Української РСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25 грудня 1990 року. Тут закріплено стратегічні напрями й пріоритети забезпечення безпосередніх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних зносин УРСР з іноземними державами відповідно до Декларації про державний суверенітет України. Насамперед, доручено Раді Міністрів при встановленні дипломатичних, консульських, торговельних зносин з іноземними державами виходити з необхідності найбільш ефективного забезпечення інтересів Української РСР; вирішити питання про акредитацію консульських установ іноземних держав на території УРСР при Міністерстві закордонних справ УРСР; спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Передбачались окремі статті видатків на зовнішньополітичну й зовнішньоекономічну діяльність, створення системи підготовки кадрів для органів зовнішніх зносин⁴.

Як бачимо, ще до проголошення незалежності України 1991 року, у рамках Декларації 1990 року та згаданих підзаконних актів визначені сміливі й однозначні політичні рішення, функції та завдання стратегічного характеру фактично самостійної держави – повноцінного суб'єкта міжнародного права. Згодом на законодавчому рівні були внесені зміни й доповнення, розроблені й прийняті нові закони, засновані на новій ідеології державотворення і правотворчості.

Значна частина положень Декларації 1990 року присвячена безпековій проблематиці. Наприклад, це стосується розділів VII «Екологічна безпека» (своя національна комісія радіаційного захисту населення, екологічна безпека громадян, генофонд народу...), IX «Зовнішня і внутрішня безпека» (власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР...), X «Міжнародні відносини» (Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах). Зі змісту положень

розділу VI «Економічна самостійність» можна зробити висновок про засади економічної безпеки і стабільності, можливості самостійного створення банкової, цінової, фінансової, митної, податкової систем, формування державного бюджету тощо.

Уперше тут врегульовано пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, визнання переваги загальнолюдських цінностей. Ці положення були особливо важливі як для визначення конституційно-правового статусу людини і громадянина, так і для стабілізації існуючого правопорядку.

Звісно, згодом неодноразово спостерігалися дискусії й критика стосовно фрагментарності певних напрямів суспільно-державної організації, внутрішньої і зовнішньої політики держави, її правової системи тощо. Проте, на відміну від сучасних подій, активної фази російсько-української війни, вчинення агресії та інших найтяжчих міжнародних злочинів проти Української держави, геноциду Українського народу, у складний перехідний період від тоталітаризму до демократії Декларація 1990 року стала надійним фундаментом для кардинальної модернізації правового поля, державного ладу, системи організації та функціонування публічної влади, форм і методів їх діяльності. Це своєрідний інструмент «правової культурної революції», розвитку якісно нової правової культури і правової свідомості, національних правових традицій України, стимулювання у майбутньому цивілізаційних трансформацій європейського і світового масштабів.

Kaminska N. Significance of the 1990 Declaration for guaranteeing territorial integrity and inviolability of state border, security and stabilization of law order

The significant role of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine in 1990 has both internal and external dimensions, as it has become a reliable foundation for a radical modernization of the legal field, state system, system of organization and functioning of public authorities, forms and methods of their activity. At the same time, it is a kind of instrument of the «legal cultural revolution», the development of a qualitatively new legal culture and legal consciousness, national legal traditions of Ukraine, and in the future, the stimulation of civilizational transformations of European and world scale.

Keywords: Declaration, state sovereignty, territorial integrity, inviolability of state borders, security, law and order, human rights, international law.

¹ Пристай Д. 30 років Декларації про державний суверенітет. Факти про документ. URL: <https://suspinne.media/47616-30-rokiv-deklaracii-pro-derzavnij-suverenitet-fakti-pro-dokument/> (дата звернення: 02.11.2025).

² Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. 1970. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/19_70/en/19494 (дата звернення: 02.11.2025); Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т.3. Київ, 2019. 992 с.; Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50–69. DOI: 10.32886/instzak.2022.01.06.

³ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

⁴ Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин: постанова Верховної Ради Української РСР від 25 грудня 1990 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ 35 РОКІВ

У контексті 35-річного ювілею, який ми нині відзначаємо, і не повторюючи попередні виступи, маю зупинитися на деяких суто юридичних аспектах оцінки цього важливого історичного документа.

1. Є думка, яка видається нам принципово некоректною, що Декларація про державний суверенітет України (далі – Декларація) загалом не є юридичним документом, оскільки не містить юридичних обов'язків, за невиконання яких мали б настати певні несприятливі негативні наслідки (юридична відповідальність). Акцентується увага на тому, що Декларація не є законом (ніби юридичні документи мають існувати лише у формі закону). Аналогічні судження висловлюються, до речі, і стосовно такого важливого міжнародно-правового акта як Загальна декларація прав людини.

Прихильники подібних поглядів виходять зі своєрідного кримінально-правового та адміністративного підходу до правової реальності, який, на жаль, притаманний представникам різних юридичних спеціальностей і виявляється у самих несподіваних випадках. Автор цих рядків, наприклад, свого часу особисто стикнувся із ситуацією, коли чиновник міністерства охорони здоров'я (колишній слідчий з відповідною ментальністю), а з його подання і сам міністр категорично виступили проти норми проекту Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка передбачала, що людина має піклуватися про своє здоров'я та здоров'я дітей, аргументуючи свою позицію відсутністю в законодавстві конкретного покарання за неналежне виконання цієї норми. На щастя, законодавець не сприйняв цю аргументацію і відповідна норма (пункт 1 частини першої статті 10 Основ) вже 35 років залишається чинною.

На наше глибоке переконання, заперечення юридичного характеру Декларації, не беруть до уваги сучасні досягнення правової доктрини щодо значення так званої позитивної юридичної відповідальності в сучасному праві, насамперед в конституційному та

міжнародному. Адже дедалі більше стає зрозумілим, що роль права полягає не лише в невідворотності покарання за неналежну поведінку (правопорушення), а й у стимулюванні належної (правомірної) поведінки.

Маю посплатися на спеціальне дослідження – кандидатську дисертацію М. В. Саннікової «Декларація та акти декларативно рекомендаційного характеру в системі джерел права» (науковий керівник – професор В. П. Колісник)¹. Здобувачка цілком слушно зауважує: «Завдяки використанню спеціалізованих норм права, зокрема, норм-засад та норм-принципів, декларації та акти декларативно-рекомендаційного характеру вбирають в себе напрацювання юридичної науки. Хоча положення цих актів безпосередньо не спрямовані на правове регулювання суспільних відносин, вони визначають головні напрямки державної політики у різних сферах та створюють передумови для такого регулювання у майбутньому». Відповідно, вона пропонує таку дефініцію: «декларацію слід визначати як особливий нормативно-правовий акт (нормативно-правовий договір), який прийнятий у формі декларації та створює підстави й передумови подальшого правового регулювання, визначає його спрямування з метою досягнення нового якісного рівня правового регулювання певної сфери суспільних відносин». Ось ще кілька цікавих зауважень. Деклараціям у формальному розумінні притаманні визнані юридичною наукою найсуттєвіші загальні ознаки джерел права (публічність, формальна визначеність, нормативність, юридична сила, обов'язковість, гарантованість). Водночас вони мають власні специфічні риси, серед яких визначальною є та, що декларація не спрямована на безпосереднє регулювання суспільних відносин, а створює передумови та визначає межі такого регулювання. Як політико-правовий акт декларації є документом уповноваженого суб'єкта, що спрямований як на досягнення певного політичного ефекту, так і на створення передумов правового регулювання суспільних відносин. В контексті цих теоретичних висновків цілком логічними виглядають такі положення Декларації про державний суверенітет України: «Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні

міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору».

2. Слід підкреслити, що Декларація – це політико-правовий документ історичного значення, який вже від моменту свого прийняття належить до числа видатних пам'яток права України. У такі документи не заведено вносити зміни чи доповнення. Їх також не скасовують або офіційно визнають нечинними. Вони ніби назавжди увічнюються у своєму первісному вигляді.

Водночас Декларація належить до певного цілком визначеного моменту в історії України, коли Українська РСР вирішила наповнити суверенітет республіки реальним змістом, але вже у рамках майбутнього Союзу Суверенних Радянських Республік. Це треба завжди тримати в пам'яті.

Разом з тим цей документ розрахований на певну історичну перспективу. Про це свідчить вже вживання у назві слова «Україна», а не «Українська РСР». Його положення, які не були нормами прямої дії, знайшли реалізацію в Акті проголошення незалежності України, що було прямо в ньому записано, та в Конституції України, де у преамбулі вже посилалися не на Декларацію, а на Акт проголошення незалежності України.

Тому, на просте питання, чи є чинною сьогодні Декларація про державний суверенітет України, я б відповів так; Декларації не заведено скасовувати, вони продовжують існувати в правовому полі як пам'ятки права, їх положення опосередковуються в подальших конституційних та інших актах.

Можна вважати правовою позицією нашого інституту висновок Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка, що Декларація була визначальною віхою конституційного процесу в Україні, забезпечила якісні та системні зміни в державі та суспільстві. У її тексті нічого не сказано про втрату нею чинності чи то з прийняттям Конституції, чи то по настанні певної дати або якихось суспільних або політичних явищ, жодним нормативно-правовим актом її не було скасовано². Отже, Декларація про державний суверенітет України є чинним документом.

Це не означає, що Декларація стає вічним гальмом подальшого державотворення. Цілком очевидно, що окремі положення декларацій

загалом чи нашої конкретної Декларації про державний суверенітет України з часом вже не відповідають новим історичним реаліям та можуть бути переглянуті актами такого ж рівня легітимності (передусім Конституцію України).

Як зазначав О. І. Ющик, попри те, що Декларація 1990 року не була реалізована в чинній нині Конституції, вона відіграла свою історичну роль і сьогодні має розглядатися насамперед в історичному аспекті вітчизняного державотворення. З юридичного погляду цей акт не є таким, що зобов'язує враховувати його під час підготовки нової редакції чинної Конституції або, якщо в ній виникне потреба, нової Конституції України³.

3. З урахуванням попередніх застережень підіб'ємо деякі підсумки щодо внеску Декларації в розвиток сучасної юридичної доктрини. Насамперед Декларація запропонувала класичне визначення державного суверенітету як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах, що нині вже набуло аксіоматичного характеру. Так само в Декларації закріплена найважливіша, на нашу думку, ознака народного суверенітету – положення про те, що народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці. Дещо складніше розкривається поняття національного суверенітету як системне комплексне сприйняття таких положень: Україна є суверенна національна держава, яка розвивається на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення; Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу; народ України – це громадяни України всіх національностей. Маємо звернути увагу, що в одному ряду тут дещо непослідовно вжиті три термінопоняття «українська нація», «український народ» і «народ України», що у подальшому, як видається, створило поживний ґрунт для різних теоретичних дебатів і політичних спекуляцій.

Серед інших положень звернемо увагу на таке «Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада». Воно було сформульовано в умовах, коли представницькому органу ще не було альтернативи в особі Президента України. Нині є чимало прихильників

тези, що легітимність обраного всім народом Президента, аж ніяк не менше за легітимність народних депутатів України, за яких у певні каденції подано було навіть сумарно менше голосів, ніж за главу держави. Втім згадане положення Декларації використовується на користь іншого підходу: від імені народу виступає виключно Верховна Рада, а Президент виступає лише від імені держави. Щобільше, Декларація може бути вагомим історичним аргументом для принципових прихильників (я, до речі, належу до їх числа) парламентської республіки, в якій немає поста Президента.

Чимало положень Декларації знайшли реалізацію в тексті чинної Конституції України. Це зокрема, положення про реалізацію повновладдя народу України як через пряме народовладдя, так і через представницькі органи; про верховенство Конституції і законів на всій території України; про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; про недоторканність території; про власність народу України на землю в природні ресурси; про забезпечення захисту всіх форм власності; про забезпечення національно-культурного відродження українського народу, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя; право на власні збройні сили, внутрішні війська та органи безпеки; визнання переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритету загальнонародних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права тощо.

4. А що ж конкретно з положень Декларації вже не відповідає реаліям сучасного суспільно-політичного життя і правового ладу України? Насамперед маємо зауважити, що принципи Декларації так і не стали основою для нового суспільного договору. На перший погляд, втратили актуальність і ті положення Декларації, які захищали національні інтереси у відносинах із загальносоюзними органами. Втім, дослідники підкреслюють, що є як «буква», так і «дух» Декларації. На нашу думку, згадані положення про захист національних інтересів України якраз і належать до духу Декларації, а відповідно можуть і мають бути враховані у процесі європейської інтеграції України, вступу її до різного роду міжнародних (міждержавних) організацій і об'єднань.

Через зміну суспільно-історичних обставин, насамперед через агресивну політику сусідньої північної держави, як здається, не витримало перевірки часом положення Декларації про намір України, стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Втім з цього питання є і альтернативні погляди. Див., наприклад, статтю В. Ф. Сіренка у випуску «Правової держави» за 1924 рік⁴. Автор підкреслює, що питання про нейтралітет тривалий час розглядалося в органічній єдності з питанням про державну незалежність України. Він підкреслює: «Глибока мудрість цього положення про державний суверенітет України органічно й об'єктивно закладена в тій аргументації необхідності нейтралітету як умови забезпечення незалежності України, як від Сходу, так «і від Заходу». Різні аргументи як «за», так і «проти» існують нині щодо проголошеного в Декларації без'ядерного статусу України.

Не вдалося досі, як вже зазначалося, реалізувати положення Декларації про національний характер нашої держави. Доречно зауважити, що видатний сучасний український конституціоналіст В. Ф. Погорілко вважав, що, крім ознак, закріплених у статті 1 Конституції України, нашу державу слід також вважати національною і світською⁵. Проте належне доктринальне опрацювання і законодавче закріплення статусу України як національної держави, як видається, ще попереду.

5. На завершення маю звернути увагу на деякі термінологічні особливості Декларації. Загальновизнано, що конституційні акти є основою для творення національної правничої термінології. Відповідно разом з тими положеннями Декларації, які міцно втілилися в юридичне життя, зокрема в Конституцію і закони України, у науковому і законодавчому обігу закріпилася і супутня правнича термінологія. Проте слід звернути увагу на певну відмінність термінології Декларації та чинної Конституції України. Зумовлені ці відмінності передусім відповідним розвитком термінологічних досліджень наших мовознавців, які переосмислили правильність вживання деяких юридичних термінів для належного відображення відповідних понять.

Зокрема в Декларації йшлося про «недоторканість» (через одне «н») території. Редактори ж Конституції України (автор цих рядків мав честь брати участь у відповідній роботі) дійшли висновку, що «недоторканість» – це щось на зразок дівочої цноти, а в юридичних текстах має йтися саме про «недоторканність» (з іншим наголосом і через два «н»). Так само замість терміносполучення «розподіл влади» (рос. «распределение властей») у належних контекстах стали вживати «поділ влади», що відповідає російському «разделение властей». Проте коли йдеться про повноваження органів влади різного рівня, термін «розподіл» виглядає цілком доречним⁶.

Отже, Декларація про державний суверенітет України – видатна пам'ятка права України, яка належить до часу відновлення української державності, але зберігає чинність проголошених у ній норм-принципів на тривалий сучасний історичний період.

Usenko I. The Declaration on State Sovereignty of Ukraine: A View after 35 Years

The author's view on some problems related to the modern assessment of the historical significance of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine is offered.

In contrast to the widespread assertions about the non-legal nature of the Declaration, its understanding as a special normative-legal act aimed not only at achieving a certain political effect, but also at creating prerequisites for further legal regulation of social relations is argued.

The features of the Declaration, which corresponded to a certain stage of the historical development of our state, but continues to exist in the legal field as a monument of law, is mediated in subsequent constitutional and other acts, are considered. The provisions of the Declaration that were implemented in the current Constitution of Ukraine, as well as those provisions that no longer correspond to the realities of modern socio-political life and the legal system of Ukraine, are analysed.

Attention is drawn to the evolution of some terms used in the Declaration.

Keywords: Ukraine, Declaration on State Sovereignty of Ukraine, legal monument, norms-principles, legal terminology.

¹ Саннікова М. В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру в системі джерел права : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Харків, 2012. 219 с.

² Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Декларація про державний суверенітет України: історичне значення і завдання для сучасності (до 30-річчя прийняття декларації). *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Вип. 31. 2020. С. 3–14.

³ Ющик О. І. Проблема співвідношення Декларації про державний суверенітет і Конституції України в контексті правової держави. *Віче*. 16/2010. С. 16–17.

⁴ Сіренко В. Ф. Нейтралітет як форма утвердження безпеки сучасних держав. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Вип. 35. 2024. С. 101.

⁵ Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко : Монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : АСК, 2003. С. 34–35.

⁶ Усенко І. Б. Конституційні орієнтири розвитку української правничої термінології (1991–2021). *Шістнадцяті юридичні читання «Держава і право у сприянні розбудові українського світу: до 30-річчя незалежності України та 25-річчя Конституції України»*: матеріали міжнародної наукової онлайн-конференції 19–20 травня 2021 р. / ред. кол.: В. П. Андрущенко, Б. І. Андрусин, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 30–32.

Частина 2.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВИ

О. В. Батанов (Київ)

ТЕРИТОРІЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Поняття території є однією із центральних категорій у конституційно-правовій науці. З цим феноменом пов'язані практично усі фундаментальні явища політико-правового життя сучасних суспільства і держави. Територія, будучи однією із основних критеріальних ознак будь-якої держави, є життєвим простором людини, територіальних громад, народу загалом. Тому для кожної держави питання територіального устрою мають стратегічне значення, територія держави завжди була і залишається одним із ключових ресурсів її існування, а територіальний потенціал – одним з основних показників для оцінки сучасних держав, раціональне використання якого є важливим чинником їх сталого та безпечного розвитку.

Такого роду раціоналізації сприяє вироблення цілісної, об'єктивної, відповідної сучасним потребам політико-правового розвитку наукової концепції території сучасної держави як конституційного феномена¹.

В контексті універсалізації методологічних підходів до територіальної характеристики сучасної держави особливої уваги заслуговує аксіологічний підхід. Саме крізь призму ціннісних засад можливе усебічне, комплексне розуміння такого унікального явища як територія; при цьому, звичайно, неможна не враховувати максимально різнопланові, багатоаспектні характеристики території – як природно-географічного, господарсько-економічного, соціополітичного та, звичайно, правового явища та, власне, конституційного феномену.

Не вдаючись до сутнісних та змістових характеристик конституційних цінностей загалом, вважаємо, що на сучасному етапі розвитку людської цивілізації вони набувають характеру певних універсалій, на основі яких і формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їх правового захисту система таких цінностей має свою специфіку в кожній країні, що зумовлено природними, політичними, економічними, соціальними, культурними особливостями кожної країни².

Територія як об'єкт конституційно-правового регулювання може бути представлена крізь призму наступних конституційно-правових інститутів, кожний із яких віддзеркалює певний вимір її ціннісних характеристик.

Це, по-перше, інститути конституційного ладу, в яких отримує закріплення, насамперед, територіальне верховенство держави. По суті, це *онтологічна цінність території*, що притаманна самому факту існування, буттю держави. У сучасному конституційно-правовому розумінні саме в інституті територіального верховенства тією чи іншою мірою проявляються двоєдині характеристики території – *imperium* (повна та виключна, суверенна влада держави на всій своїй території) та *dominium* (суверенне володіння, розпорядження територією як матеріальною основою держави, яка включає в себе не тільки сушу, але й внутрішні води, територіальне море та повітряний простір)³. Так, згідно з частиною першою статті 2 Конституції України суверенітет України поширюється на всю її територію.

По-друге, інститути територіальної організації державної влади, які передбачають насамперед вирішення питання про форму державного устрою (федерація чи унітаризм), а також систему адміністративно-територіального поділу держави (види та рівні адміністративно-територіальних одиниць, особливості їх взаємовідносин тощо). Так, відповідно до частини другої статті 2 Конституції України Україна є унітарною державою. Тобто, у даному аспекті йдеться про *інституційну цінність території*.

По-третє, аксіологічний метод змушує звернути увагу на цивілізаційно-історичний контекст розвитку української державності, вітчизняного унітаризму та важливість унітаристських відносин у

територіальній організації держави, що склалися у конституційному житті сучасної України (*культурно-історична (генетична, генезисна) цінність території*). Адже територія уособлює **історичну пам'ять, спадщину, духовну ідентичність** народу. У колективній конституційній свідомості територія виступає як **сакральна цінність**, пов'язана з ідеями Батьківщини-Мати, рідної землі, соборності тощо.

По-четверте, взаємовпливи та взаємозалежності, які існують між окремими одиницями адміністративно-територіального устрою багато у чому залежать від ціннісної складової, на якій ці відносини та взаємовпливи вибудовувалися у історичному, політичному, соціально-економічному та духовно-культурному контексті, а також від здатності та бажань учасників конституційного процесу діяти у рамках визнаних у Конституції України принципів конституційного ладу, серед яких принцип унітаризму має системоутворююче значення, здатності усіх суб'єктів конституційно-правових відносин забезпечувати недоторканість території України (*інтегративна цінність території*), враховуючи положення ч. 1 ст. 17 Конституції України: «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» (*націобезпекова цінність території*). Втрата чи загроза територіальній цілісності завжди має **екзистенційне значення** для народу та держави, що особливо гостро проявляється у контексті російсько-української війни.

По-п'яте, попри те, що саме унітаризм як теорія та практика політико-територіального устрою відіграв колосальну роль у процесах становлення, розвитку, збереження та зміцнення вітчизняної державності, щодо проблем реформування територіальної організації публічної влади в Україні тривалий час велися бурхливі, але не завжди конструктивні, дебати (*гносеологічна цінність території*). При цьому, якщо до 2014 року цінність унітаризму як квінтесенції територіальної організації української держави сприймалася як аксіома, то після окупації Автономної Республіки Крим та збройної інтервенції Російської Федерації проти України, особливо повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р., проблема цілісності і недоторканності

державної території набула важливого практичного значення⁴ (*праксеологічна цінність території*).

По-шосте, інститути територіальної організації муніципальної влади, що передбачає необхідність вирішення таких конституційно значущих питань, як: установлення територіальних основ (меж) здійснення місцевого самоврядування; регламентація відповідної територіальної організації як матеріальної основи розвитку місцевого господарства, сфери вирішення питань місцевого значення тощо⁵. Так, згідно ч. 1 ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Саме у цьому контексті актуалізується питання реформи адміністративно-територіального устрою на основі визнання громади його первинною одиницею, яка має усі права юридичної особи публічного права.

Компетенційно-територіальні інститути, які стосуються установлення порядку вирішення питань територіальної організації держави та місцевого самоврядування, володіння, користування та розпорядження землею на загальнодержавному та місцевому рівнях тощо. Так, наприклад, згідно ч. 1 ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Отже, враховуючи, що надра, земельні, лісові, водні, ресурси, мають стратегічну економічну вартість та формують фонд національного багатства, а також те, що територія держави визначає простір її податкової юрисдикції, саме через неї реалізується державна бюджетна політика та система місцевих бюджетів, у цьому плані стаючи матеріальною основою реалізації економічних функцій держави та громад, фактором їх сталого економічного розвитку та

елементом економічного суверенітету, можна говорити про *економічну цінність території*.

Своєю чергою, у частині першій статті 142 Конституції України встановлено, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є, поряд із іншими об'єктами, «земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст», а згідно зі статтею 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територія територіальної громади – це «нерозривна територія, в межах якої територіальна громада здійснює свої повноваження щодо вирішення питань місцевого значення відповідно до Конституції і законів України, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування». По суті йдеться про *функціонально-телеологічну цінність території*.

По-сьоме, це так званий людський вимір території та, відповідно, її *антропоцентрична цінність*. Насамперед йдеться про територіальні інститути правового статусу людини і громадянина, в яких отримують своє втілення особистісні начала територіальної організації публічної влади, які характеризують, зокрема, забезпеченість та механізми реалізації прав і свобод людини і громадянина за місцем проживання, рівень рівноправ'я у його територіально-просторовому, насамперед, муніципальному вимірі. Так, відповідно до статті 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Резюмуючи, зазначимо, що державна територія – це не просто географічний простір організації публічної влади, а **ціннісна основа державності**, яка забезпечує фізичне, історичне, правове, політичне, економічне, соціальне, духовно-культурне, інформаційне, ментальне, по суті – ідентифікаційне, буття народу і держави. Конституційно-правова цінність території має багатоаспектний характер та пов'язана із

її комплексним інституційним та функціональним призначенням у механізмі сучасної держави, роллю у розвитку конституціоналізму та громадянського суспільства, забезпеченні конституційного правопорядку, національної безпеки та оборони тощо.

Batanov O. The territory as a constitutional value

The essential and substantive characteristics of territory as an institution of constitutional law are described. It is proven that the phenomenon of territory is synergistically linked to virtually all fundamental phenomena of political, legal, and state administrative life in modern society and the state. Territorial resources, on the one hand, are an important component of the process of achieving the goals, objectives and functions of the state, and on the other hand, they are a sign of an immanent and strategic element of the mechanism for realising its sovereign rights. The aspects considered in understanding the essence of state territory allow us to speak of the existence of this phenomenon as a fundamental institution of constitutional law with axiological parameters.

Keywords: territory, state, state structure, state border, the function of the territory, constitutional value, unitarianism, unitarity, unitary system, administrative-territorial system.

¹ Батанов О. В. Територія як інститут конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 49–53.

² Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 119.

³ Шаповал В. М. Територія держави. *Юридична енциклопедія*: В 6 т.: Т. 6: Т–Я / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2004. С. 43–44.

⁴ Сучасний унітаризм: доктрина і практика: монографія / Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, О. В. Батанов та ін.; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2021. С. 7.

⁵ Батанов О. В. Аксіосфера сучасного муніципалізму: політичні та правові аспекти. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Серія Політичні науки. 2016. С. 6–12.

ЦІЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВИ

Процеси політичної та соціальної трансформації, що розпочалися в Україні з проголошенням незалежності, активізували проблеми державного управління з урахуванням його надзвичайно важливого виду діяльності, чіткої визначеності мети і цілей та процесів, що відбуваються у світі, перетворень і оновлень у зв'язку з переосмисленням та визначеності подальшого розвитку країни. Сутність державного управління розкривається в принципах його організації, цілях, функціях управлінського процесу, характері діяльності, статичі і динаміці, горизонтальній та вертикальній структурі.

Ще в далекі, як тепер здається 1997–1998 роки, при підготовці та проведенні адміністративної реформи в Україні в Концепції з питань реформування державного управління та адміністративного права було зазначено, що метою адміністративної реформи є поетапне створення системи державного управління, яке забезпечить становлення України як високорозвиненої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії. Система державного управління має стати близькою до потреб і запитів людей.

У науковій літературі термін «державне управління» є неоднозначним. Представники науки державного управління розглядають це суспільне явище як процес з його закономірностями. При його розгляді перевагу віддають змісту самої діяльності, яка є сутністю державного управління і яка полягає у функціях на виконання яких його спрямовано.

Представники науки адміністративного права визначають державне управління як різновид діяльності держави який здійснюється окремою системою державних органів – органів виконавчої влади щодо практичної реалізації функцій і завдань держави.

Слід зауважити, що аналіз різних підходів до визначення поняття терміну «державне управління» наводить на думку, що має місце розгляд цього явища в залежності від того, яке завдання ставиться при цьому.

Досягнення мети, цілей управління – це досягнення суб'єктом управління бажаного стану, що одержує свій прояв в кількісних і якісних характеристиках.

Зміст поняття система державного управління охоплює такі складові елементи як: суб'єкт управління, об'єкт управління, управлінська діяльність тобто певного роду суспільні відносини через які реалізуються прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами управління. Зміст управлінської діяльності розкривається через поняття цілі і завдання, функції та методи, стадії, процедурні повноваження, ефективність, культура, етика тощо.

Складність державного управління як об'єкта для порівняльного аналізу зумовлена передусім різноманіттям його проявів, динамізмом цілей і завдань, що реалізуються під час управління, відмінністю засобів здійснення. Специфіка структури і функціонування будь-якої національної системи управління де термінування множинного різноманіття внутрішніх і зовнішніх чинників – політичних, економічних, соціальних, морально-психологічних. Але в управлінні чимало важать такі змінні як особистості лідерів, особливості і динамізм політичного становища, співвідношення між поставленими цілями та необхідними ресурсами для їх досягнення.

Критерієм ефективності державного управління визначається як рівень досягнення цілей управління, ступінь досягнень бажаного стану. Управлінська діяльність оцінюється шляхом дослідження ступеня досягнення поставлених цілей. Цілі державного управління можуть бути різні, вони можуть змінюватись в залежності від різних факторів, відповідно змінюються критерії ефективності, адже при цьому вони відповідають цілям і функціям державного управління, реалізуються державними механізмами, органи якого діють у межах своєї компетенції.

Суб'єктом управління є держава, а отже держава, виходячи із запитів суспільства, визначає і виражає цілі та завдання на кожному етапі його розвитку.

Цілі і завдання державного управління відповідають цілям, завданням і функціям держави.

П'ятий рік війни, яку РФ веде проти України, та збройна агресія, яку РФ розпочала ще в 2014 році поставили українську державність у режим екзистенційної загрози.

У 2025 році державне управління в Україні функціонує в парадигмі не «звичайної» адміністративної ефективності а в умовах національної стійкості, де на першому плані стоїть обороноздатність країни, довіра до державних інституцій та збереження людського потенціалу.

Воєнний стан вносить певні корективи щодо цілей державного управління. Якщо у мирний час цілі державного управління спрямовані на подальший розвиток, то в умовах воєнного стану цілі державного управління спрямовані на захист держави, захист її територіальної цілісності

Управлінська специфіка: необхідних швидких рішень в умовах невизначеності. Прийняття швидких «рішень» не має перетворюватись на безконтрольність: ціль безпеки повинна реалізовуватись через спеціально-правові інститути (особливості публічних закупівель, аудит, контроль, відповідальність посадових осіб).

Друга ціль – гарантування працездатності держави, щоб органи влади, суди, місцеве самоврядування були спроможні забезпечити державне управління в умовах руйнувань та окупації.

Нормативна основа воєнного стану спирається на конституційні приписи щодо: суверенітету та територіальної цілісності; обов'язку держави у забезпеченні прав і свобод людини; принципи верховенства права, законності, пропорційності та юрисдикційності; спеціального правового режиму воєнного стану, який допускає тимчасові обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина.

Звідси впливає ключова теза: цілі державного управління в умовах війни мають бути інституційно сумісними. Тобто держава захищаючись не може руйнувати власні конституційні підвалини.

Першорядною ціллю є організація оборони держави як комплексної системи, що включає: мобілізацію людських і матеріальних ресурсів, управління оборонними закупівлями, логістикою, виробництвом, охороною критичної інфраструктури (енергетика,

транспорт, зв'язок та інше), кібернетичну безпеку та захист державних реєстрів та даних.

У правовому сенсі державне управління у воєнний час сформулюється як триєдина конструкція: цілі оборони (безпека, стійкість, мобілізація; цілі збереження конституційного ладу (керованість, правопорядок, легітимність); цілі відтворення держави після війни (відновлення, інтеграція, справедливість, модернізація) та забезпечення територіальної цілісності країни.

Ключові цілі державного управління в Україні в умовах війни забезпечують обороноздатність та інтегровану національну безпеку.

Військовий стан неминує породжує обмеження окремих прав. Ціль державного управління забезпечити ці обмеження, щоб вони були: легітимними (встановленими законом), необхідними (для мети досягнення оборони), пропорційними (мінімально достатніми), тимчасовими і підконтрольними (з механізмом перегляду та судового захисту, парламентського нагляду).

Привичний вимір цієї цілі – запобігання зловживання владою, дискримінації, надмірного втручання у приватне життя, відповідна підтримка довіри суспільства.

Andriyko O. Purposes of public administration in terms of ensuring the territorial integrity of the state

Representatives of the science of administrative law define public administration as a type of state activity carried out by a separate system of state bodies – executive bodies – regarding the practical implementation of the functions and tasks of the state. The criterion for the effectiveness of public administration is defined as the level of achievement of management goals, the degree of achievement of the desired state. The purposes of public administration can be different, they can change depending on various factors, and the efficiency criteria change accordingly, because at the same time they correspond to the goals and functions of public administration and are implemented by state mechanisms, the bodies of which act within their competence. The key goals of public administration in Ukraine in times of war are ensuring defense capability and integrated national security.

Keywords: Ukraine, Concept on reforming public administration and administrative law, norms-principles, legal terminology.

«ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ» – ОСНОВНИЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП, ЩО ПОТРЕБУЄ КОНТЕКСТУ

Проблематика забезпечення територіальної цілісності держави набуває особливого значення в умовах трансформації системи міжнародної безпеки та зростання геополітичної нестабільності. Для України, яка від 2014 року перебуває у стані збройної агресії з боку Російської Федерації, принцип територіальної цілісності має не лише теоретико-правове, а й безпосереднє практичне значення як фундаментальний елемент державного суверенітету та національної безпеки¹.

Разом з тим, аналізуючи сучасну систему міжнародного права, спостерігаємо явище її міфологізації – коли правові принципи набувають символічного, радше декларативного, ніж зобов'язального характеру². Саме тому осмислення природи та ефективності принципу територіальної цілісності потребує філософсько-правового аналізу та зіставлення з реаліями міжнародної політики.

1. Міфологізація міжнародного права: між нормою і реальністю. Міжнародне право історично функціонує на основі «горизонтальної моделі», у межах якої держави є рівноправними суб'єктами і не підпорядковуються жодному наднаціональному центру примусу³. Така модель, хоч і декларує суверенну рівність, водночас створює умови для політичного маніпулювання принципами права, коли їхнє виконання залежить не від правових механізмів, а від балансу сил. Це означає, що дієвий механізм примусу у міжнародній сфері відсутній, а норми мають, по суті, декларативний характер.

Унаслідок цього відбувається розрив між нормою і практикою: держави декларують прихильність до принципів права, але керуються політичною доцільністю. Звідси впливає і «міфологічна» складова – коли міжнародне право постає не як система правил, а як ритуал легітимації політичних рішень.

2. Концепція «права сильного» у контексті міжнародних відносин. У реальності ж наявна система міжнародного права, яка працює керуючись нормами природного права, не філософсько-правовою парадигмою про універсальні та невід’ємні права, що належать людині від народження, а філософською концепцією «право сильного», яка стверджує, що у природному стані (або в умовах відсутності чітких правових норм) право належить тому, хто сильніший, хто може нав’язати свою волю іншим. Ще Т. Гоббс у «Левіафані» зазначав, що для виконання будь-якої угоди необхідна сила, здатна примусити сторони до дотримання домовленостей⁴. Відсутність такого механізму у міжнародному праві і породжує явище відоме як «право сильного».

Попри формальне проголошення заборони застосування сили у Статуті ООН (1945 р.)⁵, історична практика – від збройних операцій без мандату Ради Безпеки до окупації територій – свідчить про перевагу сили над правом. У результаті міжнародне право функціонує не як обов’язкова система норм, а як простір політичних домовленостей між державами⁶.

3. ООН і криза післявоєнної системи колективної безпеки. Організація Об’єднаних Націй була створена як інституція, покликана забезпечити колективну безпеку через баланс інтересів великих держав. Проте право вето постійних членів Ради Безпеки фактично знівельовало принцип рівності держав⁷.

Тому попри проголошення принципів суверенної рівності, мирного вирішення спорів та невтручання у внутрішні справи⁸, вибіркоче застосування норм міжнародного права стало характерною рисою сучасної епохи.

4. Територіальна цілісність і самовизначення народів: колізія принципів. Одним із найскладніших аспектів міжнародного права є узгодження двох принципів: територіальної цілісності держав та права народів на самовизначення⁹. Якщо перший забезпечує стабільність міжнародного порядку, то другий виражає прагнення народів до свободи і політичної автономії.

Міхал Померанс слушно зазначає, що суперечність між цими принципами створює ситуацію, коли міжнародне право не здатне

виробити універсальний підхід: «виправдання сепаратизму в одних випадках і його засудження – в інших» лише підсилює суб'єктивність міжнародних рішень¹⁰.

5. Історичні та сучасні прецеденти територіальних змін.

Після 1945 року формально заборонено зміну державних кордонів шляхом війни¹¹. Водночас численні приклади – від територіальних змін після Другої світової війни до сучасних конфліктів – свідчать, що реальність міжнародних відносин визначається політичною силою, а не юридичною нормою.

Події останніх десятиліть – від анексії Криму до військових операцій без санкції ООН – демонструють, що принцип територіальної цілісності залишається декларативним, якщо за ним не стоїть внутрішня стійкість і воєнна спроможність держави.

6. Український контекст: правова норма і національна спроможність. Для України принцип територіальної цілісності має не лише міжнародно-правове, а й екзистенційне значення. Конституція України (статті 2, 17) та Закон України «Про національну безпеку України» визначають її як один із ключових елементів державної політики.

Однак досвід останнього десятиліття свідчить: зовнішні гарантії безпеки (зокрема Будапештський меморандум) виявилися неефективними без власних оборонних і дипломатичних ресурсів. Тож реальне забезпечення територіальної цілісності потребує поєднання внутрішньої сили та зовнішньої коаліційної підтримки, а також реформування самої системи міжнародного права у бік підзвітності та справедливості¹².

Висновки. Принцип територіальної цілісності є фундаментальним для міжнародного права, однак його дієвість обмежена відсутністю механізмів примусу. Міжнародне право дедалі більше функціонує як система політичних компромісів, що позбавлена інструменту юридичного примусу. Суперечність між територіальною цілісністю і самовизначенням народів залишається нерозв'язаною дилемою сучасного світового порядку. Україна має спиратися на власну силу, єдність суспільства та активну дипломатію, а не лише на формальні міжнародно-правові гарантії. Як йдеться у

відомій формулі: «звільнення робітників має бути справою самих робітників», – так само збереження територіальної цілісності є справою самої держави, її народу та політичної волі.

Kyrychenko V. «Territorial Integrity» as a fundamental principle of international law that requires context

The theses of the scientific report present a historical, legal, and philosophical perspective on the principle of territorial integrity of states as one of the fundamental elements of the modern system of international law. The evolution of this principle is analyzed – from the provisions of the UN Charter to the practice of international organizations of the 20th and 21st centuries. Attention is given to the relationship between this principle and the right of peoples to self-determination, as well as to the causes of double standards in the application of international legal norms and the dominance of political realism over legal imperatives. The Ukrainian context is emphasized – the role of territorial integrity in ensuring national security and state sovereignty under conditions of armed aggression by the Russian Federation. It is concluded that effective implementation of this principle is possible only when a state possesses internal capacity, political will, and a balance of power within the international environment.

Keywords: territorial integrity, international law, sovereignty, right to self-determination, international security, Ukraine.

¹ Budapest Memorandum on Security Assurances. Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1994.

² Shaw M. *International Law*. Cambridge University Press, 2017. 1118 p. P. 653, 775.

³ Shaw M. *Ibid.* 1118 c.; Besson S. *Theorizing the Sources of International Law*. Oxford University Press, 2018.

⁴ Thomas Hobbes: *Leviathan* / Edited by Noel Malcolm. Oxford University Press, 2012. 1828 p. DOI: 10.1093/actrade/9780199602643.book.1.

⁵ Charter of the United Nations. 1945. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter> (дата звернення: 02.11.2025).

⁶ Besson S. *Ibid.*

⁷ Charter of the United Nations...

⁸ Helsinki Final Act. Conference on Security and Co-operation in Europe, 1975. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> (дата звернення: 02.11.2025); *Manila Declaration on the Peaceful Settlement of International Disputes November 15, 1982*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_568 (дата звернення: 02.11.2025). Вона доповнила перелік видів мирних засобів врегулювання спорів, передбачених ст. 33 Статуту ООН. Зазначено, що «міжнародні спори вирішуються на основі суверенної рівності держав» і «відповідно до основних принципів міжнародного права».

⁹ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States. UN GA Resolution 2625 (XXV), 1970.

¹⁰ Pomarance M. *The Right of Peoples to Self-Determination and Territorial Integrity of States*. Leiden, 2012.

¹¹ Charter of the United Nations...

¹² Besson S. *Ibid.*

**«ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ»
КОНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
В ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Майже відразу після провалу «Київ за три дні», 25 квітня 2022 р. президент держави-агресора В. Путін оголосив про відмову надати «гарантії безпеки» Україні, оскільки: «Россия не может подписать гарантии безопасности Украине, не решив территориальный вопрос Крыма и Донбасса (...) На переговорах в Стамбуле нам удалось добиться достаточно серьезного прорыва, потому что требования международной безопасности Украины наши украинские коллеги не стали связывать с таким понятием как международно признанные границы Украины, вынеся за скобки Крым, Севастополь и признанные Россией республики Донбасса с определенными оговорками (...)»¹.

Як відомо, Стамбульські переговори були зірвані, за версією В. Путіна, з вини української сторони. Росія нібито «столкнулась с провокацией в Буче», до чого, як запевняв російський президент, «российская армия не имеет никакого отношения» (...) Мы знаем, кто это делал. И позиция наших переговорщиков с Украиной относительно дальнейшего урегулирования кардинально после этого изменилась. Они отошли от своих прежних намерений вынести за скобки вопросы гарантий безопасности, (проблемы) территорий Крыма, Севастополя и республик Донбасса. Они просто от этого отказались. И в своем проекте соглашения по этому поводу, нам представленному, просто указали в двух статьях, что эти вопросы должны решаться на встрече глав государств (...) Для нас понятно, что если мы отнесем эти вопросы на уровень глав государств, не решив их предварительно хотя бы в рамках проекта соглашения, никогда решены и не будут. В этом случае подписываться под гарантиями безопасности, не решив вопрос территориального характера по Крыму, Севастополю и республике Донбасса мы просто не можем»².

У вересні 2022 р. були проведені російські псевдореферендуми в окупованих частинах українських Херсонської та Запорізької областей. РОВ уже готувалися до евакуації з обласного центру Херсона, а у Запоріжжі їх ніколи не було. Також тоді ж була спроба провести такий же референдум ще й у Миколаївській області, де окупаційні війська контролювали райцентр Снігурівку.

На основі нібито «волевиявлення населення» законодавчі органи РФ поспішили включити чотири українські області (Луганську, Донецьку, Запорізьку та Херсонську) до складу Федерації. У відповідь Генеральна Асамблея ООН 12 жовтня 2022 р. ухвалила резолюцію «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй», яка засуджує російські псевдореферендуми на окупованих територіях України. Резолюцію підтримали 143 зі 193 членів Генасамблеї ООН, п'ять держав (Росія, Білорусь, Сирія, Північна Корея та Нікарагуа) проголосували проти, решта 35 утрималися під час голосування³. Тобто навіть держави, які Кремль вважає своїми стратегічними партнерами, передусім решта членів БРІКС та Іран, були, м'яко кажучи, не у захваті від російського *«без мене мене женили»*.

Така реакція світової громадськості не є випадковою і базується на одразу кількох постулатах сучасного міжнародного права. По-перше, зміна міждержавних кордонів не може бути здійснена односторонньою дією. Цесія території має обов'язково спиратися на згоду попереднього тримача титулу (інша річ, наскільки припустимі ті чи інші дії зі «стимуляції» цедента). Саме за таким алгоритмом встановлювалися післявоєнні кордони Союзу РСР з Польщею (відродженій дружній державі пообіцяли потужну компенсацію німецькими землями на заході та півночі країни) чи держав-переможців з Німеччиною, що беззастережно капітулювала, тож була вимушена прийняти безжалісні мирні умови). Проте в усіх випадках вимагається згода іншої сторони, оформлена мирним (чи іншим відповідним) міжнародним договором. Для розуміння – так і не підписаний мирний договір Союзу РСР з переможеною ще у 1945 р. Японією залишає не

вирішеним де-юре питання т. зв. *північних територій*, які РФ вважає «своїми», а діюче міжнародне право – ні.

Друга безумовна вимога сучасного міжнародного права – жодні референдуми чи вибори, проведені в умовах військової окупації іншою державою, не можуть вважатися легітимними. Їх не легітимізує навіть присутність іноземних фейкових спостерігачів, які зазвичай нікого, окрім самих себе, не представляють. Ця аксіома не вимагає (в сучасному світі) особливих аргументів. Це розуміли і в Кремлі у березні 2014 р., коли проводили фейковий референдум в українському Криму. Президент держави-постійного члена РБ ООН відкрито брехав про «стихийно возникшую самооборону Крыма», начисто заперечуючи російське військове втручання. «Референдуми» осені 2022 р. не мали навіть такого фігового листочка. Тим не менш, Лавров продовжує «на голубом глазу» стверджувати, що усе відбулося нібито у суворій відповідності з нормами міжнародного права.

Але з таким же успіхом ЗСУ, захопивши частину Курської області в серпні 2024 р., могли б зігнати під дулами автоматів залишки місцевих мешканців та завезених козачків, пообіцяти їм щедрі виплати і отримати потрібний результат. Імітацію такого роду цілком могли б повернути гіпотетичні американці в Гренландії (чи навіть на Кубі), гіпотетичні китайці – в російському (наразі) Примор'ї, гіпотетичні німці – в Калінінградській області... Світ не може погодитися з евентуальним хаосом, який неминуче настане в разі відмови принаймні частини держав від усталених норм нового міжнародного права.

Тим не менш, конституція РФ (ст. 65) включає до числа суб'єктів Федерації п'ять українських регіонів та м. Севастополь.

Натомість згода української сторони на російські захцянки з територіального питання бачиться цілковито неможливою, оскільки цим будь-яка делегація на переговорах суттєво перевищила б свої повноваження – навіть якби добро на це дав особисто Президент України В. Зеленський. На перепоні такої сепаратній домовленості стала б передусім Конституція України: «Стаття 73. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України». Своєю чергою: «Стаття 72. Всеукраїнський

референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області». Також: «Стаття 157. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або **якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану** [вирізно автором – В. М.]».

Тобто у будь-якому разі українська делегація на такого роду пропозицію росіян мусила відповісти рішучим *Non possumus* – «формулою категоричної відмови». Ця уживана свого часу Ватиканом словесна конструкція, застосована проти намагань світської влади диктувати свої умови владі духовній, твердо увійшла в дипломатичну лексику. Не можемо – і крапка.

На чому ж тоді базуються розрахунки сучасної російської зовнішньої політики? Передусім на сподіваннях, що втомлене від війни українське суспільство вимагатиме від правлячих кіл миру за будь-яку ціну (читай – територіальних поступок). Звідси – варварські бомбардування цивільних об'єктів, різного роду ІПСО навколо роботи ТКЦ, скарги на утиски УПЦ МП та насамперед вимоги проведення виборів Президента України та нового складу Верховної Ради України. Надії ці підогріваються недалекою політикою діючого проводу США, яке не розуміє, що зовнішня політика Росії, Союзу РСР, РФ – це традиційно т. зв. *тактика салямі*, коли, відрізавши і проковтнувши одну маленьку поступку, Кремль починає підготовку до нарізки наступного кружальця.

Також як засіб тиску на Україну і її громадян використовують погрозу, що в разі незгоди України наступний пакет російських вимог

буде ще ширшим: Харківська, Сумська, Дніпропетровська область – і далі по списку.

На стороні України – її Конституція та міжнародне право. Утім, головний чинник непоступливості українців – це Збройні Сили України та їх всенародна підтримка.

Makarchuk V. «Territorial Conflict» Between the Constitutions of Ukraine and the Russian Federation in the Paradigm of Contemporary International Law

The research focuses on the constitutional and legal status of the «disputed» regions of Ukraine – the Autonomous Republic of Crimea, and the Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia, and Kherson regions – in the context of the Constitutions of Ukraine and the Russian Federation. Within the paradigm of the so-called new international law (effective since the end of the Second World War and the adoption of the UN Charter), the territorial claims of the Russian Federation are deemed null and void, as the mere fact of debellation does not constitute a sufficient legal basis. The «referendums» conducted in 2014 (in Crimea) and in 2022 were held under conditions of military occupation, which automatically renders their results legally invalid.

Keywords: new international law, constitutional law, debellatio, referendum, state territory of Ukraine, state territory of Russian Federation.

¹ Путин: Без решения вопроса Крыма и Донбасса предоставление Украине гарантий безопасности невозможно. Цензор.НЕТ. 2022. URL: https://censor.net/ru/news/3337051/putin_bez_resheniya_voprosa_kryma_i_donbasa_predostavlenie_ukraine_garantiyi_bezопасnosti_nevozmojno (дата звернення: 30.06.2025).

² Там же.

³ Генасамблея ООН засудила «референдуми» РФ на окупованій частині України, Зеленський відреагував. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/12/7371702/> (дата звернення: 30.06.2025).

ЗАГРОЗИ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВИ

Констатуючи кризу сучасної геополітики, доцільно визначити основні загрози територіальній цілісності держави. Поміж іншого, виокремити такі загрози нам допоможе інструментарій, котрий використовує держава-агресор. Адже уся її зовнішня політика здійснюється під гаслом реваншизму, а отже, її метою є якраз зміна того порядку, котрий держава-агресор вважає несправедливим. Як це, власне, вже мало місце у 30–40-х роках ХХ століття. І тоді, і нині, правлячі кола держави-агресора розпочинали докорінні геополітичні зміни під іредентистськими гаслами.

Словники іноземних слів трактують іредентизм як політичний рух за приєднання до країни її історичних територій. Як наслідок, це призводить до криз, гострота яких визначається різними формами боротьби національно-етнічних спільнот за самовизначення. Сучасні вчені такі конфлікти поділяють на власне іредентистські, сепаратистські й автономістські. Намагання держави – джерела іредентистського руху – придушити його силовим шляхом та підтримка ззовні своєю чергою призводять до особливо гострих міждержавних криз, оскільки у розвитку іредентистських рухів неминучим є втручання в конфлікт інших держав. Після чого він набуває характеру повноцінного збройного конфлікту, який може бути як локальним, так і багатостороннім¹.

Зрештою, устремління національно-етнічних общин до самовизначення не є чимось новим і з давніх часів було однією з глибинних причин збройних конфліктів, а саме, явище іредентизму у своєму історичному розвитку пройшло значну еволюцію. У сучасній геополітиці воно яскраво заявило про себе у другій половині ХІХ ст. і тоді несло безумовно позитивне значення, ставши складовою міжнародної політики з легкої руки італійських іредентистів та їх лідера Джузеппе Гарібальді. Зрештою, не будемо забувати, що й перше наукове обґрунтування державної незалежності України здійснив гарячий прибічник цієї ідеї, соціаліст Юліан Бачинський.

Найчастіше етнічні конфлікти виникають тоді, коли нацменшість у певній країні вже має по сусідству своє національно-адміністративне утворення. Більше того, як свідчить історичний досвід, компактне проживання певної національної меншини поряд із державним утворенням, де вона є титульною нацією, неодмінно призводить до міжнародних конфліктів. Відтак етнічна ідентичність може стати загрозою національній безпеці. Прямою загрозою вона стає у випадку участі в іредентистському русі агентури впливу. Тобто – осіб, що поширюють певні ідеї не просто, виходячи з власних переконань, а на завдання державних органів іншої держави. Сама ж участь цього різновиду агентурного апарату у згаданому політичному русі є безумовною ознакою готовності до агресивних дій та посягання на територіальну цілісність держави, як це ми бачимо на прикладі німецької меншини у Судетському регіоні Чехословаччини середини 30-х років XX ст. чи російської меншини у Кримській автономії України 10-х років XXI ст.

Іредентистські рухи, як правило, виникають за одночасного загострення соціально-економічних протиріч та етнічних розбіжностей. Причому конфлікт може відразу набувати іредентистського забарвлення, а може пройти певну еволюцію: автономізм – сепаратизм – іредентизм (наприклад, рух турків-кіпріотів чи косовських албанців). Істотну роль в ескалації конфлікту відіграє етнічна і релігійна нетерпимість, що ускладнюється корумпованістю державного апарату.

І саме на цьому етапі активність агентури впливу відіграє ключову роль. Адже саме вона, через наявні можливості, провокує недовіру народу до уряду, змушує засумніватися у правильності власної справи, сіє застереження щодо опозиції. Такі дії відіграли значиму роль, наприклад, у переможному поступі монгольських армій у XIII–XIV ст. Тоді монгольська агентура впливу здійснювала дестабілізацію ситуації завдяки вербальному поширенню чуток. Утім їх значення не варто применшувати і в наш час. Тим більше, що нові технічні можливості створюють вкрай сприятливі умови для їх поширення.

Безпосередньою причиною може виступати політична і мовна нерівність, асиміляція. Особливо у разі наявності дійсних міжцивілізаційних та етноконфесійних розбіжностей, котрі усугубляються історичним чинником та історичною пам'яттю. Виходячи з цього,

об'єктивним смислом конфлікту виступає відновлення прав певної нації чи народності, які найкраще можуть бути гарантовані у своїй державі. Як приклад, можна згадати діяльність російської агентури впливу у розпалюванні іредентистських настроїв у І Речі Посполитій, що врешті призвело до повної ліквідації цієї держави. Так, російський царат, маючи на меті посилити свій вплив у Речі Посполитій, скористався ідеями дисидентського питання, підказаними Феофаном Прокоповичем і Георгієм Кониським. Що характерно, інспіруючи заворушення на захист порушених прав та втручаючись під цим приводом у внутрішні справи сусідньої держави, Російська імперія всіляко перешкоджала дійсному врегулюванню конфліктних взаємин. На думку керівника розвнншньополітичного відомства імперії графа М. Паніна, таке врегулювання спричинило б різні незручності і навіть ризики, особливо на фоні частих втеч російських селян на Правобережжя. А отримання вільного статусу православ'я у поєднанні з перевагами вільного народу було б відверто небезпечним, адже вільне життя в Речі Посполитій становило б загрозу для прикордонних районів вже самої Російської імперії².

Задля об'єктивності не можна не зауважити, що використання іредентистського руху можливе і у прямо протилежному напрямку. Коли агентура впливу всіляко підкреслює відмінності нації з етнічно близькою сусідньою державою, наголошуючи на небезпеці асиміляції. В кінцевому етапі метою такої діяльності є та ж таки анексія. Як це ми бачимо на прикладі ліквідації Кримського ханства.

Отже, визначальним фактором гостроти конфлікту сьогодення ми можемо вважати вплив третьої сторони. А з огляду на те, що ініціаторами іредентизму може бути як етнічна меншина, так і етнічна більшість, останнє робить виникнення воєнно-політичної кризи фактично неминучим. Причому факт наявності чи відсутності утисків за національною ознакою тут не має жодного значення. Показовою тут є риторика держави-агресора в ході нинішньої російсько-української війни. Якщо під час її гібридної форми іредентистські гасла висувалися лише політичними маргіналами, а офіційно не озвучувалися, то з часу повномасштабного вторгнення вони стали частиною офіційної зовнішньополітичної пропаганди. Наприклад, відомий російський політик

Іван Толстой у своїх виступах чітко проводить логічну лінію: діаспора – сепаратизм – п’ята колона – іредента.

Навіть елементарна етноконфесійна поляризація може призвести до непередбачуваних наслідків. Роль каталізатора вибуху можуть відіграти як псевдонаціоналізм, так і численні «історичні образи», які кожний народ має до своїх сусідів. Певні суперечності, поєднані з трагічною історією, сприймаються як непереборні перешкоди.

Задля впливу третьої сторони, у цьому аспекті, першочерговою передумовою видається криза інституту демократії у тій чи іншій країні. Це уможливує патологічне загострення імперських амбіцій та колективну соціопатію, що може набрати найрізноманітніших форм. І, як слушно зауважила Н. В. Горло, у цьому разі іредентизм стає напрямом зовнішньої політики держави та використовується як для виправдання агресивної політики, так і для захисту анексованих територій³. При цьому він спирається на істотну підтримку населення запланованих до анексії територій, котре, відповідно, вже пройшло диверсифікацію суспільної свідомості. Диверсифікаційні заходи здійснюються, передусім, у середовищі, відповідальному за формування громадської думки, спричинюючи психологічний тиск на процес прийняття рішень керівництвом держави.

Істотну роль тут відіграють і завдання протидії компетентним органам, що беруть участь у забезпеченні державної безпеки. Відповідно до поставлених завдань суб’єкти диверсифікації здійснюють: формування у населення країни неправильного уявлення про політичні і економічні заходи, що здійснюються в державі, з метою зниження його активності в наданні допомоги у справі забезпечення державної безпеки і захисту національних інтересів. У нерозривній єдності з цим розглядаються завдання дезінформації національних спецслужб щодо характеру, сутності та методів реалізації розвідувально-підривних завдань⁴.

Конфлікт надзвичайно швидко приходиться до стадії ескалації, що, як правило, призводить до застосування сили. Як *casus belli* конфліктуючі сторони використовують: а) політичні рішення конфронтаційного характеру; б) випадковий інцидент, що призвів до людських або матеріальних жертв; в) провокацію; г) інсинуацію, тобто штучне створення інциденту.

Подальша ескалація такого виду конфлікту характеризується за п'ятьма основними параметрами: за засобами боротьби (що набули більш жорсткого характеру порівняно з минулим); за масштабами протиборства (збільшується обсяг залучених ресурсів); за об'єктами спору (розширюється коло «непримирених» протиріч, аж до повного несприйняття); за прагненням сторін (від спроб отримання позитивного для себе результату до кінцевої мети – нанесення максимальної шкоди противнику); за кількістю учасників⁵.

Нині іредентистські рухи стали однією з найпоширеніших довготривалих причин виникнення воєнно-політичних криз, реальні передумови для чого створює феномен розділених етносів. Ще на початку століття серед усього різноманіття національних рухів вони були порівняно малочисельні. До них ми могли віднести хіба що Кіпр та Сомалі. Нині ж такі рухи можуть охопити більшу частину планети. Зрештою, і приводом до найбільшого воєнного конфлікту у Європі від 1945 р. – агресії РФ проти України стало якраз іредентистське питання.

Bernadsky B. Threats to the territorial integrity of the state

The text emphasizes the phenomenon of irredentism and its impact on threats to the territorial integrity of the state. Irredentism is analyzed through the prism of the activities of agents of influence as a tool of aggressive states. The importance of combating this threat in the current geopolitical climate is emphasized.

Keywords: agents of influence, irredentism, aggression, territorial integrity.

¹ Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Кобза, 2003. С. 456–464.

² Таїрова-Яковлева Т. Коліївщина. Великі ілюзії. Пер. з рос. Т. Кришталовської. Київ: Видавництво «Кліо», 2019. С. 68–69.

³ Горло Н. В. Концептуальні засади і практика іредентизму: внутрішньополітичний і міжнародно-політичний контексти. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 446 с.

⁴ Сідак В. С. Диверсифікація суспільної свідомості – як загроза інформаційній безпеці держави та її нейтралізація. *Ефективна економіка*. Електронний журнал 2013. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 15.10.2025).

⁵ Мальський М. З., Мацяк М. М. Знач. праця. С. 474–475.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Одне з найважливіших завдань будь-якої сучасної цивілізованої держави полягає у забезпеченні безпеки громадян, їх прав і свобод, що можливе при дотриманні територіальної цілісності та недоторканності держави. Лише маючи змогу поширювати та забезпечувати дію нормативно-правових актів на всю свою територію, влада реалізовує державний суверенітет та може гарантувати безпеку громадян. Тому забезпечення територіальної цілісності та недоторканності держави є пріоритетним і стратегічним її завданням.

Україна, яка стала на шлях розбудови демократичної, правової та соціальної держави, починаючи з 1991 року, почала створювати свою систему гарантій незалежності, що безперечно, включала і забезпечення територіальної цілісності та недоторканності держави.

Гарантії забезпечення територіальної цілісності України варто поділяти на нормативно-правові та інституційні¹. Враховуючи тематику доповіді, ми не будемо зупинятися на таких інституційних гарантіях як Український народ, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Збройні сили України, уся вертикаль спецслужб та правоохоронних органів України тощо чи таких внутрішніх нормативно-правових актах як Конституція України. Хоча варто зазначити, що протягом усіх років незалежності України були як позитивні, так і негативні моменти щодо розбудови зазначених гарантій.

Важливим елементом системи безпеки України мали бути міжнародні нормативно-правові гарантії незалежності та територіальної цілісності, які становлять систему міжнародного права та забезпечують існування (чи швидше забезпечували існування до лютого 2014 року) діючого світового порядку.

Міжнародні гарантії незалежності України – це сукупність змістовно споріднених міжнародно-правових документів, підписаних

державами, що є постійними членами Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, а також іншими державами, в яких визначаються принципи та умови підтримання незалежного державного статусу України, її політичного суверенітету, територіальної цілісності, необхідного рівня національної безпеки².

До основних міжнародно-правових документів, що визначають міжнародні гарантії незалежності України відносять:

1. Програма НАТО «Партнерство заради миру: запрошення» (ПЗМ) від 10.01.1994, у реалізації якої Україна бере участь, починаючи з 08.02.1994. Програма передбачає, що «НАТО проводить консультації з будь-яким активним учасником такого партнерства, якщо цей партнер вирішить, що виникла пряма загроза для його територіальної цілісності, політичної незалежності або безпеки». Рамковий документ ПЗМ зобов'язав усі держави-учасниці «утримуватися від загрози застосування сили і від застосування сили на шкоду територіальній цілісності або політичній незалежності будь-якої держави, а також поважати існуючі кордони і добиватися урегулювання спорів мирними засобами».

2. Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва від 22.11.1994, яка проголосила: якщо в майбутньому виникне зовнішня загроза територіальної цілісності, політичної незалежності або безпеці України, Україна та Сполучені Штати Америки мають намір консультиватися і здійснювати відповідні кроки для досягнення миру вирішення ситуації згідно з міжнародним правом та принципами НБСЄ (ст. 4).

3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний у м. Будапешті (Угорщина) 05.12.1994 президентами України, Російської Федерації, США та прем'єр-міністром Великої Британії. Сторони підтвердили свої зобов'язання «згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України».

4. Декларація Франції від 05.12.1994, підписана президентом цієї держави, у якій викладено зобов'язання про гарантії безпеки України з боку Франції, а також підтверджені зобов'язання французької сторони

«поважати незалежність та суверенітет України в межах її нинішніх кордонів згідно з принципами Заключного акта НБСЄ та Паризької хартії для нової Європи».

5. Заява Уряду Китайської Народної Республіки від 05.12.1994, в якій визнаються незалежність, суверенітет і територіальна цілісність України. Виражається готовність до подальшого розвитку дружби та співробітництва між КНР і Україною.

6. Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО, підписана 09.07.1997 в м. Мадрид (Іспанія). Передбачає, зокрема, створення кризового консультативного механізму для «проведення спільних консультацій в будь-якому випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці» (стаття 15).

7. Стратегічна концепція НАТО від 24.04.1999. Документ акцентував увагу на тому, що «альянс продовжує підтримувати суверенітет і незалежність України, її територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її неядерний статус, які НАТО вважає чинниками стабільності та безпеки в Центральній і Східній Європі, а також у Європі загалом» (стаття 37).

8. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15.04.1994 передбачає, що «...будуючи свої відносини як дружні, держави утримуватимуться від військової, політичної, економічної або будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, а також підтримки і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності, а також політичної незалежності будь-якої із держав – учасниць Співдружності». Меморандум про підтримання миру і стабільності у Співдружності Незалежних Держав від 10.05.1995 додатково передбачив, що суб'єкти Співдружності «мають наміри припинити відповідно до свого національного законодавства створення і діяльність на своїх територіях організацій, груп і окремих осіб, спрямованих проти незалежності, територіальної цілісності і недоторканності кордонів або на загострення міжнаціональних відносин, а також на зазіхання ззовні на державний устрій держав, що підписали цей меморандум»³.

9. Комплекс договорів про дружбу та співробітництво між Україною та Республікою Польща (18.05.1992), Угорщиною (6.12.1991), Словацькою Республікою (30.06.1993), Чеською Республікою (26.04.1995), Румунією (01.02.1997), Туреччиною (04.05.1992) та Російською Федерацією (31.05.1997).

Отже, Україна нормалізувала або ж налагодила мережу взаємовигідних контактів із десятками держав близького та далекого політично організованого довкілля, міжнародними регіональними і глобальними структурами, одним із найістотніших підсумків чого стало формування системи міжнародних гарантій її незалежності. Зроблено було це протягом десяти років після проголошення незалежності у 1991 році на базі діючого міжнародного права, основоположні принципи якого зазначені у Статуті Організації Об'єднаних Націй, Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі.

На перший погляд, Україні вдалося сформувати систему міжнародних гарантій її незалежності та територіальної цілісності. Але, на превеликий жаль, усі перелічені договори не зупинили російську агресію. Починаючи з лютого 2014 року й донині, Російська Федерація, попри взяті на себе зобов'язання гарантувати Україні безпеку, поважати незалежність і суверенітет, наявні кордони, і що жодна зброя ніколи не буде використовуватися проти України, утримуватися від економічного тиску, грубо й цілеспрямовано їх ігнорує. Причому керівництво російської федерації цинічно заявляє, що нічого не порушує⁴. Хоча, як в рамках гібридної війни з лютого 2014 року, так і повномасштабної збройної агресії проти України з 24 лютого 2022 року, Російська Федерація порушила усі базові принципи міжнародного права, а саме: суверенної рівності держав, незастосування сили або загрози сили, рівноправності і самовизначення націй та народів, мирного вирішення міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи держав, мирного співробітництва, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності кордонів, територіальної цілісності держав, загальної поваги і захисту прав людини.

Очевидним став факт недієвості тої системи міжнародних гарантій незалежності та територіальної цілісності, яку Україна спромоглася вибудувати до 2014 року. Адже у жодному документі (включаючи Будапештський меморандум 1994 року) не міститься конкретних дієвих заходів держав-гарантів у разі порушення територіальної цілісності України. Тобто механізму симетричної реакції держав-гарантів незалежності України на агресію проти неї, так ніде і не було прописано. Враховуючи відмову України від ядерної зброї, такий механізм мав стати реальним стримуючим фактором агресора. Але зважаючи на зовнішню політику протистояння держав-гарантів незалежності України, насамперед США, Великої Британії та Російської Федерації, стає зрозумілим неможливість вироблення єдиного безпекового дієвого механізму для України після її відмови від ядерної зброї.

Тому Україна, зазнаючи повномасштабної російської військової агресії не отримала воєнної підтримки з боку збройних сил західних держав-гарантів незалежності України. Така підтримка виражається у допомозі зброєю, навчанням бійців Збройних сил України, матеріальній та фінансовій складовій. Якщо говорити про «живу силу», тобто регулярні війська, то Україна опинилася один на один з агресором.

Очевидно, що Україні життєво необхідно виробляти нову систему міжнародних гарантій незалежності України. 13 вересня 2022 року керівником Офісу Президента України Андрієм Єрмаком та Генеральним секретарем НАТО Андерсом Фог Расмуссеном були вироблені рекомендації, щодо міжнародних гарантій безпеки України. Рекомендації передбачають багаторівневий підхід до гарантій. Очікується, що основна група союзників візьме на себе чіткі зобов'язання щодо підтримки Збройних Сил України, а ширша група надасть невійськові гарантії, побудовані довкола санкційних механізмів⁵. Це одна з перших офіційних спроб України закласти підвалини системи гарантій своєї незалежності після початку війни.

Одним із перших практичних кроків у справі реалізації планів по створенню нових міжнародних гарантій стало підписання в січні 2024 року Угоди про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Великою Британією. Документом формалізується підтримка, яку

Велика Британія надає Україні, і у ньому міститься низка зобов'язань з боку Лондона, основні з яких такі: всебічна допомога Україні для захисту та відновлення її територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах, включно з територіальним морем і вільною економічною (морською) зоною, а також відбудови національної економіки та захисту українських громадян; запобігання та активне стримування і протидія будь-якій військовій ескалації та/або новій агресії з боку Російської Федерації; підтримка майбутньої інтеграції України до євроатлантичних інституцій, зокрема через підтримку реформ у країні та сумісності з НАТО; поглиблення співпраці з Україною у військово-технічній сфері, виробництві озброєнь, підготовці українських військовослужбовців, обміні розвідувальними даними та у сфері кібернетичної безпеки⁶.

Аналогічні з Великою Британією угоди про співробітництво у безпековій сфері підписали з Україною 27 країн, серед яких усі країни Великої сімки (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада) та голови Європейської ради та Європейської комісії.

До президентських виборів у США у 2024 році найбільш реалістичними та дієвими моделями міжнародних гарантій незалежності та територіальної цілісності України розглядалися вступ у Організацію Північноатлантичного договору (НАТО) або отримання статусу «Особливого союзника США поза НАТО». Але з приходом до влади у США президента Д. Трампа ці моделі стали у ближчому майбутньому нереалістичними.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити висновки, що система міжнародних гарантій незалежності та територіальної цілісності України, яка діяла до лютого 2014 року, була неефективною та недієвою. Збройна агресія Російської Федерації проти України зруйнувала не лише нашу систему безпеки, але і суттєво похитнула загальносвітову. Навряд чи хтось тепер буде покладатися на міжнародне право та інституції, які мали б його забезпечувати. Можемо констатувати, що станом на сьогодні, справді дієвих міжнародних гарантій незалежності та територіальної цілісності України немає, а ті моделі які напрацьовуються, лише частково можуть допомогти нам відстоювати свою незалежність.

Rudyi N. Problems and Prospects of Implementing International Guarantees of Ukraine's Independence and Territorial Integrity

The international guarantees of Ukraine's independence and territorial integrity are examined in the context of the armed aggression of the Russian Federation. The problematic aspects of the international guarantees established by Ukraine before 2014, their shortcomings, and the reasons for their actual ineffectiveness are revealed. Alternative models of international guarantees of Ukraine's independence and territorial integrity are considered.

Keywords: international law, international guarantees, independence and territorial integrity, armed aggression, war.

¹ Гарантії забезпечення територіальної цілісності України. URL: https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1751_ (дата звернення: 01.07.2025).

² Смолянюк В. Ф. Міжнародні гарантії незалежності України у ретроспективному висвітленні. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2009. № 2. С. 150.

³ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: Українська енциклопедія, 2001. С. 693–694.

⁴ Дурдинець М. Ю. Правовий статус Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 108.

⁵ Андрій Єрмак та Андерс Фог Расмуссен презентують рекомендації щодо гарантій безпеки для України. URL: https://www.president.gov.ua/news/andriy-yermak-ta-anders-fog-rasmussen-prezentuyut-rekomendac-77729_ (дата звернення: 01.07.2025).

⁶ США, НАТО і ЄС не можуть надати Україні реальних гарантій військового захисту, оскільки намагаються уникнути відкритого зіткнення з Росією. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/garantii-bezpeki-dlya-ukraini-principi-stan-ta-perspektivi/> (дата звернення: 01.07.2025).

**ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВИ
ТА ТЕРИТОРІЇ ЕТНОРЕЛІГІЙНИХ ГРУП:
ФАКТОРИ РИЗИКУ ЧИ ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ?**

Унаслідок тривалих процесів державотворення концепт сучасної нації розглядається у політичному розумінні як цілісна єдність, хоча на практиці на території багатьох держав проживає населення неодноманітне з погляду релігійної та етнічної самоідентифікації. Таке явище призводить до формування феномену «етнорелігійної соціальної групи», яку М. В. Крумаленко визначає як «...історично сформовану та історично існуючу етнічну групу, ознакою якої є належність більшості її індивідів до конфесії (течії) певної релігії...»¹.

З погляду територіального розселення в межах нетитульної держави етнорелігійні групи умовно можна поділити на три види: ті, які розселяються без чітко визначеної територіальної прив'язки, фактично перемішуючись з іншим населенням; ті, які розселяються компактними кварталами за принципом «гетто»; ті які проживають великими територіальними громадами. З огляду на перспективи розвитку держави та суспільства, особливості розвитку кожного з цих видів мають значення, але саме третій вид компактного довготривалого проживання етнорелігійних груп відіграє принципову багатofакторну роль у територіальному розвитку держави.

Першим фактором безперечно виступають потенційні відцентрові тенденції, адже така група може розглядатися як суб'єкт права на самовизначення з подальшими наслідками для територіального устрою держави. Ця ситуація не обов'язково завершиться сецесією, адже спеціалісти з міжнародного права визнають реалізацією права на самовизначення й через набуття автономії². Однак за відсутності у етнорелігійної групи з компактним проживанням власної титульної держави, наявності відповідної узгодженої волі великих світових міжнародно-правових гравців та інших чинників, перед державою може постати відповідний виклик.

Гострота розв'язання проблеми тут буде залежати від чотирьох чинників: добробуту самої держави, радикальності у поглядах на свої державні або автономістські плани етнорелігійної групи, ступені культурної, релігійної та етнічної відмінності групи від титульного населення держави та політики самої держави.

Так, у Європі можна навести декілька прикладів подібних ситуацій з різними ступенями гостроти. Північна Ірландія та Велика Британія – при різниці у етнічній, релігійній та культурній ідентифікації значним стримуючим фактором є загально високий рівень добробуту Великої Британії та політика забезпечення широких можливостей автономій Ольстера³.

У конфлікті Каталонії та Басконії з Іспанією пом'якшуючим чинником є відсутність релігійного тертя (більшість населення там католики) та розвинуті демократичні переговорні процедури⁴. А гостроту додає саме економічне питання – адже Каталонія є значно більш економічно розвинутою за значні області Іспанії.

Одним із найгарячіших, безперечно, залишається конфлікт у Косово з Сербією. Тут наявні й етнічні, і релігійні, і культурні фактори; ситуація ускладнюється нещодавнім воєнним конфліктом з великою кількістю постраждалих, неоднозначним ставленням до цього питання міжнародно-правової політики та невисокою привабливістю Сербії в економічному сенсі⁵.

Парадоксально, але часто пом'якшуючими чинниками у конфліктах етнорелігійних груп, що проживають на чітко визначеній території, та титульного населення або органів влади самої держави виступають зовнішні проблемні чинники, які в певному сенсі об'єднують конфліктуючі сторони перед новим викликом. Так, для Північної Ірландії та Великої Британії такою стала емігрантська мусульманська криза, для Сербії та Косово і Каталонії та Іспанії – євроінтеграційний процес⁶.

Але на сьогодні значна роль у заспокоєнні чи, навпаки, роздмухуванні конфліктів з етнорелігійними групами, що проживають на окремих територіях, належить саме урядам відповідних держав.

Так, суттєвим вирішенням проблем з Північною Ірландією стала Угода Страсної П'ятниці (Белфастська угода) 1998 р. Починаючи з 70-х років ХХ століття, Велика Британія намагалася вирішити питання

Північної Ірландії силовим способом, встановивши так зване direct rule – пряме управління, яке взагалі-то не є поширеною політикою у Великій Британії. Впровадження такої політики було спробою притушити збройне протистояння, Troubles 60-90-х років⁷. Наслідки політики direct rule та спроб притушити конфлікт репресіями вийшли негативними, що стало очевидним на початку 90-х років та призвело до тривалого миротворчого процесу зі значним залученням президента США Б. Клінтона⁸.

Підсумком тривалого переговорного процесу було запровадження у практику теорії «консоціативної демократії», яка передбачала делегування влади етнорелігійним групам визначеної території. Складний переговорний процес завершився підписанням Белфастської угоди 1998 р., за якою відбувався перехід до місцевого управління шляхом розбудови трьохрівневої системи між місцевими етнорелігійними групами, урядами Великої Британії та Ірландії⁹.

Складниками цього процесу стали обрання місцевих представницьких органів з законодавчими повноваженнями, виконавчої влади з представниками етнорелігійних груп, легалізована політична діяльність радикальних рухів і, зрештою, роззброєння ІРА. І хоча весь процес відбувався в подальшому складно, його результатом не стало остаточне розв'язання багатостолітнього етнорелігійного територіального конфлікту, але державно-правова система Великої Британії збагатилася новим досвідом застосування демократичних механізмів.

Іншим шляхом намагається розв'язати територіально-етнічний конфлікт уряд Іспанії. Щодо Каталонії, вони застосовують механізм зменшення політичних прав при збільшенні економічних та культурних можливостей. У 2017 році уряд Каталонії організував референдум за незалежність (90% учасників проголосували «за»), невизнаний урядом Іспанії¹⁰. На сьогодні результатом жорстких заходів є періодичні загострення територіальних конфліктів, причому часто по побутовим питанням. Стримуючим чинником відцентрових тенденцій тут виступає реакція ЄС: представники інституцій хоч і закликають до поваги до прав і свобод людини, демократичних процедур та переговорного способу

вирішення конфлікту, однак відкритої підтримки каталонським структурам не надають.

Найгарячішу фазу безперечно на сьогодні має конфлікт уряду Сербії та самопроголошеного Косова. Переговорний процес там відбувається епізодично, ситуація доходить до відкритих бойових зіткнень, сторони займають радикальні позиції.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що скупчене проживання етнорелігійної групи на певній території створює для держави значні політичні, правові та соціальні виклики. Європейською тенденцією розвитку такої ситуації є відцентрові процеси, що можуть призвести до сепесії.

Успішне розв'язання таких ситуацій лежить у площині компромісів та переговорів, прийняття складних та непопулярних політичних рішень тощо. З іншого боку, саме такі кроки можуть створити новий поштовх для розвитку не тільки територій проживання етнорелігійних груп, але й для загального покращення державно-правової ситуації в цілій державі.

Tsvietkova Yu. The Territory of the State and the Territories of Ethnic and Religious Groups: Risk Factors or Prospects for Evolution?

European internal territorial conflicts involving non-titular ethnic and religious groups with compact areas of settlement and centrifugal tendencies are examined, using the examples of the United Kingdom and Northern Ireland, and Spain and Catalonia. The analysis focuses on the factors contributing to the escalation or de-escalation of these conflicts, as well as specific political measures undertaken by governmental authorities to resolve them.

Keywords: state territory, autonomy, ethnic and religious conflicts, Northern Ireland, Catalonia.

¹ Крумаленко М. В. Правове становище населення на українських землях у XIV–XVI ст.ст.: детермінація релігійною політикою держави. Автореферат. Одеса 2007. 20 с. С. 3.

² Рафальський І. Суб'єкти права на самовизначення. *Наукові записки ІПіНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ*. 2013. № 4 (66). С. 136–146.

³ Borsuk I. From War to Peace: Northern Ireland Conflict and Peace Process. *Ululasrarasi Iliskiler*. 2016. V. 13. No 50. P. 41–57.

-
- ⁴ Sanjaume-Calvet M., Daniels L.-A., Busquets P. B. Territorial Conflict in the Spotlight: Unveiling Paths to Territorial Clarity, *Publius: The Journal of Federalism*. Winter 2025. V. 55. Is. 1. PP. 201–221. DOI: 10.1093/publius/pjae023.
- ⁵ Caplan R. International Diplomacy and the Crisis in Kosovo. *International Affairs*. 1998. № 74-4. P. 745–761.
- ⁶ Wagner A., Marin J., Kroqi D. The Catalan struggle for independence and the role of the European Union. *Regional Science Policy & Practice*. 2019. V. 11. Is. 5. P. 787–804. DOI: 10.1111/rsp3.12218.
- ⁷ Lorenzo B., De Fazio G., eds. *The Troubles in Northern Ireland and Theories of Social Movements*. Amsterdam: University Press, 2017. 240 p. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv56fgn2> (дата звернення: 02.09.2025).
- ⁸ Крушинський В. Ю. Е. Блер і проблема мирного врегулювання в Північній Ірландії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 123 (Ч. I). С. 6–7, 14–15.
- ⁹ Там само. С. 10.
- ¹⁰ Cetra D., Casanas-Adam E., Tàrrega M. The 2017 Catalan independence referendum: A symposium'. *Scottish Affairs*. 2018. Vol. 27. №. 1. P. 126–143 DOI: 10.3366/scot.2018.0231.

ЧИ ОБМЕЖУЄ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН ТЕРИТОРІАЛЬНУ ДІЮ ПРАВОВОГО ЗВИЧАЮ?

Недоторканність і непорушність державного кордону становить важливу засаду права та політики сучасного цивілізованого світу. Обурливим прикладом її порушення стало злочинне російське вторгнення на територію України, яке триває досі. Натомість тема цієї наукової публікації пов'язана з іншим аспектом феномену державного кордону – чи обмежує він територіальну чинність правового звичаю?

Як відомо, праву характерна дія у часі, просторі та за колом осіб. Ця властивість поширюється, зокрема, на звичаєве право. Відтак, закономірний науковий інтерес становить територіальна дія правового звичаю. На перший погляд, його вона мало відрізняється від дії нормативно-правового акта чи іншого джерела права. Однак дослідження історико-правових джерел породжують сумнів стосовно цього переконання. Так, в акті Берестейського підкоморського суду від 24 березня 1586 р., в якому описані межі одного маєтку, зазначалося: «отдоль простим трибом знаки-натеси положені аж до дубу і врочища Побий-Коня, где ся на копи люди з Корони і Литви сходити звикли»¹.

З цитованого документа випливає, що на засідання копного суду впродовж певного часу (його тривалість невідома) сходилися жителі копного округу, який включав у себе села, що входили до складу Корони та Литви – двох частин Речі Посполитої. Оскільки документ датований 1586 р., тобто вже після Люблінської унії 1569 р., це не викликало б особливого здивування, якби не та деталь, що Корона та Литва зберігали відносно автономні системи права і судочинства. Однак це не було одиничним випадком.

В іншому документі у 1546 р. (тобто ще до Люблінської унії 1569 р.) українські селяни сповіщали ревізорів: «дорога, которая идеть от села Великого Князства Опарыпсов до села Корунного пана воеводича Подольского пана Яна Олексого до Бродов, и менили, в тое дороги врочищо Беседы и повелили, иж дей се тут сходят завжды на

копу село Опарыпское и з селом Бродским и на права всякие»². Ця цитата, з одного боку, підтверджує припущення про те, що копні округи функціонували на прикордонні Польського королівства та Великого князівства Литовського ще до утворення Речі Посполитої, а, з іншого боку, викликає питання – чому державний кордон не став на перешкоді дії правового звичаю копного судочинства?

У відповідь можна запропонувати дві версії. Перша полягає в тому, що у наведених випадках за інерційним принципом відбувалося відтворення давньої моделі поведінки. Тобто люди з відповідних сіл сходилися на судові засідання ще до того часу, коли було встановлено державний кордон між Польським королівством і Великим князівством Литовським. Їхні нащадки продовжили цей звичай, а відповідні органи влади не стали чинити їм перешкоди. Натомість друга версія вказує на те, що це становить властивість правового звичаю – його територіальна дія не обмежується державним кордоном, на відміну від нормативно-правового акта.

Зрештою, ці дві версії не заперечують одна одну. Їх можна поєднати – засідання копних судів на прикордонні Великого князівства Литовського та Польського королівства є і продовженням давньої моделі поведінки, і підтвердженням властивості правового звичаю (відсутності обмеження територіальної чинності державним кордоном).

За територіальною поширеністю правові звичаї бувають міждержавними (міжнародні звичаї та такі, що застосовуються в кількох або навіть багатьох державах), загальнодержавними (діють в усій державі), етнічними (характерні певній етнічній групі), місцевими (є чинними у конкретній місцевості) та галузевими (склалися в певній галузі – наприклад, в роздрібній торгівлі)³. Можна стверджувати, що міжнародно-правові (як публічні, так і приватні) звичаї справді не обмежуються державним кордоном, оскільки це відповідає суті відповідних галузей права. Джерелам міжнародних галузей права (публічного та приватного) загалом не характерне обмеження територіальної дії кордонами держав, а відтак і звичаям, які функціонують в згаданих галузях, це не властиво.

Варто зауважити, що територіальна дія правового звичаю в контексті державного кордону традиційно перебувала в залежності від природно-географічних умов. Якщо кордони між державами пролягали на рівнині та суші, то в таких обставинах правові звичаї мали кращі можливості тривалий час зберігати дію з обох боків державного кордону. Адже не існувало великих перешкод для обміну інформацією між населенням, яке перебувало в подібних умовах і тенденція суспільного життя. Натомість у разі розташування державного кордону в горах, пустелях, непрохідних нетрях чи на великих водоймах були значно менші можливості забезпечити дію правового звичаю з його обох боків. Та й потреба в цьому істотно зменшувалася через те, що умови суспільного життя могли бути іншими, як і можливість комунікації між людьми з різних боків кордону.

Досліджуючи обмеження територіальної дії правового звичаю, варто звернути увагу на феномен міграції звичаїв. Після переміщення з одного місця проживання на інше (особливо якщо йдеться про міжнародну міграцію) люди мають властивість швидше й ефективніше взаємодіяти з іншими мігрантами-земляками, ніж з місцевим населенням. Це пояснюється мовними, культурними й іншими спільними особливостями. Згадана взаємодія призводить до формування стійких спільнот – діаспори чи окремих етнорелігійних громад. У таких осередках мігранти мають можливість практикувати комунікацію рідною мовою та відтворювати колишні моделі поведінки, як-от звичаї, і в тому числі правові.

У середньовічній і ранньомодерній Україні впродовж багатьох років у різних містах функціонували етнорелігійні громади болгар, вірменів, греків, євреїв, німців та інших меншин. Деякі з них (наприклад, львівські вірмени) привезли зі собою не лише власні джерела права та правові норми, а й мали відповідні органи влади – вірменський в'їт, вірменський суд тощо⁴ – які забезпечували юридичну чинність відповідних норм. Подібні приклади можна зустріти і в інших періодах історії права щодо різних держав та народів. Інакше кажучи, правові звичаї мають здатність мігрувати через кордон разом з людьми, як і їхня мова, культура, релігійні переконання та ін.

Отже, державний кордон може обмежувати територіальну дію правового звичаю, але так відбувається не завжди. На міжнародно-правові звичаї (як публічні, так і приватні) ці не обмеження не впливають. Правовий звичай узалежнюється від його носіїв (суб'єктів правовідносин), тому стосується не стільки території, скільки людей, які на ній проживають. Це пояснює міграцію звичаїв разом зі спільнотами, які переміщуються у просторі. Тому обмеження територіальної дії правового звичаю державним кордоном є істотно меншим у порівнянні з нормативно-правовим актом та іншими джерелами права.

Bedrii M. Does the state border limit the territorial validity of a legal custom?

The question of a state border restricting the territorial validity of a legal custom is analyzed. The sessions of kopa (community) courts in the borderlands of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, the dependence of the border on natural and geographical conditions, the migration of legal customs, and related issues are researched.

Keywords: state border, territorial validity of law, court sessions, migration of customs.

¹ Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII в. в. на Україні. *Життя і право*. 1929. Ч. 1. С. 15.

² Гурбик А. Устроєві засади громадського судочинства й народна правосвідомість на українських землях у складі Великого князівства Литовського. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2007. № 7. С. 105.

³ Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності. Київ: КНЕУ, 2014. С. 52.

⁴ Попович О. С. Органи самоврядування і право вірменських громад в Україні (XIV–XVIII ст.). Дрогобич: Коло, 2011. 309 с.

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ НОТАРІУСІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Територіальна цілісність як принцип міжнародного права передусім передбачає, що територія держави є недоторканою і не може бути об'єктом посягань з боку інших держав, зокрема, шляхом застосування сили або погрози застосування сили.

Водночас до питання територіальної цілісності належать і правовідносини щодо функціонування на певній території органів державної влади, місцевого самоврядування, а також інших державних та громадських інституцій.

До таких інституцій безумовно належить і нотаріат, який відіграє важливу роль у забезпеченні належного функціонування цивільного обороту.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації щодо України від 2014 року виникають питання щодо функціонування українського нотаріату на тимчасово окупованих територіях. Це стосується зокрема таких аспектів:

1. Можливості здійснювати нотаріальну діяльність українським нотаріусами на тимчасово окупованих територіях;
2. Збереження нотаріальних архівів, бланків нотаріальних дій та печатки нотаріуса.

Розглядаючи ці питання, необхідно виділити два періоди: від початку війни (2014 р.) і від початку повномасштабної агресії (2022 р.).

Щодо першого періоду слід зазначити, що у зв'язку із швидким захопленням агресором контролю над окупованими територіями діяльність українських нотаріусів була неможлива.

У зв'язку з цим нотаріуси могли виключно виїхати на підконтрольні Україною території для відкриття нотаріальної практики. На жаль, питання вивезення нотаріальних архівів було фактично неможливим.

В даній ситуації виникало інше питання щодо нотаріусів, які пішли на співпрацю з окупантами.

Стосовно таких осіб наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2014 № 1087/5 було прийнято рішення щодо припинення їхньої нотаріальної діяльності по відповідному нотаріальному округу та припинено дію реєстраційних посвідчень осіб, зазначених у додатку до цього наказу.

Водночас варто зазначити, що були особи, які після співпраці з окупантами намагалися відновити нотаріальну практику в Україні. Однак у випадках виявлення таких фактів вказаним особам не було відновлено або анульовано свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю.

Стосовно ситуації, що склалася після повномасштабної агресії російської федерації, врегулюванню відносин за її наслідками у сфері нотаріату стала Постанова КМУ від 28 лютого 2022 р. № 164 Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану.

Зазначеним нормативним актом не було встановлено загальної заборони на вчинення нотаріальних дій на тимчасово окупованих територіях. Водночас допускалися *посвідчення довіреностей на право розпорядження коштами на рахунках у банках та небанківських фінансових установах, а також нотаріальних дій, які відповідно до законодавства можуть бути вчинені без використання спеціальних бланків нотаріальних* [тут і далі виділення курсивом автором – В. Б.].

Натомість з 06 березня 2022 р. відповідно до змін до зазначеної Постанови передбачалась можливість посвідчення довіреностей та заповітів, засвідчення справжності підпису на документах *без використання спеціальних бланків нотаріальних документів на білих аркушах паперу* з нанесеними на них за допомогою комп'ютерної техніки реквізитами нотаріуса: зображення Державного Герба України, прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності), найменування державної нотаріальної контори (для державного нотаріуса), номер свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, адреса робочого місця, номер телефону, адреса електронної пошти.

Тому українські нотаріуси на тимчасово окупованих територіях могли вчиняти окремі нотаріальні дії. Більше того, у випадку необхідності внесення даних до реєстрів, зокрема довіреностей, здійснювалася практика співпраці нотаріусів з тимчасово окупованих територій і нотаріусів на

підконтрольній території, які мали доступ до реєстру і могли здійснити відповідну реєстрацію.

Натомість у редакції вказаної Постанови Кабінету Міністрів України від 9 травня 2023 року була встановлена повна заборона на вчинення нотаріальних дій нотаріусами, робоче місце (контора) яких розташовано в межах тимчасово окупованих територій, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Міністерством розвитку громад та територій, для яких не визначена дата завершення тимчасової окупації.

З огляду на вказане, можна говорити про поступовий перехід від часткового обмеження до повної заборони на вчинення нотаріальних дій нотаріусами на тимчасово окупованих територіях.

Іншим важливим аспектом діяльності нотаріусів на тимчасово окупованих територіях є питання збереження нотаріальних архівів, бланків нотаріальних дій та печатки нотаріуса

Згаданою Постановою Кабінету Міністрів України передбачається, що у разі виникнення загрози неправомірного вилучення чи втрати спеціальних бланків нотаріальних документів, які не були витрачені, такі бланки підлягають невідкладному знищенню, про що нотаріусом складається акт, подається (надсилається) державному підприємству «Національні інформаційні системи» або його філії протягом двох робочих днів після складення акта. У разі неправомірного вилучення чи втрати спеціальних бланків нотаріальних документів нотаріус подає (надсилає) підписане ним повідомлення про це (з накладеним кваліфікованим електронним підписом нотаріуса – для електронного повідомлення) державному підприємству «Національні інформаційні системи» або його філії протягом двох робочих днів.

Аналогічна процедура передбачена стосовно наявності загрози неправомірного вилучення чи втрати печатки приватного або державного нотаріуса.

Натомість Порядком тимчасового переміщення документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса в умовах воєнного стану, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України 11 лютого 2025 року № 356/5 (далі – Порядок) передбачено: В умовах

воєнного стану в разі виникнення загрози знищення чи пошкодження документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса, робоче місце (контора) якого розташовано в межах територій можливих / активних бойових дій / активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси, включених до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 28 лютого 2025 року № 376, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 березня 2025 року за № 380/43786, для яких не визначена дата припинення можливості бойових дій та дата завершення бойових дій, приватним нотаріусом за наявності можливості приймається рішення про тимчасове переміщення документів його нотаріального діловодства та архіву.

Приватний нотаріус здійснює тимчасове переміщення документів нотаріального діловодства та архіву:

1) до будь-якого державного нотаріального архіву, визначеного територіальним органом Міністерства юстиції України, у межах областей, на які поширюється компетенція такого територіального органу Міністерства юстиції України, або визначеного іншим територіальним органом Міністерства юстиції України незалежно від підпорядкованості йому нотаріального округу, в якому розташоване робоче місце (контора) приватного нотаріуса, що здійснює таке переміщення;

2) до окремого приміщення, розташованого на більш безпечній території України;

3) до приміщення, яке є робочим місцем (конторою) будь-якого приватного нотаріуса, на підставі укладеного договору схову;

4) до приміщення, яке є робочим місцем (конторою) будь-якого приватного нотаріуса, на підставі укладеного договору про заміщення в межах областей, на які поширюється компетенція територіального органу Міністерства юстиції України та до компетенції якого належить нотаріальний округ, в межах якого здійснює нотаріальну діяльність приватний нотаріус, який має намір здійснити вказане тимчасове переміщення.

Водночас такий підхід є доволі суперечливим. Адже, відповідно до статті 14 Закону України «Про нотаріат» документи нотаріального

діловодства та архів приватного нотаріуса є власністю держави і перебувають у володінні та користуванні приватного нотаріуса у зв'язку із здійсненням ним нотаріальної діяльності.

Приватний нотаріус зобов'язаний забезпечити зберігання документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса протягом усього строку здійснення ним нотаріальної діяльності.

Тому за звичайних обставин зберігання документів нотаріального діловодства та архіву є відповідальністю приватного нотаріуса. Водночас обставини воєнного стану передбачають спеціальний правовий режим. За такої ситуації саме держава як власник мала б докласти максимальних зусиль для збереження своєї власності, а не просто перекласти ці обов'язки на приватних нотаріусів без створення реальних механізмів, які б сприяли виконанню обов'язків.

Так, пунктом 6. Порядку передбачено, що залежно від безпекової ситуації для транспортування документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса у *разі потреби залучаються (за згодою)* територіальні органи Міністерства юстиції України, військові адміністрації, державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, Нотаріальна палата України та її регіональні відділення, громадські організації, благодійні фонди, волонтери тощо.

Такий підхід свідчить про фактичне відсторонення держави від питання збереження і евакуації нотаріальних архівів, адже жодних обов'язків щодо здійснення відповідних дій не покладається на державні інституції.

Biriukov V. On the issue of the functioning of notaries in temporarily occupied territories

One of the elements of territorial integrity is the proper functioning of state authorities, local self-government, as well as other state and public institutions in a certain territory. The notary public is an institution that plays an important role in ensuring the proper functioning of civil turnover.

The subject of the analysis is the issue of the possibility of performing notarial activities by Ukrainian notaries in the temporarily occupied territories. The issue of preserving notarial archives, notarial act forms and notary seals in temporarily occupied territories and in front-line regions is also considered.

Keywords: notary, temporarily occupied territories, notarial archive.

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВ У ПРОЦЕСІ РОЗРОБЛЕННЯ КОДЕКСУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА

Початком сучасного періоду в розвитку розуміння захисту територіальної цілісності держав у міжнародному праві стало ухвалення 1974 р. «Визначення агресії» як додатку до резолюції Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН) 3314 (XXIX). Воно, зокрема, розблокувало та багато в чому зумовило подальші кодифікаційні роботи в міжнародному праві – розроблення Кодексу правопорушень (згодом – злочинів) проти миру та безпеки людства, Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, Статуту Міжнародного Кримінального Суду.

Розроблення Кодексу правопорушень проти миру та безпеки людства було ініційовано ГА ООН у 1947 р. (резолюція 177(II)). Вона розпочалася 1949 р., а перший проєкт представлено у 1951 р. (документ A/CN.4/48 and Corr.1 & 2). Він переважно охоплював визначення агресії та дотичних до неї злочинів через встановлення видів їх скоєння, а також геноцид, порушення законів та звичаїв війни. Другу редакцію проєкту Кодексу Комісія міжнародного права ООН (далі – КМП) представила ГА ООН 1954 р. Остання своїми резолюціями (897(IX) і 898 (IX)) відклала розгляд проєктів Кодексу до того часу, як буде розроблене, представлене і ухвалене визначення агресії. Роботу було відновлено згідно з резолюціями ГА ООН 1978 (33/97), 1980 (35/49) і 1981 р. (36/106). У останній відповідне доручення визначалося як пріоритетне для КМП, пропонувалося переосмислити проєкт 1954 р., враховуючи розвиток міжнародного права. Державам і міжнародним організаціям пропонувалося надати коментарі й пропозиції до Комісії.

КМП обговорювала питання подальшої роботи над кодексом, починаючи від 1982 р. Більшість представників держав наполягали на включенні до проєкту тексту «Визначення агресії» в повному обсязі. Крім того, багато представників вказували, що до характеристики злочину агресії мають бути додані підготовка агресивної війни та

погроза нею, поглиблено положення щодо засилання на території держав найманців та озброєних банд. Окремі держави наполягали на розробленні норм щодо економічної агресії.

Одним з найдискусійніших питань у роботі КМП стало визначення «суб'єктів права, яким може бути атрибутована міжнародна кримінальна відповідальність». Більшість членів КМП у 1983 р. наполягали на міжнародній кримінальній відповідальності не лише осіб, а й держав, але, зважаючи на «політичну природу проблеми», Комісія у своєму звіті звернулася до ГА ООН із пропозицією ухвалити рішення щодо цього (документ А/38/10 1983 р.). У відповідній резолюції (38/132 1983 р.) ГА доручила Генеральному секретарю ООН зібрати думки держав-членів та міжнародних організацій щодо цього питання й доповісти «з метою ухвалити необхідне рішення щодо цього у відповідний час».

Але позиції більшості урядів із цього питання виявилися негативними, і вже наступного року КМП ухвалила рішення відкласти на невизначений строк «обмірковування можливого прикладання до держав поняття міжнародної кримінальної відповідальності», таким чином визнаючи суб'єктами такої відповідальності лише осіб (документ А/39/10 1984 р.). Також було розглянуте питання щодо економічної агресії: визнано, що таке явище, а саме «примусові процедури економічного характеру з метою примусити державу діяти чи не діяти, розвернути її політику в одному чи іншому напрямі», існує, але його поки що важко визначити. Його попередньо (фактично – остаточно) оголосили здебільшого охопленим пунктом проекту 1954 р. щодо втручання у внутрішні та зовнішні справи держав. Випадки ж «отримання змоги контролювати природні ресурси та багатства країни через недопущення силою її [державу-суверена] до їх використання чи вільного розпорядження ними», як зазначалося, охоплюються поняттям «агресія». Загалом, вирішено включити до проекту кодексу лише найтяжчі злочини, охоплені проектом 1954 р. (серед них – агресія), що «загрожують самим основам сучасної цивілізації та цінностям, які вона втілює». Планувалося насамперед оновлення старого проекту.

Рішення КМП 1987 р. (документ А/42/10) остаточно розв'язали питання щодо кримінальної відповідальності держави. У назві проекту

кодексу «правопорушення» (offences) були змінені на «злочини» (crimes). Проголошувалося, що хоча протиправну дію представника держави може бути також атрибутовано цій державі, кримінальна відповідальність є лише індивідуальною. Відповідальність же держави є деліктною.

У 1988 р. КМП ухвалила як робочі кілька статей проекту кодексу (документ А/43/10). Зокрема, це ст. 12 (у подальшому нумерація змінювалася) «Агресія». У ній (п. 2) точно відтворювалося формулювання із ст. 1 «Визначення агресії» 1974 р. Так само у п. 4 ст. 12 здебільшого дослівно було відтворено ст. 3 і 4 «Визначення агресії» з переліком діянь, які становлять агресію – з доданням слів «зокрема», що підкреслювало відкритість цього переліку. У п. 3 ст. 12 проекту було відтворено ст. 2 з «Визначення агресії» щодо першого застосування збройної сили як *prima facie* доказу здійснення акту агресії та повноважень Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН) оцінювати цей акт; п. 6 повторює відповідно ст. 6, а п. 7 – ст. 7. У п. 1 статті 12 наголошувалося на індивідуальній відповідальності за агресію, що обмежується «лідерами [керівниками] чи організаторами, які здійснюють чи наказують здійснити акт агресії». Важливо також те, що з «Визначення агресії» до проекту кодексу не увійшли: п. 2 ст. 5, у якому розмежовувалися агресивна війна як злочин і акт агресії як інше протиправне діяння, і п. 3 цієї ж статті щодо невизнання територіальних набутків чи особливих привілеїв, що стали результатом агресії.

У поясненні щодо ст. 12 вказувалося, що Комісія цілком визнає акти агресії діяннями саме держав, але відповідальність за ці акти покладає виключно на осіб. Передбачалася можливість у подальшому перегляду цього положення щодо кола осіб, які є суб'єктами кримінального переслідування та покарання за акти агресії: окрім урядових службовців ними могли б стати також «інші особи, які мають політичну й військову відповідальність та беруть участь у організації та плануванні агресії», «приватні особи, які надають свої економічні чи фінансові можливості для використання авторами агресії».

Переглядаючи перелік злочинів у проекті кодексу 1954 р., КМП віднесла до поняття «агресія» і тому перестала виокремлювати як самостійні злочини: анексію, підготовку чи планування агресії,

засилання на територію іншої держави озброєних банд, втручання, найманство. Водночас частину цих діянь у звіті КМП було визначено або описано. Зокрема, анексія є «набуттям, проти бажання держави, частини чи всієї її території іншою державою, і вона може бути результатом не лише реального застосування сили, але й погрози [силою]». Підготовку до агресії було визначено як «доволі високий рівень військових приготувань, що набагато перевищує потреби легітимної національної оборони, планування нападів генеральним штабом, проведення зовнішньої політики експансії та панування, й постійну відмову від мирного врегулювання спорів». Щодо цього діяння вказано на: складність розмежування між підготовкою агресії та підготовкою до оборони (як легітимної дії), а також складність встановлення кримінального наміру, якщо агресія не відбулася, і того, «як злочинець, який добровільно вирішив не здійснювати свої плани підготовки – які залишилися невиконаними – може переслідуватися»; недостатню юридичну розробку самого концепта підготовки до агресії.

КМП визначила втручання як «примус однією державою іншої держави, що є перепорою для вільного здійснення суверенних прав останньою, іншими словами, прав, визнаних міжнародним правом як таких, що належать ексклюзивно до її національної компетенції», «найбільш поширену форму примусу і звичайний вираз силових відносин у світі», яка «приймає тонкі форми, щоби уникнути санкцій за агресію, але часом веде до тих самих результатів». Найманство було описане як таке, що може становити одну із прихованих форм агресії, за якою може стояти держава чи група держав. Водночас воно може й не передбачати замаху на територіальну цілісність держав, а також організуватися приватними особами чи неурядовими організаціями.

КМП також вирішила визнати окремим злочином погрозу агресією, яка проявляється у «залякуванні, концентрації військ чи військових маневрах біля кордонів іншої держави, чи мобілізації з метою здійснення тиску на державу, щоби зробити її схильною прийняти вимоги» і в деяких випадках її результат такий самий, як у агресії. Наступного року КМП визначила погрозу агресією як «дії, вчинені аби держава повірила, що проти неї буде застосовано силу, якщо вона не задовільнить певні вимоги». При цьому така погроза може

здійснюватися не лише публічно, а й у повідомленнях уряду держави, незалежно від їх форми та засобів передання. Існування такої погрози залежить «не лише від суб'єктивного сприйняття держави, яка почувається zagrożеною, а й від об'єктивних елементів, які може перевірити незаінтересована третя сторона» (документ А/44/10 1989 р.).

У 1991 р. КМП ухвалила проєкт Кодексу про злочини проти миру та безпеки в першому читанні (документ А/46/10). Текст ст. 15 «Агресія» повністю відтворював проєкт 1988 р. При цьому було підтверджено відкритість переліку проявів агресії. Попри коментар КМП щодо того, що порядок статей у кодексі не відображає ціннісні судження щодо ступеня серйозності злочинів, важливо, що стаття «Агресія» розміщена першою в Частині II проєкту, де визначалися склади злочинів. Погроза агресією у ст. 16 визначалася як така, що «полягає у деклараціях, повідомленнях, демонстраціях сили чи будь-яких інших заходах, які надають достатню причину для уряду держави вірити, що агресія всерйоз обмірковується проти цієї держави», а логічно суміжне з агресією втручання у внутрішні чи зовнішні справи держави (ст. 17) – як таке, що «полягає у розпалюванні [збройної] підривної чи терористичної діяльності або в організації, допомозі чи фінансуванні такої діяльності, або постачанні зброї з метою такої діяльності, таким чином [серйозно] підриваючи вільне здійснення цієї державою її суверенних прав» (при цьому з-під дії статті виведено дії, спрямовані на реалізацією народами права на самовизначення). Колоніальне панування та інші форми іноземного панування (ст. 18) розумілося як встановлення чи збереження іноземного панування за допомогою сили проти права на самовизначення. Інші включені до проєкту злочини було сформульовано так, що вони не включали дії, суміжні з порушенням територіальної цілісності держави: геноцид (ст. 19), апартеїд (ст. 20), найманство (ст. 23), тероризм (ст. 24). У проєкті 1991 р. у низці статей, зокрема і щодо агресії та погрози агресією, було додано пункти, що чітко вказують на індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини «лідерів» чи організаторів, які їх скоюють чи наказують скоїти. Також суто індивідуальній кримінальній відповідальності присвячені окремі загальні статті першої

частини кодексу, що, проте, не заперечують відповідальність держав згідно з міжнародним правом за злочини проти миру та безпеки людства (ст. 3, 5, 11–13). Коментар КМП до проекту кодексу вказує на те, що навіть у разі, коли злочини проти миру та безпеки людства можуть бути атрибутовані державі, її кримінальне покарання має здійснюватися через покарання відповідальних осіб, які уособлюють її функції. Власне ж відповідальність держав у проекті зведено до репарацій.

Цей проєкт став об'єктом гострої критики з боку урядів держав. Зокрема, вказувалося на неточність формулювань, які не відповідають вимогам кримінального права. Критикували й криміналізацію всіх типів агресії, включно з діями, що не досягають рівня війни, а також включення погрози агресії, що припускає покарання перед замахом на вчинення злочину.

На основі коментарів держав у 1996 р. було ухвалено остаточний проєкт кодексу (документ А/51/10). Як зазначалося у звіті КМП, задля досягнення консенсусу перелік злочинів у кодексі було суттєво звужено, а решту залишено для майбутніх кодифікаційних робіт. У проєкті злочин агресії був єдиним, щодо якого відсутні визначення чи перелік діянь, які його становлять (ст. 16). Вказувалося лише, що цей злочин охоплює дії «лідера» чи організатора щодо участі у здійсненні чи наказу здійснити планування, підготовку, ініціювання чи ведення агресії державою. Питання щодо ступеня тяжкості конкретного акту агресії (відповідно, чи може він вважатися злочином) має вирішувати міжнародний суд – відповідно стаття уникає згадки про необхідність рішення РБ ООН. У доданому коментарі було заявлено, що стаття «не розглядає питання визначення агресії державою», а виконавцями цього злочину можуть бути лише ті, хто «має необхідну владу чи здатність бути в становищі, яке надає потенціал для того, щоби відіграти вирішальну роль у здійсненні агресії», включно з «особами, які займають високі посади у війську, дипломатичному корпусі, політичних партіях та промисловості». Участь у агресії (який здійснює держава), яка й становить злочин проти миру та безпеки людства, передбачає свідомі дії та «знання [свого] місця в плані чи політиці агресії». Отже, «порушення державою норми міжнародного права, яка

забороняє агресію, породжує кримінальну відповідальність осіб, які відіграли вирішальну роль у плануванні, підготовці, ініціюванні чи веденні агресії». Також виключно індивідуальна відповідальність за всі злочини проти миру та безпеки людства визначена у ст. 2. А статтю щодо погрози агресією з проєкту було вилучено, як і низку інших. Ст. 16 «Агресія» єдина в проєкті кодексу, щодо якої не передбачена універсальна юрисдикція національних судів, а лише юрисдикція міжнародного кримінального суду та суду держави, яка здійснила агресію проти власних громадян. Коментар до цієї статті, а також до ст. 9 і 10, вказують на унікальність відповідного злочину, адже «агресія, атрибутована державі, є обов'язковою умовою для відповідальності особи за її участь у злочині агресії. Особа не може понести відповідальність за цей злочин за відсутності агресії, здійсненої державою. Тому суд не може встановити питання індивідуальної відповідальності за цей злочин без розгляду, як попереднього, питання щодо агресії держави».

У своїй резолюції 1996 р. (51/60) ГА ООН висловила вдячність КМП за підготовку проєкту кодексу та запропонувала Генеральному секретарю ООН запросити уряди представити письмові коментарі та думки щодо подальших дій щодо кодексу. Попри те, що проєкт не набув чинності, він, до певної міри, розглядається як відображення норм звичаєвого міжнародного права та домінуючих доктринальних позицій юристів. Як зазначалося у рішенні Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії в 1998 р. (*Prosecutor v. Anto Furundzija. Judgement. IT-95-17/1-T*), «судова палата вважає проєкт Кодексу авторитетним міжнародним інструментом, який, залежно від конкретного питання, може (i) становити доказ існування звичаєвого права, або (ii) пролити світло на звичаєві норми, що мають непевний зміст або перебувають у процесі формування, або, принаймні, (iii) вказує на правові позиції надзвичайно кваліфікованих авторів, які представляють основні правові системи світу».

Проєкт Кодексу правопорушень проти миру та безпеки людства та матеріали щодо його розробки є не лише цінним джерелом пізнання сучасної доктрини міжнародного права щодо захисту територіальної цілісності держав, зокрема, від агресії, – це комплекс актів, що мають і

матимуть надалі практичне значення для кваліфікації відповідних посягань у міжнародних та національних судових установах, зокрема у контексті припинення російської агресії та відновлення територіальної цілісності України.

Hrynyshyn M. The issue of protecting the territorial integrity of states in the process of drafting the Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind

One of the most important codifications on the protection of the territorial integrity of states in international law is considered – the Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, initiated by the UN General Assembly in 1947 and presented in its final version by the UN International Law Commission in 1996. The text of the Code, as well as the comments to it and materials on its drafting, are a single set of acts that reflect the formation of customary international law and the doctrine of international law, in particular regarding the crime of aggression, can be used by international and national judicial institutions.

Keywords: territorial integrity of states, aggression, crimes against the peace and security of mankind, codification of international law, customary international law.

Частина 3.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Н. М. Пархоменко (Київ)

ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ

Однією з найактуальніших проблем сьогодення, яка вимагає наукового осмислення та дискурсу, вивчення світових практик, належного правового забезпечення та постійної уваги зі сторони науковців, є національна безпека, її сутнісні та змістовні властивості та складові. Втім, не менш важливим в аспекті превентивності є з'ясування тих чинників, які безпосередньо або опосередковано здійснюють вплив на стан та забезпечення національної безпеки щодо окремих країн та безпеки в окремих регіонах, зокрема, європейському, та у світі загалом.

Насамперед слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року національна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. При цьому національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Законодавець розглядає чинники як різновид загроз національній безпеці. Втім, як відомо, детермінанти або чинники є по суті

причинами, які зумовлюють появу та функціонування того чи іншого соціального явища чи об'єкта загалом. Відповідно до вітчизняної доктрини права та держави в аспекті існуючого різноманіття різновидів національної безпеки можна говорити про технологічні (розвиток наукових досліджень, інновацій, зокрема й цифровізації та штучного інтелекту), інформаційні (стан захисту інформаційного простору, боротьба з поширенням дезінформації та кіберзлочинністю), екологічні (доступ до природних ресурсів, захист навколишнього природного середовища), енергетичні (стан функціонування енергетичної системи, розвиток альтернативних джерел енергії, диверсифікація джерел постачання електроенергії, запровадження програм енергозбереження тощо), воєнні (обороздатність), культурний (розвиток національної ідентичності, традицій та ін.), правові (стабільна система права та законодавства, панування принципу верховенства права тощо) та інші чинники національної безпеки країни.

Згідно з іншим підходом та критерієм виокремлюють воєнні та невоєнні фактори національної безпеки. До першої групи відносять: стан і ступінь боєготовності збройних сил; наявність можливих театрів воєнних дій, стан стратегічних резервів та мобілізаційних можливостей; кількість воєнних союзників та участь у військово-політичних союзах; можливості стратегічного розгортання і професіоналізм особового складу збройних сил; розміри військових витрат, стан військової науки і характер воєнної доктрини. До другої – природно-економічні умови країни; геополітичне положення і геостратегічну інфраструктуру; соціальні фактори; стан інформаційної безпеки держави; рівень державної безпеки; людський фактор¹.

Звертаючи увагу на можливість лише фахового аналізу чинників воєнного характеру, звернемо увагу на так звані невоєнні чинники забезпечення національної безпеки. Зокрема, необхідно зазначити, що правові засади (правові норми та принципи) забезпечення національної безпеки мають бути механізмами, що визначають сутність та зміст цього інституту, його організацію та функціонування. Йдеться про ефективну правотворчу діяльність щодо розробки та прийняття відповідної нормативно-правової бази з врегулювання питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, а саме: визначення

відповідальних суб'єктів, закріплення чітких повноважень, створення реальних правових, фінансових та організаційних механізмів реалізації цих повноважень. Якісне законодавство, своєю чергою, має забезпечити ефективність правореалізації, а особливо процесу застосування норм права, з огляду на специфіку врегульовуваних відносин, їх охоронного характеру.

Не слід забувати і про правову свідомість та правову культуру суб'єктів правотворчого та правореалізаційного процесів, які також є важливими детермінантами стабільності та ефективності національної безпеки, її забезпечення. Серед іншого йдеться про формування стійких політико-правових переконань та культивуацію відповідних цінностей. Серед пріоритетів мають бути національно-патріотичне виховання, національні інтереси, чітка зовнішньополітична ідентичність, протистояння зовнішнім експансіям, стійка історична пам'ять.

Серед вагомих чинників, які здійснюють вплив на забезпечення національної безпеки, наявність та стабільність у державі демократичних інститутів та процесів; ефективність державного управління; рівень розвитку інститутів громадянського суспільства; розвиток фундаментальної та прикладної науки; стабільність розвитку економічних відносин та фінансово-бюджетної системи; енергетична стійкість; розвиток інформаційного суспільства, цифрових технологій та одночасно створення механізмів кібербезпеки; рівень життя населення, соціальна справедливість, доступ до базових послуг тощо.

Зокрема проблематика ефективності державного управління як чинника національної безпеки через призму взаємодії між гілками влади та ефективного правового регулювання розглядається як спільна сфера відповідальності усіх гілок державної влади, де кожна з них відіграє важливу роль у створенні, тлумаченні та контролі за дотриманням правових норм, спрямованих на захист конституційного ладу, територіальної цілісності та прав і свобод громадян, відповідно до конституційно закріплених повноважень.

У контексті західної правової традиції значну роль відіграє доктрина «checks and balances» – система стримувань і противаг, яка гарантує, що жодна гілка влади не зможе зловживати наданими їй повноваженнями. Стримування і противаги – це принцип уряду, згідно

з яким окремі гілки влади уповноважені запобігати діям інших гілок і спонукають ділитися владою (Encyclopedia Britannica). Цей принцип особливо застосовується в конституційних системах, де здійснення суверенної влади має бути суворо розділене на тристоронні функції уряду (законодавчі, виконавчі та судові). З цієї точки зору принцип контролю та балансування можна розглядати як конкретне введення в дію доктрини поділу влади, спрямованої на: а) уникнення надмірної концентрації влади та б) сприяння взаємному контролю між гілками. Поряд з поділом функцій уряду принцип перевірки та балансування вимагає звичайної згоди одного державного суб'єкта в діях іншого і тим самим дає змогу одному суб'єкту перевіряти дії іншого або накладати на них вето².

Відповідно у більшості країн створені органи парламентського контролю (до прикладу, в Україні це Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки) за діями виконавчої влади у сфері національної безпеки, а органи судової влади здійснюють юридичну оцінку на предмет правомірності дій виконавчої влади. Дотримання такого співвідношення владних повноважень в підсумку має забезпечувати збалансованість у правовому регулюванні, ефективність та стабільність правопорядку, стійкість до різного роду внутрішніх і зовнішніх криз та загроз.

До соціально-економічних факторів, що впливають на стан національної безпеки, відносять структуру економіки держави, яка має бути переорієнтована на перехід від паливно-сировинної, ресурсопоглинаючої та екологічно небезпечної до соціально-орієнтованої, наукоємної, ресурсозберігаючої; стабільної соціальної політики держави, завданням якої є забезпечення громадянам України дотримання сучасних стандартів життя; енергетичної та продовольчої безпеки, забезпечення яких має здійснюватися через впровадження енергозберігаючих технологій та вільного розвитку всіх форм господарювання на селі, цілеспрямованої державної підтримки аграрного сектору економіки³.

У процесі забезпечення національної безпеки важливим є також урахування того, що національна безпека як соціальна система формується і функціонує під впливом низки чинників: геополітичного,

соціально-політичного, етнонаціонального⁴. До прикладу, геостратегічне положення нашої країни характеризується належністю до Центральної та Східної Європи, наявністю великої території (603,7 тис. кв. км) і довжини кордонів, розміщенням на перехресті міграційних і торговельних шляхів. До того ж географічне розташування Української держави співпадає із зоною розлому двох цивілізацій, і вона, як наслідок, стає зоною зіткнення постійних глобальних геополітичних інтересів. Будь-які внутрішньополітичні та правові події перебувають в об'єктиві підвищеної уваги і з боку західноєвропейських країн та США, і з боку Російської Федерації⁵. Російсько-українська війна стала наслідком більш масштабного процесу, що розпочався практично із завершенням холодної війни – коаліцією під прапорами Заходу на чолі зі США і, умовно, не-Заходу на чолі з Китаєм, який поступово посів місце СРСР, які прагнуть обзавестися коаліціями союзників, що обстоюють спільні (або хоча б несуперечливі) цінності. Цей процес іноді називають цивілізаційним розломом. Країни, що опинилися на «кордонах» цих коаліцій, перебувають у не вигідному положенні, що супроводжується війнами (Грузія, Україна) або конфліктами (не обов'язково збройними) меншого масштабу (окремі Балканські країни, країни Азії, Африки, Латинської Америки, що мечуться між умовним нейтралітетом і підтримкою одного з центрів сили)⁶.

За таких умов важливим чинником національної безпеки України мають бути гарантії безпеки як наслідок участі у певних безпекових блоках і союзах та одна з форм міжнародних зобов'язань, що встановлюються в договірному порядку між гарантом і отримувачем гарантій або через односторонній акт підтвердження. Йдеться, зокрема, про застосування збройних сил як засобу, що сприяє виконанню міжнародних зобов'язань, що дозволено статтею 51 Статуту ООН. При цьому гарантією не можуть вважатися засоби, які несуть у собі ризик поширення конфлікту на треті сторони. Проте це не знімає з держав обов'язку забезпечити виконання подібних зобов'язань іншими засобами. Об'єктом міжнародно-правових гарантій може бути: виконання зобов'язань за договором третіми державами, спеціальний статус держави чи групи держав. Слід враховувати три чинники розвитку інституту гарантій в міжнародному праві: за об'єктом дії –

сфера мирних взаємин держав; за джерелами цього права – міжнародні договори; за суб'єктами дії – міжнародний захист прав людини. Такі гарантії можуть бути односторонні або колективні, обмежені певним часом або постійні, їх предметом – зобов'язання щодо забезпечення виконання міжнародного договору або забезпечення підтримки певних регіональних чи універсальних правових ситуацій, статусу держав, територій тощо⁷.

Відповідно, наразі для України вкрай важливим є отримання різного роду гарантій, пов'язаних із національною безпекою. З огляду на це, останнім часом було укладено низку міжнародних безпекових угод, у тому числі з країнами ЄС та США, щодо довгострокової підтримки, допомоги та співробітництва в безпековій сфері. Зокрема, за останній рік укладено близько 30 таких угод. Утім, відкритими залишаються дієвість та ефективність таких домовленостей, з огляду на існуючий попередній досвід підписання та реалізації Будапештського меморандуму. Актуальним також залишається приєднання України до міжнародних союзів, блоків та альянсів, членство в яких також стало б гарантією національної безпеки. Оскільки вийшовши із безпекової зони впливу країн радянського табору Україна не набула членства в іншому безпековому блоці, опинившись таким чином позбавленою будь-яких реальних гарантій безпеки.

В іноземній правовій доктрині проблематика чинників національної безпеки також активно дискутується. Зокрема, розрізняють так звані традиційні чинники, які включають воєнну міць, зовнішньополітичну стабільність, територіальну цілісність; безпеку людини, що передбачає особисту, медичну продовольчу та економічну безпеку; економічний чинник – глобалізація ринків, залежність від міжнародних ланцюгів постачання, фінансові ризики; кібер та інформаційні чинники – захист цифрової інфраструктури, боротьба з хакерством, кібертероризмом; екологічну безпеку – зміна клімату, дефіцит природних ресурсів, природні катастрофи; соціальні чинники – збереження національної, культурної, релігійної ідентичності в умовах глобалізації; чинник захисту критичної інфраструктури – захист стратегічних об'єктів: енергетика, транспорт, медицина, комунікації⁸.

Тому порівняно із вітчизняним підходом, згідно з яким наразі акцентується на воєнно-політичних складових та чинниках національної безпеки, забезпечення якої передусім пов'язано з відповідними державними інститутами, іноземні дослідники надають перевагу гуманітарним та технологічним аспектам та чинникам національної безпеки, яка розглядається крізь призму безпеки людини та глобалізації, і забезпечується не лише державними інституціями, а й приватним сектором.

Отже, національна безпека є складним, багатовимірним соціально-правовим явищем, яке охоплює захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного ладу та життєво важливих національних інтересів від загроз різного характеру. Забезпечення національної безпеки може бути ефективним лише за умови комплексної, постійної та системної політики держави щодо створення дієвих механізмів захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Зокрема, забезпечення національної безпеки України вимагає системного підходу, що включає як воєнні, так і невоєнні чинники: правові, економічні, екологічні, енергетичні, соціальні, інформаційні, культурні тощо. Особливу роль у цьому процесі відіграють ефективна правотворчість, стабільна система державного управління, розвиток громадянського суспільства, науковий прогрес і сучасна соціально орієнтована економіка.

Тому ефективне забезпечення національної безпеки є екзистенційним викликом для країни, залежить від низки чинників та можливе лише за умов цілісної, комплексної державної політики, заснованої на сучасному правовому регулюванні, міжсекторальній співпраці та постійному аналізі змін у безпековому середовищі як всередині країни, так і на міжнародному рівні, та спрямованої на створення спеціальних механізмів: організаційних, інституційних та правових (правотворчих, правореалізаційних, правоохоронних), здатних протистояти загрозам та, саме головне – мінімізувати ризики їх появи.

Parkhomenko N. Factors of ensuring national security: conceptualization of the issue

Ensuring the national security of Ukraine requires a systematic approach, including both military and non-military factors: legal, economic, environmental, energy, social, information, cultural, etc. A special role in this process is played by effective law-making, a stable system of public administration, the development of civil society, scientific progress, and a modern socially oriented economy.

The effectiveness of this process is an existential challenge for the country, which depends on a number of factors, and is possible only under the conditions of an integrated state policy based on modern legal regulation, cross-sectoral cooperation, and constant analysis of changes in the security environment both within the country and at the international level. It is also necessary to create special mechanisms: organizational, institutional, and legal (law-making, legal realization, law enforcement), capable of resisting threats and, most importantly, minimizing the risks of their appearance.

Keywords: national security, factors of national security, state policy, military factors, non-military factors.

¹ Тупіченко Л. С. Національна безпека. *Політологічний енциклопедичний словник*. Упорядники В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. С. 386.

² Luca Pietro Vanoni. Checks and Balances. *Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law* [MPECCoL]

³ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Вибрані наукові праці. Київ: НІСД, 2016. С. 31–33.

⁴ Безпека національна. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 49–50.

⁵ Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України: зб. тез за матер. XIX харківських політол. читань. Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрНУ, 2007. С. 13–14.

⁶ Сунгуровський М. Міжнародне безпекове середовище під час війни в Україні. Разумков центр, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/mizhnarodne-bezpekove-seredovyshe-pid-chas-viiny-v-ukraini-lektsiia> (дата звернення: 11.06.2025).

⁷ Енциклопедія міжнародного права. У 3 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 1: А–Д. Київ: Академ періодика, 2014. С. 611–613.

⁸ Концепція ООН *Human Development Report*, 1994; Security: A New Framework for Analysis. By Barry Buzan, Ole Weaver, and Jaap de Wilde. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998. 239 p.; URL: <https://www.fortinet.com/resources/cyberglossary/critical-infrastructure-protection-and-other> (дата звернення: 11.06.2025).

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗУМІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Теорія національної безпеки перебуває ще на стадії формування, яке є складним процесом. Це зумовлюється кількома причинами. По-перше, як будь-яка нова теорія, вона містить багато суперечливих положень, які тільки з часом, шляхом практичної перевірки їх правильності і відторгнення неправильних, викристалізуються в наукові знання. По-друге, об'єкт цієї теорії дуже масштабний, складний і динамічний, тому його важко досліджувати. По-третє, об'єкт теорії національної безпеки вивчається різними науками, котрі оперують власними (галузевими) поняттями і категоріями, які важко узагальнювати для створення загальнотеоретичного знання про національну безпеку. По-четверте, навіть у межах однієї галузевої науки існують різноманітні погляди на розуміння поняття елементів національної безпеки, її забезпечення.

Різнманітність поглядів стосується, по-перше, елементів національної безпеки; по-друге, поняття (тлумачення) елементів безпеки. Ця різноманітність існувала в процесі усієї генези теоретичних уявлень про національну безпеку. Зі збільшенням кількості досліджень про національну безпеку відповідно збільшується і різноманітність понять про її елементи. Передусім це стосується понять «безпека», «національна безпека».

Як підкреслюють фахівці: «Незважаючи на широку вживаність та удавану змістову простоту категорії «безпека», її загальноприйняте трактування на сьогодні залишається невизначеним»¹.

Вивчення генезису категорії «безпека» дає змогу дійти висновку, що спочатку з'явилося явище дійсності, внаслідок його раціонального осмислення – термін «безпека», а вже потім – її поняття. Раціональне осмислення проблем безпеки не завжди оперувало та оперує терміном і поняттям «безпека». Головним тут є те, що теоретичне пізнання

спрямоване на практику безпеки, без якої неможливе її ефективне забезпечення.

Категорія «безпека» є загальною для всіх видів безпеки: національної, державної та інших, які почали розрізнятися науковцями лише у XX столітті. Можна сказати, що за аналогією з філософією, яка спочатку включала всі галузі знань, від загального поняття безпеки почали відокремлюватися інші безпекознавчі знання; так само, як сутнісні закони загальної філософії є основними для всіх наук, так і сутнісні основи загальної теорії безпеки притаманні всім видам безпеки.

На думку В. П. Горбуліна та А. Б. Качинського: «Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз». Вони доходять висновку: «Наведене вище тлумачення терміна «безпека» в світовій науковій літературі є практично канонізованим»².

Г. В. Новицький зауважує: «Безпека – складне суспільне явище, яке виявляється в суспільному житті в різних якостях: як потреба, інтерес, відчуття, мета і результат спеціальної діяльності, цінність, спеціальні відносини, процес, соціальна функція».

Він вважає, що «національна безпека може розглядатися як сукупність об'єктивно існуючих ситуаційних систем, системна властивість яких – соціально значуща поведінка залежить від умов, у яких вона формується. Сутністю забезпечення національної безпеки слід вважати цілеспрямоване формування умов існування та розвитку життєво важливих цінностей»³.

У Коментарі до Конституції України 1996 року (ст.17). за редакцією В. Ф. Опришка стверджується, що під національною безпекою України «прийнято розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз у державно-політичній, економічній, соціальній, екологічній та інформаційній сферах»⁴.

Стосовно офіційного нормативно-правового визначення національної безпеки, то в Україні це вперше було зроблено в Концепції

(основах державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 року. У ній закріплювалося, що «національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей»⁵.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. в статі 1 встановлює: «Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»⁶.

Існує багато інших визначень національної безпеки. Все різноманіття її понять можна поділити на дві групи: законодавчі (прикладні) і наукові (теоретичні). Окрім цього, розмаїття існуючих визначень і понять національної безпеки у наукових і нормативно-правових джерелах, можна класифікувати за такими напрямками:

1. Антиномічний напрям. Він будується на антитезі «безпека – відсутність небезпеки».

2. Атрибутивний напрям. Він засновується на принципі: «безпека – властивість системи».

3. Гомеостатичний напрям. Він будується за принципом «безпека – стан захищеності».

4. Аксіологічний напрям. Він заснований на принципі: «безпека – відповідність певним стандартам, нормам, правилам».

5. Функціональний напрям. Він засновується на формулі: «безпека – це діяльність із її забезпечення». Як вбачається, представники цього напрямку ототожнюють поняття «безпека» і «забезпечення безпеки», що з погляду теорії і практики є некоректним.

6. Ентропійний напрям. Він будується за формулою «безпека – це відсутність загроз».

7. Праксеологічний напрям. Діє за принципом «безпека – це результат її забезпечення».

8. Акмеологічний напрям. Він ґрунтується на тому, що безпека – це надійне існування об'єкта безпеки.

9. Генеалогічний напрям. Він засновується на тому, що безпека – це сталий, прогресивний розвиток соціальної системи.

10. Телеологічний напрям. Він будується на визначенні національної безпеки через цілі й інтереси.

11. Комунікативний напрям. Він ґрунтується на тому, що безпека – це система відносин.

12. Інтегративний напрям. Його представники поєднують елементи різних напрямів.

Наведені напрями тлумачення розуміння національної безпеки акцентують увагу на певній її якості або кількох якостях. Але для об'єктивного відображення об'єкта пізнання, тобто безпеки, необхідно зважати на його сутність.

З нашого погляду, сутність національної безпеки полягає в існуванні національного суспільства відповідно до закономірностей його буття. При цьому слід зважати на те, що: по-перше, світ цілісний, по-друге, існуючі в ньому процеси взаємопов'язані. Виходячи з цього, безпека соціуму будується за принципом «безпека особи, безпека держави, безпека суспільства, безпека національного суспільства, безпека регіонального суспільства, безпека планетарного (глобального) суспільства». З цього випливає, що глобальна безпека співвідноситься з іншими видами безпеки як ціле та частина, тобто забезпечення одного виду (рівня) безпеки залежить від іншого. Наприклад, неможливо забезпечити національну безпеку без забезпечення регіональної безпеки. Це означає, що національна безпека одного суспільства не може протистояти національній безпеці іншого. Категорія «національна безпека» лише окреслює територіально-просторове проблемне «поле» її забезпечення, яке нерозривно пов'язане з іншими «полями», тобто з іншими національними і наднаціональними безпеками.

На підставі зазначеного можна сформулювати субстанціональне визначення національної безпеки – це існування національного суспільства відповідно до внутрішніх і зовнішніх закономірностей його буття, що зумовлює його стійкий, динамічний, прогресивний розвиток.

За недотримання імперативів цих закономірностей, якими можуть бути і можливості, і заборони, і зобов'язання, рівень національної безпеки знижується або вона відсутня взагалі.

Визначальними для національної безпеки є внутрішні закономірності, тому що, виходячи з аксіоми теорії систем – зовнішньої закономірності (середовище системи), лише негативно або позитивно впливають на саму систему (внутрішні закономірності), яка відповідним чином реагує на зовнішнє середовище. Залежно від характеру реагування система або використовує середовище (зовнішні закономірності), або середовище знищує систему, тобто національну безпеку. Тому внутрішні закономірності і є головними для її забезпечення⁷. Як вбачається, запропоноване автором субстанціональне розуміння національної безпеки буде допомагати покращенню практики її забезпечення в Україні.

Shmotkin O. The Main Approaches to Understanding National Security

The scientific and legislative definitions of national security are analyzed. A classification of their interpretations into twelve approaches is provided: antinomic, attributive, axiological, acmeological, genealogical, homeostatic, entropic, communicative, praxeological, teleological, functional, and integrative. A new substantial approach to understanding national security is proposed, according to which national security is the existence of the national society in accordance with the internal and external regularities of its being, which determines the progressive development of society.

Keywords: security, national security, essence of national security, approaches to understanding national security, substantial approach to understanding national security.

-
- ¹ Баланда А. Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України. Київ: НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень, 2008. С. 11.
- ² Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. Київ: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. С. 14–17.
- ³ Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2008. С. 99, 10–11.
- ⁴ Коментар до Конституції України: науково-популярне видання / за ред. В. Ф. Опришка та ін.; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. С. 59.
- ⁵ Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст. 85.
- ⁶ Закон України «Про основи національної безпеки України». *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 341.
- ⁷ Шмоткін О. В. Філософсько-правові основи забезпечення національної безпеки: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. С. 86.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Реформування основних сфер життєдіяльності українського суспільства; реалізація конституційно проголошених принципів визнання людини, її прав і свобод вищою соціальною цінністю та верховенства права; впровадження євроінтеграційного та євроатлантичного стратегічного курсу потребують реального забезпечення національної безпеки як важливої умови захищеності людини та суспільства, а також збереження і розвитку держави.

Актуальність проблем національної безпеки зумовлюється необхідністю формування безпекової політики держави, дослідження та узагальнення сучасних доктринальних підходів до сприйняття досліджуваної категорії, з'ясування особливостей забезпечення національної безпеки, переосмислення цього феномена в умовах викликів та глобальних загроз, визначення перспектив удосконалення національної безпеки та шляхів підвищення її ефективності, обґрунтування нормативно-правових та організаційно-управлінських аспектів реформування національної безпеки сучасної України.

Підвищення значимості теоретико-правових досліджень для юридичної практики зумовлює необхідність виокремлення й аналізу фундаментальних теоретичних проблем національної безпеки, які можуть скласти доктринальну основу її реформування та підвищення дієвості в умовах сьогодення, пов'язаних з існуючими трансформаційними процесами та глобальними викликами. Йдеться про класифікацію доктринальних уявлень щодо категорії «національна безпека», особливості її нормативного відображення, з'ясування сутності та функціонального призначення цього важливого інституту, принципів його організації та особливостей функціонування в умовах збройної агресії.

Важливим аспектом теоретико-правового аналізу національної безпеки є вдосконалення дефінітивної основи цієї категорії, що буде сприяти формуванню концептуальних засад національної безпеки та її

відображенню у вітчизняному законодавстві. На нашу думку, розуміння національної безпеки характеризується двома аспектами – нормативним та доктринальним. Нормативний пов'язується із закріпленням цієї категорії різними за юридичною силою нормативно-правовими актами, прийнятими в різний період історії держави, а доктринальний – з наявністю різноманітних підходів сучасних науковців до розуміння дефініції досліджуваної категорії.

На нашу думку, нормативне закріплення національної безпеки у законодавстві незалежної України відбулося у два основні етапи. Перший із них розпочинається з прийняття 16 січня 1997 р. Концепції (основ державної політики) національної безпеки (чинна в період від 16.01.1997 до 19.06.2003). Цей документ визнає національну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, як необхідну умову збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей¹. На основі Концепції прийнятий Закон України «Про основи національної безпеки України» (чинний з 19.06.2003 до 08.07.2018), в якому національна безпека визначена як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства². Закон прийнятий відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України з метою визначення основних засад державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. Таке визначення національної безпеки вченими сприймалося як абсолютно доречне, оскільки першість захищеності від загроз надається життєво важливим інтересам особи, згодом – суспільства та держави³.

Наступний етап розпочався з прийняттям 2018 року Закону України «Про національну безпеку України»⁴, в якому розмежовано поняття воєнного конфлікту, воєнної безпеки, громадської безпеки і порядку, державної безпеки та національної безпеки України. Вважаємо, що таке розміщення термінів є неправильним, оскільки у

науковій доктрині доведеним визнається визначення воєнної, громадської та державної безпеки як різновидів (форм) національної безпеки⁵. Національна безпека визначена як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Таке визначення, по-перше, не відповідає статті 3 Конституції України щодо забезпечення захищеності людини як вищої соціальної цінності; по-друге, це визначення суперечить частині першій статі 3 цього ж Закону, де визначено спрямування державної політики на захист людини і громадянина та безпечних умов життєдіяльності суспільства; по-третє, таке розуміння національної безпеки практично повністю співпадає з визначенням державної безпеки, що не відповідає доктринальним уявленням про ці категорії як загальне та особливе; по-четверте, суперечить Стратегії національної безпеки України, яка має назву «Безпека людини – безпека країни» та спрямована на реалізацію конституційного положення статті 3 як головної цілі державної політики національної безпеки⁶ і, по-п'яте, не відповідає міжнародно визнаному принципу верховенства права. Означене підтверджує необхідність внесення певних коректив у нормативне визначення поняття «національна безпека» в аспекті наголошення на цінності безпеки людини, її прав і свобод.

Внесення певних коректив до законодавчого визначення національної безпеки може бути забезпечено науковцями, хоча і на доктринальному рівні відсутня єдність поглядів учених на цю категорію, хоча це поняття має формально юридичний вимір, знаходить своє висвітлення в законодавстві, слугує орієнтиром для формування безпекової політики держави⁷. Існуючі визначення можуть бути класифіковані на декілька підходів залежно від того, на якому аспекті національної безпеки зроблено акцент науковцем. На нашу думку, існуючі дефініції можливо розподілити на такі підходи: *ціннісний*, який пов'язує національну безпеку із захистом національного суверенітету, стабільності, економічного розвитку, здоров'ям та безпекою громадян, захистом національних цінностей, запобіганням конфліктів та воєн⁸; *стратегічний* – як сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та

державну стратегію в галузі забезпечення безпеки особистості, суспільства, й держави...⁹; *охоронний* підхід, який під національною безпекою розуміє захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави, що забезпечує стійкий розвиток країни¹⁰; *системний* підхід наголошує на багаторівневості та багатокомпонентності досліджуваної категорії, що тісно пов'язана з усіма аспектами життя людини, суспільства і держави та є складовою їх існування і розвитку¹¹; *організаційний* – як стан захисту відповідних об'єктів, який гарантує їх цілісність та недоторканність та *сутнісний* – як захищеність держави від впливів, що можуть поставити під загрозу її територіальну цілісність, суверенітет, політичну стабільність, економічний розвиток, соціальну безпеку та благополуччя громадян¹²; *структурний* підхід акцентує увагу на рівнях національної безпеки: безпеці народу, нації; безпеці суспільства; безпеці держави як організаційно-правової форми об'єднання народу та суспільства¹³; *функціональний* – забезпечення безпеки кожного індивіда та суспільства загалом як основну функцію сучасної держави¹⁴.

Виходячи із сучасних умов воєнної агресії та глобальних викликів, потребує більш докладного аналізу з'ясування сутності національної безпеки як багатоаспектної та багаторівневої категорії. Зазначимо, що сутність сприймається вченими як засіб виразу головного, основного, визначального в предметі, що обумовлюється внутрішніми зв'язками і тенденціями його розвитку. Поділяючи цю характеристику пропонуємо виокремити декілька аспектів сутності національної безпеки: *ціннісний* пов'язується із метою національної безпеки, що визначається як захист таких життєво важливих інституцій, як інтереси, права, свободи особи; цілісність суспільства; суверенітет та територіальна цілісність держави як важливі суспільно-політичні цінності; *національний* аспект зумовлюється спрямуванням безпеки на захист національних інтересів, під якими розуміються життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні¹⁵; *комунікативний* аспект впливає із можливості тлумачення національної безпеки як безпеки народу, нації, що передбачає узгодження інтересів представників різних національностей; безпеки суспільства як

сукупності інтересів різноманітних суб'єктів та безпека держави як засобу управління суспільства та суб'єкта міжнародного права. Це зумовлює необхідність узгодження інтересів як всередині кожного з рівнів національної безпеки, так і між цими рівнями як складовими досліджуваної категорії. *Регулятивний* аспект пов'язується із правовою регламентацією національної безпеки та відповідною функцією права. Нормативне закріплення національної безпеки пов'язується з наявністю актів вищої юридичної сили, що мають форму закону; загальних підзаконних актів, що мають форму указів Президента держави, постанов парламенту та Уряду; відомчих нормативних актів, прийнятих міністерствами; місцевими та локальними актами, що закріплюють повноваження інститутів громадянського суспільства, органів держави та місцевого самоврядування у сфері забезпечення національної безпеки. *Охоронний* аспект визначає нормативно закріплену мету національної безпеки – захист політичних, правових, соціальних, ідеологічних, суспільних, особистих, державних цінностей від реальних чи потенційних загроз. *Управлінський* аспект пов'язується з підвищенням ролі держави як суб'єкта прийняття управлінських рішень, роль якого особливо зростає в умовах загроз державному суверенітету, територіальній цілісності та демократичному конституційному ладу. Саме держава визначає стратегію національної безпеки та гарантує реалізацію її положень; саме органи держави формують нормативно-правову базу забезпечення національної безпеки; державі належить монополія на застосування державної воєнної організації та засобів примусу. *Міжнародний* аспект сутності національної безпеки полягає у захищеності національних інтересів від зовнішніх загроз, формуванні стабільної системи міжнародних відносин, наданні військової допомоги чи введенню міжнародних санкцій до держави-агресора.

Нормативно-правова сутність полягає у наявності системи нормативних документів, якими забезпечується інформування суб'єктів щодо змісту та сутності національної безпеки, регламентується діяльність суб'єктів її гарантування та забезпечується загальнообов'язковість прийнятих рішень у цій сфері. *Інституційна* сутність представлена діяльністю органів та установ, що формуються

на суспільному чи державному рівні для забезпечення керівництва та реалізації мети національної безпеки.

Функціональне призначення національної безпеки визначається її функціями, серед яких превентивна, що сприяє запобіганню порушенню основних цінностей, які складають мету національної безпеки від реальних чи потенційних загроз; правозахисна, що виявляється у захисті прав і свобод людини, системності суспільства, суверенітету та територіальної цілісності держави; стабілізаційна, яка гарантує забезпечення конституційного ладу; стимулююча, метою якої є формування сприятливих умов для підвищення ефективності національної безпеки.

Єдність національної безпеки забезпечується завдяки її принципам. Найповніше вони визначені у Концепції 1997 року. Основними серед них є пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, пріоритет мирних засобів у вирішенні конфліктів, адекватність засобів захисту національних інтересів, демократичний цивільний контроль за воєнною та іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки, додержання балансу інтересів різноманітних суб'єктів та їх взаємна відповідальність, розмежування повноважень органів державної влади у сфері національної безпеки. На жаль, залишилися поза увагою правотворця такі принципи як законність, верховенство конституції, гуманізм, справедливість, свобода, рівність, пропорційність, правова визначеність, які характеризують сучасне європейське право.

Важливого практичного значення має з'ясування особливостей національної безпеки України в умовах воєнного стану. Серед таких особливостей можливо виокремити:

- забезпечення дієвості безпекових механізмів, закріплених нормативно;
- виявлення та попередження загроз національній безпеці;
- реалізація конституційно проголошеного стратегічного України на інтеграцію до ЄС та НАТО;
- співпадіння та взаємозалежність національної та воєнної безпеки;

- необхідність вирішення комплексу правових, політичних, організаційних засобів;
- запровадження особливих правових режимів через прийняття надзвичайних законів та запровадження режиму воєнного стану;
- домінування публічних інтересів та визначення межі – забезпечення права людини на життя;
- можливість обмеження конституційних прав і свобод із зазначенням такого обмеження;
- покладення додаткових обов'язків на органи держави;
- можливість створення нових органів державної влади – військових адміністрацій;
- неможливість припинення діяльності конституційно закріплених органів державної влади;
- встановлення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки;
- надання органам влади, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування додаткових владних повноважень, націлених на забезпечення національної безпеки;
- формування та реалізація міжнародно-правового курсу держави, націленого на підвищення співпраці щодо забезпечення національної безпеки на міжнародному рівні;
- забезпечення реалізації міжнародних норм, що встановлюють відповідальність держав за порушення національної безпеки;
- підвищення дієвості міжнародних органів та організацій, створених для гарантування національної безпеки держав-їх суб'єктів;
- формування сучасного міжнародного права, покликаного гарантувати національну безпеку кожної держави в нових умовах.

Відтак воєнний стан стає своєрідним правовим режимом гарантування (поновлення) або сприяння національній безпеці в умовах потенційної чи реальної збройної агресії¹⁶.

Bobrovnyk S. Theoretical and Legal Problems of National Security

The growing importance of theoretical and legal research for legal practice requires the identification and analysis of fundamental theoretical problems of national security, which may form a doctrinal basis for its further reform and improvement under current conditions marked by transformation processes and global challenges. An important aspect of the theoretical and legal analysis of national security is the clarification of the definitional framework of this category, which contributes to the formation of its conceptual foundations and their reflection in national legislation. In the context of military aggression and global challenges, the essence of national security requires a more detailed analysis as a multifaceted and multilevel legal category. Particular practical importance is attached to clarifying the specific features of Ukraine's national security under martial law. The paper outlines a broad range of such features.

Keywords: Ukraine, National Security, Legislation, Legal Practice, Martial Law.

¹ Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10, Ст. 85.

² Закон України Про основи національної безпеки України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39, Ст. 351.

³ Волошук В., Заєць К., Муравська Ю. Національна безпека як інструмент збереження української державності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 2 (38). С. 113.

⁴ Закон України Про національну безпеку України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31, Ст. 241.

⁵ Див., наприклад Турченко О. Г., Груценко Ю. І. Національна безпека і державна безпека: поліваріантність визначення і співвідношення. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2025. № 1. С. 66–74.

⁶ Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України № 392/2020 від 19.09.2020. *Офіційний Вісник Президента України*. 2020. №19. Стор. 26, Стаття 926.

⁷ Котляренко О. І. Сучасні тенденції та концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «національна безпека». *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 13–24.

⁸ Маркович Х. М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права, Серія юридична*. 2023. № 38. С. 14.

⁹ Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. С. 32.

¹⁰ Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та політичні чинники. *Політологія. Наукові праці*. 2011. Вип. 143, Т. 155. С. 44.

¹¹ Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2021. № 2 (30). С. 71.

¹² Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 93.

¹³ Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади (ч. 1). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezheky-svitogladno-ponyatijni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-1> (дата звернення: 01.11.2025).

¹⁴ Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: дис.... Д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. Київ, 2020. С. 146.

¹⁵ Закон України Про національну безпеку України...

¹⁶ Загуменна Ю. О., Сокурєнко В. В. Національна безпека в Україні в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 129.

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ТЕРИТОРІЇ ЯК ОБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Питання «території» займає особливе місце у змістовному і ціннісному розумінні нації і національного. Територія – це основа національної держави. Зважаючи на те, що колективна ідентифікація нації ґрунтується на виокремленні себе від інших подібних, норвезький етнолог Ф. Барт пропонував вважати територіальну ознаку єдиним, насправді реальним критерієм ідентифікації нації. Всі інші можливі критерії – царина довільних інтерпретацій. За наукового розгляду, стверджував він, територія визначає націю значно ефективніше, ніж її культурні особливості¹.

Французький державознавець Л. Дюґи відзначав, що певний соціум може бути нацією тільки тоді, коли він осів на території з визначеними кордонами. Без цього немає нації. Може існувати цілісна соціальна група, у ній може виникнути політична влада, але ця спільнота, дійшовши навіть до політичної диференціації, не утворює і не може утворювати нації². Нація, таким чином, передбачає наявність території як частини державної організації. Іншими словами, територія як частина земного простору являє собою необхідну природну умову існування нації, матеріальну основу життя організованого в державу суспільства.

Ш. Монтеск'є в XVIII, як у II в. до н. е. Полібій і ще раніше Посідоній, розглядав через географічний фактор всю історію людства. Ф. Ратцель створив політичну географію.

Територія є ключовим атрибутом національної держави. Національна територія визначає межі суверенної влади та встановлює просторову форму підвладних їй регіонів. Територія виступає як певна лінія перетину вертикальних рубежів національних суверенітетів із географічною поверхнею.

Незмінність формули існування будь-якої держави («нація» плюс «територія») дає змогу підтвердити висновок про те, що захист

території є одним з основних питань забезпечення національної безпеки.

Забезпечення цілісності і недоторканності державної території досягається єдиною державною політикою, довгостроковими і короткостроковими програмами, системою заходів економічного, політичного, організаційного характеру.

Забезпечення безпеки (захист) території – питання багатопланове. Його розв'язання передбачає наявність визначеної системи параметрів захищеності, основними елементами якої є політико-правовий режим території (суверенітет) і простір (територіальна цілісність).

Стабільність розвитку нації передбачає, що режим території держави визначається тільки нормативно-правовими актами органів державної влади, прийнятими відповідно до їх компетенції і у порядку, передбаченому законодавством. Правова система держави формує правовий режим території, змінює територіальний устрій, визначає приводи та підстави встановлення на окремих частинах державної території особливого правового режиму.

Насильницька зміна статусу (правового режиму) державної території, посягання на територіальну цілісність означає зазіхання на суверенітет держави, на вільне здійснення державою своєї юрисдикції на всій або частині її території.

Посягання на суверенітет держави може здійснюватися різними способами. По-перше, через пряму окупацію державної території або її частини і введення на ній правового режиму іншої держави. По-друге, через підготовку і здійснення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади з подальшою зміною правового режиму території чи її частини.

У цьому контексті необхідно погодитись з поширеною думкою про те, що цілісність як інтегративна якість системи є властивістю тільки суверенної держави та суверенної політичної влади. Одна держава, одна політична влада, один державний суверенітет – такі об'єктивні основи стійкості соціально-політичної системи. Водночас у розгляді народу як етносу і як демосу усе, без винятку, населення визначеної території визнається носієм суверенітету. Цю позицію відтворено в частині першої

статті 5 Конституції України, де визначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Захист території здійснюється державою насамперед через реалізацію її зовнішніх функцій. Крім цього, важливим чинником захисту національної території є система міжнародної безпеки, яка передбачає скоординовану діяльність численних міжнародних та національних інституцій на основі принципів і норм міжнародного та національного права. Зазначені норми утворюють правові гарантії стабільності режиму території.

Серед основних правових гарантій стабільності режиму території, на думку автора, доцільно виділити такі:

1. Принципи міжнародного публічного права. Серед них особливо вирізняються: принцип територіальної цілісності і недоторканності; принцип мирного вирішення міжнародних суперечок; принцип незастосування сили. На цих і деяких інших принципах будуються всі рішення, прийняті міжнародним співтовариством. Їм також не можуть суперечити договори, які укладаються між державами.

Так, відповідно до пункту четвертого статті другої Статуту ООН усяке зазіхання на територію держави або окремої її частини є не тільки протиправною, а й злочинною дією, тому що є зазіханням на суверенну владу держави. Територіальна цілісність держав також становить найважливіший принцип міждержавних взаємин відповідно до Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінський заключний акт).

2. Інститут залишкового (номінального) суверенітету. Обґрунтована теорією самообмеження Г. Єллінека ідея залишкового суверенітету припускає збереження суверенітету держави навіть у період окупації її території. Так, після другої світової війни японські острови Рюкю перебували під управлінням США, які визнавали існування над островами залишкового суверенітету Японії. Відновлення повного суверенітету Японії відбулось на підставі двосторонніх угод 1968, 1969 і 1970 років. Я. Броунлі, наводячи приклад застосування номінального суверенітету, посилається на суперечку про маяки на островах Кріт і Самосе 1937 р. Тоді Постійна палата міжнародного правосуддя, підтверджуючи суверенітет над островами Туреччини,

зокрема, вказала, що суверенітет не перестав належати Туреччині, яким би обмеженим він не був з юридичної точки зору³.

3. Інститут набувальної давності. Під набувальною давністю в міжнародному праві розуміється спосіб придбання суверенітету над територією через фактичне і непорушне володіння цією територією протягом тривалого часу⁴. Саме ефективне здійснення територіального верховенства протягом тривалого періоду може, як підкреслював Ф. І. Кожевніков, мати, за певних умов, істотне значення для визначення суверенної належності спірної ділянки, якщо, відсутня відповідна міжнародна угода⁵.

Давність у 60 років була встановлена в спорі про кордони Аляски між США і Росією в 1903 р. В угоді про визначення прикордонної лінії між Британською Гвіаною і Венесуелою зазначено, що володіння територією протягом 50 років надає право суверенітету над нею. В спорі про належність острова Пальмос встановлена давність у 200 років.

4. Договірний режим кордонів. Межі території існують стабільно, якщо вони закріплені в двосторонніх або багатосторонніх договорах. Існують загально визнані способи і порядок договірної визначення кордону:

а) делімітація кордону – договірне визначення державного кордону на картах, як правило, великомасштабних, з докладним відображенням на них рельєфу, гідрографії, населених пунктів та інших фізико-географічних об'єктів. Під час делімітації, сторони які домовляються про проведену на карті лінію кордону, супроводжують її описом;

б) демаркація кордону – точне визначення на місцевості лінії державного кордону за договорами про делімітацію і доданими до них картами та описами про позначення цієї лінії прикордонними знаками.

в) редемаркація – відновлення лінії державного кордону на місцевості та позначення її прикордонними знаками на підставі договорів, а також відновлення пошкоджених або зруйнованих прикордонних знаків, встановлення додаткових знаків, складання нового протоколу-опису, карт і протоколів прикордонних знаків.

5. Система внутрішнього права. Відомий юрист початку ХХ століття Л. Шалланд вперше відзначив існування національних правових механізмів, які забезпечують стабільність режиму території і обмежують можливу сваволі національного уряду в розпорядженні територією на міжнародній арені. Він уперше узагальнив і визначив найпоширеніші види таких обмежень: кордони держави можуть бути змінені тільки на підставі закону; конституція проголошує територію невідчужуваною і неподільною; договори про зміну складу державної території мають ратифікуватися; уряд мусить бути уповноваженим законом для відчуження частини території; конституція перелічує всі землі й області, які входять до складу державної території⁶.

Novitsky G. Legal Guarantees for the protection of territory as an object of Ukraine's National Security

The report's theses, based on a generalization of theoretical materials on issues of ensuring national security and international experience, highlight legal guarantees for the protection of territory as an object of national security of Ukraine. Special attention is focused on the issue of territory as an object of national security of Ukraine.

Keywords: territory, national security, ensuring national security, national security facilities, legal guarantees.

¹ Barth F. Ethnic groups and Boundaries. *The Social Organization of Cultural Difference*. Oslo, London. 1969. С. 14–15.

² Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Перевод с французского. Пер.: Краснокутский В., Сыромятников Б., Яценко А., Предисл.: Дюги Л., Новгородцев П. Москва: Изд. Т-ва И.Д. Сытина, 1908. С. 128.

³ Броунли Я. Международное право: В 2-х кн. Пер. с англ. / Под ред. Г. И. Тункин. Кн. 1. Москва: Прогресс, 1977. С. 182.

⁴ Клименко Б. М. Государственная территория: Вопросы теории и практики международного права. Москва: Междунар. отношения, 1974. С. 109.

⁵ Кожевников Ф. И. Юридические вопросы в деятельности Международного Суда за 1959 год. *Советское государство и право*. 1960. № 3. С. 102.

⁶ Шалланд Л. А. Юридическая природа территориального верховенства: Историко-догматическое исследование. Т. 1. С.-Петербург: Тип. Тренке и Фюсно, 1903. С. 286–287.

О. М. Ситник
(Мелітополь, Запоріжжя, Умань)

**СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА
ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРІОСОФСЬКО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ
КОНТЕКСТ**

Нинішня російсько-українська війна не тільки деформує принципи стабільності в Європі, а й привносить низку глобальних ризиків і загроз. Насамперед це стосується доволі критичної деструкції європейської й глобальної безпекової системи. Водночас, протидія Російській Федерації з боку України та її західних союзників стосується не лише військово-політичної сфери, а й комплексу механізмів і чинників (економічних, інформаційних, дипломатичних, фінансових тощо), котрі мають не тільки протистояти агресивним намірам держави-окупанта, а й відродити систему національної безпеки української держави.

Саме це має особливо вагоме значення в історіософсько-цивілізаційному вимірі, адже Київська держава та Україна-Русь були чи не головним на теренах Східної Європи ще з XI–XIII ст. чи не головною цивілізаційною ойкуменою на теренах Євразії та провідним форпостом протистояння з ординськими навалами, які вже з XVI–XVII ст. трансформувалися в агресивну експансію Московського царства щодо своїх сусідів. І саме останнє стало основою та підґрунтям для формування самодержавної й шовіністичної Російської імперії, тоталітарної радянської більшовицької держави та, зрештою, – сучасної Російської неоімперської держави, з її історично успадкованою від попередниць, тоталітарною сутністю. Ця потуга століттями була й залишається головною загрозою національній безпеці сусідніх з нею країн, а нині – й для багатьох країн світу. Особливо – з огляду на гібридно-інформаційні впливи.

У листопаді 2014 р. під егідою Міжнародної асоціації істориків права (МАІП) в місті Берегове була проведена XXXI Міжнародна історико-правова конференція «Державний суверенітет, національна

безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі». У своєму вступному слові президент МАП Олександр Ярмиш, серед іншого, підкреслив нагальність перебудови системи, що забезпечує національну безпеку України, вказавши напрями розвитку та предмет її реформування¹. Тому постає завдання визначення методологічних підходів переосмислення ролі та функціоналу національної безпеки. І це стосується не тільки українського контексту, а й європейської та глобальної безпекової системи.

Передусім слід звернути увагу на гносеологічний аспект національної безпеки, оскільки це явище має досить глибоке історіософсько-цивілізаційне коріння. Зокрема це стосується процесу історичного розвитку людських спільнот: від їх раних форм і до розвинених цивілізацій. Упродовж усієї цієї еволюції відбувалася поступова трансформація особистої безпеки людини (на основі її чуттєвого досвіду й раціонального пізнання навколишнього світу) до національної безпеки державних утворень. Аксіологічний аспект національної безпеки тісно пов'язаний з системою загальнолюдських цінностей і, значною мірою, визначає ціннісну характеристику гармонійного людського буття. Водночас онтологічний аспект національної безпеки визначає умови (стан) існування, розвитку та вдосконалення людського суспільства, включно з безпекою індивіда (особистою безпекою), його захистом від різного роду посягань – насамперед на його життя, права, свободи, майно тощо.

Нині, на тлі низки безпекових викликів, для українського соціуму постала криза ціннісно-світоглядного характеру, що проявилася, насамперед, у деформації моральних орієнтирів, наростанні дезінтеграції суспільних верств. У контексті цієї кризи є вкрай необхідним подолання стереотипів пострадянської, посттоталітарної доби, переоцінка відповідних соціальних норм й формування на цьому ґрунті нової системи цінностей. Тому актуалізується питання більш ґрунтового дослідження національних цінностей, інтересів і пріоритетів у контексті реалізації політики національної безпеки². І з огляду на це, пріоритетним завданням сучасного українського наукового дискурсу принциповою є відмова від пострадянського чи російського кліше та їх історично усталеного нав'язування з боку

Москви. І така тенденція особливо проявилася в радянській історіографії та методологічній спрямованості.

Аналізуючи наукову спадщину О. Мироненка, І. Усенко окреслив парадигму осмислення української державності та її національної безпеки всупереч російським кліше та їх історично усталеному нав'язуванню з боку Москви. І така тенденція особливо проявилася в радянський період³. Відсутність усвідомлення та сприйняття України як національної держави тісно пов'язана з радянським минулим і з його деструктивним впливом.

Проблема відродження й плекання історичної та національної пам'яті українського народу, продовження домінування сформованих за тоталітарної влади ідеологічних кліше, з їх руйнівною деструкцією щодо національного розвитку, призвела до катастрофічного наслідку. Замість створення парадигми національної та історичної пам'яті, котра б ґрунтувалася на усвідомленій національній ідентичності, через різного роду гібридно-інформаційні канали, тривалий час, серед українців поширювалися деструктивні ідеологеми антиукраїнського характеру. А відсутність концептуального осмислення своєї історичної минувшини та оцінювання власних історичних постатей з огляду на їх здобутки щодо забезпечення та захисту інтересів української нації. І як наслідок цього – нездатність українського соціуму належним чином оцінювати й протидіяти гібридно-інформаційним впливам і діям РФ, зокрема – й її пропаганді.

Тому, на думку Т. Андрусика, історична пам'ять має стати першоджерелом формування свідомого патріотизму й активної громадянської позиції, європейської інтеграції та розвитку реально правової держави⁴.

Досягнення Україною належного рівня національної безпеки є комплексною й багатовекторною проблемою. Зокрема вона стосується військово-політичної, економічної, гуманітарної та інших сфер. І лише вирішення державною владою визначальних питань життєдіяльності власної країни здатне забезпечити стабільний розвиток держави⁵. У цьому контексті значна роль належить методам державного реагування на загрози національній безпеці, що реалізується у вигляді сукупності

засобів і способів впливу системи державного управління на фактори, котрі є причинами загроз національним інтересам країни.

Сумновідомий Будапештський меморандум став не лише безпрецедентним випадком в історії. Він виявився закономірним завершенням попередньої політики українського й російського керівництва щодо позбавлення України ядерних стратегічних й тактичних озброєнь. А це суттєво підривало обороноздатність України та її позиції на міжнародній арені. Більше того, цей Меморандум навіть не є міжнародним договором, адже не має юридично зобов'язуючої сили – парламенти країн-гарантів його не ратифікували. І це при тому, що серед гарантій (зобов'язань) Меморандуму є такі: поважати незалежність, суверенітет й існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України; ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо.

Наприкінці лютого – у березні 2014 року Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації. Недотримання положень Будапештського меморандуму вчинено Російською Федерацією як однією з країн-підписантів. І це в обмін на відмову України від третього за розміром у світі ядерного потенціалу.

Це чітко засвідчило, що крім підступності РФ як держави-агресора, також безперечним є факт нівельованої системи безпекових гарантій, що склалася після Другої світової війни. На час підписання Будапештський меморандум не тільки сприймався, а й був цілком надійним правовим документом, й ризиків щодо його дотримання не існувало. Думки стосовно декларативності та юридичної необов'язковості з'явилися тільки внаслідок брутального порушення його положень Російською Федерацією.

Відповідно положення й трактування міжнародних гарантій безпеки нині зазнали кардинальних змін. А самі гарантії у новому безпековому середовищі значною мірою втратили вагу. На час підписання Будапештського меморандуму проголошені ним гарантії суверенітету України були цілком обґрунтованими. Але нині, в період уже повномасштабного вторгнення Росії та війни проти України, ситуація кардинально змінилася.

Ніяких гарантій захисту України не дає не лише цей меморандум. Дискутується навіть довіра до статті 5 Вашингтонського договору про колективну оборону членів Північноатлантичного альянсу, найбільш надійної безпекової організації у світі. Тому НАТО розробляє й починає застосовувати комплекс заходів, спрямованих на стримування агресивної Російської Федерації й на відновлення цілковитої довіри до надійності Альянсу серед країн-членів і країн-партнерів. Російська агресія проти України відбувається у контексті системної кризи світової безпеки. Східна Європа перетворилася на територію нестабільності та загроз унаслідок незаконних і нелегітимних дій Росії, що підірвали систему міжнародних відносин, котра вибудовувалася протягом десятиліть. А президент США Обама в 2014 р. цілком самоусунувся від виконання зобов'язань відповідно до Будапештського меморандуму. Хоча саме Сполучені Штати були головним ініціатором ядерного роззброєння України.

Зруйновані діями Російської Федерації принципи міжнародного права поступаються місцем змішаним, гібридним нормам міжнародної поведінки, а холодна війна змінюється гібридною війною як новою формою глобального протистояння⁶. Російська Федерація не могла змиритися не лише із своєю геополітичною поразкою у боротьбі за «м'яке» опанування Україною, а й з самим її існуванням як держави. Тож Кремль вирішив застосувати у боротьбі з Україною не лише усі явні та приховані методи ведення гібридної війни, а й пряме збройне втручання у її внутрішні справи⁷.

Цей виклик зумовлює переосмислення не тільки парадигми національної безпеки України, а й усієї складової її історіософсько-цивілізаційного розвитку. Адже впродовж практично всього останнього тисячоліття володимиро-суздальський (московсько-

кремлівський тощо) правлячі режими всіляко прагнули применшити значення прадавнього центру Русі – Києва, а згодом – знищити українську державність і пригнобити український народ (націю).

Україна не мала ніяких територіальних претензій до країн-сусідів, проте зазнала втручання у внутрішні справи й агресії з боку РФ у 2014 році на регіональному рівні, а в 2022 році і у широкомасштабному форматі. Формально-юридичні гарантії виявилися критично недостатніми задля збереження територіальної цілісності України. Реальність поставила українську націю перед необхідністю зі зброєю в руках захищати власну державу й свою землю. Агресія РФ проти України яскраво засвідчила провідну роль української нації, громадянського суспільства й української армії щодо відстоювання принципів національної безпеки власної держави.

З точки зору методологічної термінології в політично-інформаційному вимірі агресія РФ проти України відповідає терміну «агресивна війна». Поряд із цим вона має всі ознаки «гібридно-інформаційної війни». Сучасні військово-політичні реалії в світі, значною мірою, зумовлені швидкоплинними змінами в системі міжнародних відносин та суперечностями, спричиненими низкою розбіжностей національних інтересів, позицій, завдань держав щодо напрямків й засобів вирішення глобальних, регіональних і внутрішніх нагальних проблем.

У контексті нинішньої військово-політичної обстановки в світі слід також зауважити зростаючу динаміку процесів й формування системи багатополярних відносин, появи нового балансу сил й інтересів, посилення суперечностей між провідними центрами сили щодо поділу сфер впливу, зростання взаємної залежності провідних держав в умовах глобалізації, посилення впливу провідних міжнародних корпорацій, загострення боротьби за природні ресурси, використання енергетичного чинника для досягнення політичних цілей тощо⁸. Як приклад – сучасні перемовини Дональда Трампа з Путіним, що попри всі зусилля міжнародної спільноти не містять ніяких нових умов гарантій безпеки для України. Особливо враховуючи те, що Україна вже уклала угоду з Путіним щодо миру в 2014–2015 роках, й ці угоди Путін вже порушив, незважаючи на те, що Франція й

Німеччина були їх гарантами. Нині ж Д. Трамп пропонує угоду, проте не хоче сам ставати її гарантом. Одночасно політика Кремля спрямована на посилення суперечностей між країнами цивілізованого світу, насамперед: між США й Євросоюзом та розкол єдиної позиції НАТО щодо РФ, зокрема – задля послаблення обмежень і санкцій. Для Кремлівського режиму завжди визначальна стратегія полягала в застосуванні принципу «розділяй і воладаруй!».

Укладення Будапештського меморандуму та системне роззброєння української армії, що тривали впродовж багатьох років – аж до початку 2014 р., суттєво підірвали основи національної безпеки України й призвели до агресії з боку РФ. Остання традиційно не тільки підтримує майже всі антидемократичні режими світу, а й протягом останніх років активно звертається за військово-політичною допомогою до Китаю, Білорусі, Ірану, КНДР тощо. Тому, для всієї світової цивілізованої, демократичної спільноти постають не просто виклики, а й загрози з боку тоталітарних режимів, котрі формують новітню «вісь зла». І ця небезпека проявляється вже в Україні, на Близькому Сході, країнах Африки, а потенційно стосується національної безпеки Тайваню.

Саме для забезпечення визначальних принципів міжнародного права й основ національної безпеки держав-учасниць ООН 26 червня 1945 року прийнято Статут Організації Об'єднаних Націй. Але лише в XXI ст. – в 2014 р. й 2022 р. РФ двічі відверто порушила Статут ООН й основні принципи міжнародного права. Водночас, щоб прикрити власні злочини, вона постійно звинувачує інших у підриві миру.

Sytnyk O. Modern Methodological Paradigm of Rethinking National Security: Ukrainian Historiosophical and Civilizational Context

The publication attempts to outline the parameters of the modern methodological paradigm of rethinking national security. In particular, this issue is considered in the Ukrainian historiosophical and civilizational context. Conclusions on the definition of urgent methodological approaches to rethinking the role and functionality of national security are substantiated. The aggression of the Russian Federation and the hybrid information war unleashed by it against Ukraine are analyzed from the point of view of the threat to the principles of national security of the Ukrainian state. Reservations are expressed regarding the growing dynamics of processes and the formation of a system of

multipolar relations, the strengthening of mutual dependence of leading states in the context of globalization, etc.

Keywords: national security, methodology, historiosophical and civilizational dimension, Ukraine, hybrid information impacts, aggressive war.

¹ Ярмиш О. Н. Проблеми кардинальної перебудови системи забезпечення національної безпеки України в світлі уроків 2014 року. *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі: матеріали XXXI Міжнародної історико-правової конференції* (м. Берегове, 27–30 листопада 2014 р.) / за ред. І. Б. Усенка. Київ–Ужгород: Видавництво «Говерла». С. 17–18.

² Гай-Нижник П. Національна безпека України в гуманітарній сфері: структуроформуючі чинники та актуальні проблеми. *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики* / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.). Київ: «МП Леся», 2016. С. 10.

³ Усенко І. Питання державного суверенітету і національної безпеки у науковій спадщині професора О. М. Мироненка (пам'яті вчителя). *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок...* С. 75–76.

⁴ Андрусак Т. Г. Історична пам'ять як основа національної безпеки. *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок...* С. 112–113.

⁵ Ситник О. М. Нагальність доктрини національної безпеки з огляду на перманентну боротьбу України за незалежність. *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок...* С. 68–69.

⁶ Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. С. 18–19.

⁷ Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017. С. 188.

⁸ Антонов В. О. Збройні Сили України як найважливіший гарант забезпечення національної безпеки Української держави. *Правова держава*. Вип. 26. 2015. С. 221.

ЦИФРОВА БЕЗПЕКА ТА ДЕЯКІ ІНШІ СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Велике відкриття сучасності – це універсальна схема конвертованості досвіду і знання в інформацію, а останньої – в цифру¹. Цифровий простір з його пріоритетом мобільності у сучасному суспільстві може відображати не тільки нову соціальну свободу, а і всеосяжність механізмів контролю.

Цифровізація, як заведено визначати, – це процес переходу від аналогових до цифрових технологій у всіх сферах життя, що включає в себе впровадження цифрових інструментів та процесів з метою підвищення ефективності, продуктивності та створення нових можливостей; це комплекс заходів, спрямованих на трансформацію бізнесу, освіти, державного управління та інших сфер життєдіяльності, шляхом інтеграції цифрових технологій у всі аспекти суспільної діяльності, а також ефективний захист цифрової технології від загроз.

З огляду на зазначене, цифрова безпека включає в себе захист від кібератак, вірусів, шкідливого програмного забезпечення, а також забезпечення приватності та безпеки онлайн-активностей, застосування інструментів безпеки, а також цифрову грамотність.

Фактично, *цифрова безпека* є новою, невід’ємною складовою кібернетичної безпеки, як різновиду національної безпеки, і є *комплексом заходів, спрямованих на захист комп’ютерних систем, мереж та даних від несанкціонованого доступу, використання, розкриття, порушення, видозміни або знищення.*

Цифрова безпека включає в себе інструменти, які використовуються для захисту активів та технологій у цифровому світі. Це – безперервний процес на основі конфіденційності, цілісності, доступності². Особливо під час війни сприймати цифрову безпеку потрібно так само серйозно, як особисту. Сьогодні цифрова безпека – це запорука надійного користування банківськими сервісами, застосунком «Дія», з величезною кількістю документів та сервісів і програм від органів публічної влади. Тому, як наполягають фахівці з

кібербезпеки, потрібно дотримуватися найелементарніших правил безпечного користування Інтернетом. Серед них – створення складних унікальних паролів, встановлення антивірусної програми, двофакторна автентифікація (введення двох різних форм ідентифікації для доступу, зазвичай, це поєднання пароля з кодом підтвердження, отриманим з іншого пристрою, наприклад, мобільного телефону), нерозголошення особистих даних, робота тільки з перевіреними джерелами завантажування програм та інформації тощо.

Для України питання цифрової безпеки загострене через активні бойові дії Росії, адже кібератаки росіян – елемент інформаційної війни. За даними урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA кількість цифрових інцидентів збільшилася на 15,9 %. Всього їх зафіксували 2 543³.

Наступна складова національної безпеки, яка, набула актуальності і заслуговує на увагу науковців і практиків, – це питання кадрової безпеки в публічній сфері. Наукові розвідки щодо адміністрування в Україні кадрової безпеки до цього часу розглядалися переважно в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства. В наукових розвідках відзначилися факти зростання суттєвості впливу на стан економічної безпеки тих загроз, які функціонально пов'язані із кадровою безпекою. Дослідниками було запропоновано різнобічні варіанти трактування поняття «кадрова безпека підприємства», що, на думку дослідників, повинно послужити основою для подальших наукових розвідок⁴.

Необхідно зазначити, що закріплений законодавством у 1993 році інститут кадрового резерву в Україні був скасований у 2015 році з прийняттям Закону України «Про державну службу»⁵ і введенням інституту проходження конкурсу. Дані новели призвели до настання негативних наслідків у публічній сфері, насамперед для державної служби, для механізму ефективної розстановки в ній кадрів і для кадрової безпеки держави загалом. Прийняті на підставі згаданого Закону підзаконні нормативно-правові акти закріплювали зазначені підходи щодо кадрової політики в державі, створюючи відповідні загрози правовій безпеці держави. Бізнесові, приватні інтереси превалювали над загальнонаціональними, оскільки в цей період

розстановка кадрів у публічній сфері здійснювалася не за принципом професійності і компетентності, а за належністю до тієї чи іншої політико-бізнесової структури. Медіа були наповнені подіями і фактами, в яких наводилися негативні випадки здійснення такої «державної кадрової політики», стратегія якої Указом Президента України була скасована у 2020 році⁶.

Подібні, якщо не гірші, кадрові призначення здійснювалися і після зміни політичної влади у 2019 року, негативні наслідки яких українське суспільно відчуває до цього часу, як то: призначення на керівні посади некомпетентних і непрофесійних осіб в Службу безпеки України, Міністерство оборони України, Генеральну прокуратуру тощо.

Зазначу, що в Україні лише почалися наукові дослідження щодо «кадрової безпеки» у сфері публічної влади, а тому є тільки незначні напрацювання. Тому з огляду на зазначене, ініційовано авторське визначення поняття «кадрова безпека держави» – *це генеральний напрям державної кадрової політики, сукупність принципів, методів, форм і цілей організаційного механізму з оброблення завдань, спрямованих на збереження, зміцнення і розвиток державного кадрового потенціалу, на створення відповідального і високоефективного згуртованого державного колективу, здатного належним чином аналізувати сучасну світову військово-політичну ситуацію, вчасно реагувати на постійно мінливі виклики у даній сфері, спроможного прогнозувати подальший розвиток згаданої ситуації та напрацьовувати відповідні пропозиції керівництву держави щодо напрямів, форм та механізмів реагування на них в інтересах подальшого державного розвитку та забезпечення національної безпеки.*

Наступна складова – це правова безпека, відносно новий термін для правової науки. Зазначу, що за допомогою права здійснюється визначення критеріїв безпеки, напрацювання комплексу заходів і механізмів безпеки в усіх сферах життєдіяльності спільноти. Забезпечення усіх видів безпеки за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони і захисту самого права, яке виступає відповідним механізмом забезпечення безпеки в рамках чинної

правової системи. Право, правотворчість і правозастосування, а також правовиконання, виступаючи ключовими ланками в механізмі забезпечення безпеки будь-якої системи, у своїй сукупності мають бути вирізнені у самостійний специфічний вид безпеки – правову безпеку⁷.

Термін «правова безпека» з'явився завдяки німецькому ученому Густаву Радбруху (1878–1949), його роботам у сфері філософії права, який у 1946 році запровадив так звану «формулу Радбруха» щодо взаємозв'язку справедливості, правової визначеності та корисності.

Є різні її визначення, тому наведемо найоптимальніше з них: *це спроможність суб'єктів права держави реалізувати та забезпечити свої життєво важливі інтереси за допомоги суспільних відносин, які охоронювані та захищені сукупністю здійснюваних в правовій системі держави і за допомогою права заходів, засобів і способів правового регулювання*. Базова мета правового впливу – сприяння найбільш оптимальному, безперешкодному та справедливому задоволенню інтересів суб'єктів права. Щоб ефективно захищати інтереси учасників суспільних відносин, правова система має бути реально діючою. Невідповідність законодавства, правозастосування і правовиконання відповідним якісним критеріям знижує потенційні можливості правової системи забезпечувати безпеку людини, суспільства і держави, тим самим спотворюється історична місія права, створюються загрози системі.

Практика забезпечення безпеки правової системи залишається часто не ефективною, оскільки діяльність органів публічної влади у цій сфері належною мірою ще не впорядкована, нормозастосовна практика є часто суперечливою, а створення нової системи проходить вкрай повільно і суперечливо, і часто ґрунтується на недостатніх науково-теоретичних напрацюваннях. Тому для України питання «правової безпеки» на сьогодні є вкрай актуальним.

Korzh I. Digital Security and some other components of National Security

It is noted that digital security is one of the defining trends in the development of human civilization through the introduction of digitalization of current social life, a component of the state's cybersecurity. A relatively new component of national security is «personnel security» in the public law sector, which, together with the «personnel security» of private law sector enterprises, is a subspecies of national security. Relatively recently, the subject of scientific research has become «legal security», which indicates the compliance or non-compliance of legislation, law enforcement, and law enforcement with relevant quality criteria, primarily European principles.

Keywords: personnel security, national security, legal security, digital security, digitalization.

¹ Гарбузенко К. А. Від інтелектуальності «числа» до соціуму «цифри»: числова магія Піфагора як складова сучасної квазірелігійності в Інтернет-просторі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 4. С. 93–98.

² Кожина А. В. Навички цифрової безпеки публічного службовця на робочому місці. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2094/files/96690cd6-d441-499b-b182-3e48586a075c.pdf> (дата звернення: 30.06.2025).

³ Елевєєрова А. Цифрова безпека для медійників: чому теза «нікому не потрібні мої дані» небезпечна. URL: <https://mediamaker.me/czyfrova-bezpeka-dlya-medijnykiv-chomu-teza-nikomu-ne-potribni-moyi-dani-nebezpechna-7755/> (дата звернення: 30.06.2025).

⁴ Вітик Б. М. Кадрова безпека підприємства: теоретичні засади забезпечення. URL: <http://dees.ici.od.ua/index.php/journal/article/view/339/326> (дата звернення: 30.06.2025).

⁵ Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 30.06.2025).

⁶ Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України: Указ Президента України від 5 червня 2020 р. № 214/2020 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214/2020#Text> (дата звернення: 30.06.2025).

⁷ Корж І. Ф. Правова безпека України: стан, проблеми. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations*: Collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2021. P. 296–317.

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ЯК СКЛАДОВА КАТЕГОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Національна безпека є ключовим елементом державної політики, що забезпечує захист держави, суспільства та особи від внутрішніх і зовнішніх загроз. У цьому контексті категорія національних інтересів виступає не лише складовою, а й концептуальною основою національної безпеки. Саме національні інтереси визначають орієнтири безпекової політики держави, структуру її пріоритетів та механізми реалізації.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про національну безпеку» від 21.06.2018, національні інтереси – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує сталі демократичне функціонування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

У структурі цього визначення вбачається спроба поєднати антропоцентричний підхід (інтереси людини) із державницьким (інтереси держави), що загалом відповідає демократичним засадам сучасного публічного управління.

У науковій доктрині національні інтереси розглядаються як цінності та цілі, реалізація яких забезпечує існування і розвиток держави в довгостроковій перспективі. Так, академік В. Б. Авер'янов зазначає, що національні інтереси – це «суспільно-узгоджена система цілей, які повинні бути досягнуті у результаті державного управління для збереження суверенітету та ідентичності нації»¹.

Також науковці поділяють національні інтереси на: фундаментальні (незалежність, територіальна цілісність); життєво важливі (економічна стабільність, правопорядок); операційні (тактичні цілі в конкретних секторах).

Наукові підходи до тлумачення національного інтересу достатньо різноманітні.

Аналіз поглядів провідних учених дозволяє глибше осмислити природу національного інтересу як фундаментальної категорії національної безпеки.

В. Б. Авер'янов підкреслює, що національні інтереси – це не просто декларація цінностей, а інституалізований орієнтир державної політики. Він наголошує, що вони формуються в результаті консенсусу між політичною елітою, експертним середовищем та суспільством, а не нав'язуються згори. З його точки зору, національні інтереси – це індикатор легітимності державної влади, бо саме на них вона має спиратися у формуванні стратегічних рішень².

В. В. Цвєтков досліджує питання через державне управління і зазначає, що проблема політики державного управління повинна відповідати критеріям якості та ефективності³.

В. І. Ліпкан розглядає національні інтереси у безпековій площині як предмет і засіб права національної безпеки. Учений наголошує, що національні інтереси слід не лише формулювати, а й юридично гарантувати, тобто надавати їм статус імперативної норми публічного управління. Він також висловлює ідею про те, що національні інтереси повинні стати предметом конституційного консенсусу, закріпленого через політичний діалог, а не лише адміністративні директиви⁴.

Ці позиції свідчать про те, що національні інтереси – багатовимірна конструкція, яка потребує узгодження правового, політичного, соціального та культурного підходів.

Національні інтереси з позиції нашого дослідження – це публічно визнані, історично та соціокультурно зумовлені стратегічні потреби українського народу, суспільства та держави, реалізація й захист яких є необхідною умовою збереження державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного ладу, сталого розвитку та безпеки, а також визначає пріоритети державної політики, структуру системи національної безпеки й межі допустимих компромісів у внутрішній і зовнішній діяльності держави.

Аналіз Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента № 392/2020, дозволяє виокремити такі ключові напрями реалізації національних інтересів: забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності; інтеграція до Європейського Союзу та НАТО; захист прав і свобод людини; економічна безпека та розвиток національного виробництва; інформаційна незалежність та розвиток кібербезпеки.

Водночас важливо зазначити, що стратегічні документи залишаються лише декларативними, якщо не забезпечено механізмів їх практичної реалізації.

На відміну від політичного розуміння, у правовій площині національні інтереси набувають ознак норми поведінки, що підлягає захисту з боку держави. Це означає, що: їхнє ігнорування або порушення (наприклад, у сфері енергетики, оборони, культурної ідентичності) створює підстави для запровадження заходів правового захисту (санкцій, контррозвідки, оборони); пріоритетність національного інтересу має слугувати основою для прийняття управлінських рішень, зокрема в умовах війни, як це визначено в рішеннях РНБО.

Так, у постанові Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року (справа про коаліцію депутатських фракцій) зазначено, що «національний інтерес має пріоритет над інтересами окремих політичних сил, якщо мова йде про існування держави».

Загрози національним інтересам – це реальні або потенційні умови, дії чи чинники внутрішнього або зовнішнього походження, які створюють небезпеку порушення, обмеження або унеможливлення досягнення життєво важливих стратегічних цілей держави, суспільства й особи, що становлять зміст національних інтересів, та потребують відповідного реагування системою національної безпеки шляхом політичних, правових, воєнних, економічних чи інформаційних інструментів.

В умовах російської збройної агресії проти України національні інтереси зазнають системної загрози з боку: іноземного втручання у внутрішні справи; інформаційних кампаній та кібератак; економічного тиску та маніпуляцій з ресурсами; дискредитації історичної пам'яті та мови; спроб політичної дестабілізації.

Усі ці аспекти викликають необхідність постійного моніторингу, правового оновлення та інституційного зміцнення сектору національної безпеки, який має діяти не реактивно, а «проактивно».

Національні інтереси – це не лише концептуальна складова національної безпеки, а й базова категорія державної політики, яка визначає її зміст, цілісність і легітимність. Державна політика, в свою

чергу, виступає механізмом реалізації національних інтересів у практичній площині: правовій, управлінській, економічній, гуманітарній та зовнішньополітичній.

У правовій площині національні інтереси виступають як об'єктивована категорія, що набуває змістовного значення лише за умови її нормативного закріплення та забезпечення правовими механізмами реалізації. Національні інтереси в юридичному сенсі є не просто вектором політичного курсу, а критерієм правомірності державної діяльності, який визначає межі допустимого у сфері законодавчого регулювання, правозастосування та організації публічного управління. Вони є базовою цінністю, яка інституціоналізується через Конституцію, закони, стратегічні акти, рішення РНБО та міжнародно-правові зобов'язання держави. Ігнорування національних інтересів у правотворчості або в управлінській діяльності веде до делегітимації владних рішень і порушення засад верховенства права. У цьому контексті національні інтереси – це не декларативне гасло, а складова правопорядку, що потребує публічного визнання та юридичних гарантій.

Управлінська площина національних інтересів охоплює процес їх виявлення, формалізації, узгодження та реалізації через систему публічного управління. Національні інтереси не існують як абстрактна константа – вони є результатом інтелектуального й морального консенсусу між елітою, експертним середовищем і громадянським суспільством. Саме управлінські рішення мають виводитися не з ситуативної політичної доцільності, а з глибоко усвідомленої парадигми державності, що ґрунтується на ієрархії цінностей, сформованій національним досвідом. Тому ефективне державне управління – це передусім здатність інституцій не просто реагувати на виклики, а діяти превентивно в інтересах нації, зберігаючи стратегічну сталість політики попри зміну політичної кон'юнктури. Там, де національні інтереси не є координатами управлінської логіки, держава втрачає історичну суб'єктність.

У площині економіки національні інтереси набувають конкретизованого вираження через систему цілей державної економічної політики, реалізація яких є необхідною умовою

забезпечення національної безпеки. Йдеться, зокрема, про гарантування енергетичної незалежності, фінансової стабільності, інвестиційної самодостатності, захисту критичної інфраструктури, розвитку вітчизняного виробництва та збереження економічного суверенітету. У цьому контексті національні інтереси виступають як юридично значимі регулятиви, що повинні визначати допустимі межі економічного експериментування. Будь-яка політика, яка не відповідає цим інтересам, має вважатися такою, що суперечить публічному інтересу. Системна реалізація економічних національних інтересів потребує правового інструментарію довгострокового планування, індикативного прогнозування та інституційного контролю за ефективністю ресурсного використання.

У гуманітарній сфері національні інтереси виявляють себе як осердя національної ідентичності, історичної пам'яті, мовної самобутності та культурного спадкоємства. Ці інтереси не підлягають короткотерміновій політичній ревізії, бо є сутнісною основою буття нації як спільноти. Їх реалізація передбачає не лише охорону мови, традицій, духовних цінностей, а й формування світоглядної цілісності, що згуртовує суспільство навколо ідеї державності. Гуманітарна політика, позбавлена зв'язку з національними інтересами, перетворюється на інструмент культурної мімікрії, а відтак – втрачає суверенітету. Звідси випливає, що стратегічною функцією державного управління є підтримка таких умов, за яких національна культура не лише зберігається, а й твориться як цінність, що формує опірність до зовнішніх ідеологічних впливів.

У зовнішньополітичній сфері національні інтереси реалізуються як комплекс цілей і пріоритетів, спрямованих на захист суверенітету, міжнародної суб'єктності та геополітичної самодостатності держави. Основою цього є формування такої моделі зовнішньої політики, яка здатна забезпечити стабільну присутність України в системі міжнародних відносин, гарантувати сприятливі умови для національного розвитку та відстоювати позиції держави у глобальних і регіональних структурах. Національні інтереси мають визначати межі допустимості зовнішніх зобов'язань, логіку міжнародних союзів і характер участі в інтеграційних об'єднаннях. Відмова від пріоритетності національного

інтересу у зовнішньому курсі означає фактичну делегітимацію політики та втрату контролю над власною геостратегією. Відтак держава зобов'язана забезпечити правову узгодженість зовнішньополітичних рішень із доктриною національної безпеки.

Національні інтереси задають напрям і межі державного втручання у сферу безпеки, економіки, оборони, науки, культури тощо. Як підкреслює В. Б. Авер'янов: «...національні інтереси є фундаментом, на якому повинна будуватися система публічного управління»⁵. Відповідно, будь-яка державна політика, яка не відповідає або суперечить національним інтересам, – нелегітимна за своєю суттю, навіть якщо вона формально ухвалена на рівні закону чи указу.

У системі державного управління національні інтереси мають бути: основою формування стратегічного планування (Стратегія національної безпеки, Стратегія зовнішньополітичної діяльності тощо); критерієм оцінки ефективності державної служби (захист інтересів держави як головна мета публічного службовця); межами допустимого компромісу в переговорах (зовнішня політика не може ґрунтуватися на поступках, які суперечать базовим інтересам держави).

Отже, категорія національних інтересів у системі національної безпеки відіграє роль концептуальної, нормативної та операційної основи. Вона має подвійний характер – одночасно є метою (цінність, яку необхідно зберегти) і засобом (орієнтир для формування політики безпеки). В умовах глобальної нестабільності, гібридних загроз та війни національні інтереси повинні бути юридично чітко окреслені, публічно проголошені та ефективно захищені. Їх пріоритетне значення не може підлягати сумніву в жодному секторі публічної влади.

Національні інтереси становлять ідеологічну і юридичну матрицю державної політики, її мету та критерій. Без національного інтересу державна політика втрачає зміст, орієнтацію і легітимність, а отже, – перетворюється на набір випадкових рішень або політичний популізм. Тому національні інтереси повинні бути чітко сформульовані, публічно проголошені, визнані конституційною основою і юридично захищені в межах політичного процесу.

Bezzubov D. National Interests as a component of the National Security category

The article examines the essence of national interests as a conceptual foundation of Ukraine's national security, reveals their normative, managerial, and social significance, identifies mechanisms for their legal and institutional support, and emphasizes the role of national interests in shaping state policy strategy and ensuring the legitimacy of public authority.

Keywords: national interests, national security, state policy, public administration, legal category, national security strategy, legal guarantees, constitutional consensus, public interest, state sovereignty, identity, strategic planning.

¹ Авер'янов В. Б. Адміністративне право України: підручник / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 656 с.

² Там само.

³ Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія. Київ: Юридична думка, 2007. 336 с.

⁴ Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки України : монографія. Київ: Видавничий дім «Юридична думка», 2009. 496 с.

⁵ Авер'янов В. Б. Знач. праця.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Збройна агресія Росії проти України об'єктивно є основною загрозою не лише національній безпеці, а й самому існуванню Української держави та нації. За таких умов оновлюється антикримінальна політика України у сфері національної безпеки, основу якої становить розуміння національної безпеки як необхідної умови існування та сталого розвитку держави. Забезпечення національної безпеки набуває статусу пріоритетного вектору державної політики, зокрема, антикримінальної політики України. Враховуючи безумовний пріоритет безпеки та оборони нашої держави від російської збройної агресії, розуміння національної безпеки має відповідати рівню та характеру сучасних загроз, адже йдеться про виживання, збереження та сталий розвиток України як суверенної держави.

Безпека – явище складне та багатопланове у науковому осмисленні, яке досліджується представниками різних галузей наукового знання: філософії, соціології, економіки, права, лінгвістики тощо. Як відомо, категорія «безпека» увійшла в науковий обіг завдяки працям таких філософів XVII–XVIII ст., як Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо, Д. Локк, Б. Спіноза та інших мислителів і розумілась як стан спокою, що виникає через відсутність справжньої небезпеки.

Д. О. Тихомиров підкреслює, що власне поняття «безпека» розуміється як стан захищеності, свобода від небезпеки або ризику, фактор, що необхідний для сталого розвитку суспільства, оскільки охоплює всі сфери людської діяльності тощо¹.

Етимологічно термін «національна безпека» походить від поєднання латинських іменників *securitas* (що походить від слова *securus*, яке означає «свободу від небезпеки») та *natio* (що позначає «плем'я», «народ»). Він відображає об'єктивну та суб'єктивну сторони стану захищеності колективу й індивіда від внутрішніх і зовнішніх загроз їхньому функціонуванню та нормальному розвитку. Безпека

окремих людей почала розглядатися як органічна частина безпеки нації лише у другій половині XVIII століття. Відтоді поняття «національна безпека» поступово стало набутком як правової науки, так і численних текстів нормативних актів. Останніми десятиліттями цей термін дедалі активніше використовують науковці, експерти та практичні працівники у найрізноманітніших сферах: наукового знання, економіки, інформаційних ресурсів, екології та державного управління².

Як слушно зазначає Ю. О. Загуменна, «національна безпека є комплексною правовою категорією, що забезпечує захист національних інтересів, стабільний розвиток та безпеку особи, суспільства і держави. Вона функціонує як багатокомпонентна система, що інтегрує соціальні, економічні, політичні та правові механізми реагування на внутрішні й зовнішні загрози»³.

Тому в широкому розумінні термін «національна безпека» ми будемо розглядати, передусім, з точки зору захисту «інтересів» – здатності нації захищати своїх громадян і свої внутрішні цінності від загроз, враховуючи держав-агресорів і терористичні організації. У вузькому розумінні поняття «національна безпека» трансформується у процес забезпечення існування нації та держави загалом⁴.

В юридичній літературі науковці звертають увагу на те, що національна безпека переступає рамки лише військової сили чи оборонних заходів, охоплюючи також аспекти економічної стійкості, політичного суверенітету, соціального добробуту, збереження культурних та громадянських цінностей⁵. Первісно розвиваючись у межах системи міжнародних відносин, цей феномен національної безпеки поступово охоплює дедалі ширші ланки внутрішньополітичного життя, детермінуючи з часом сепарування пооб'єктних різновидів (форм) національної безпеки, що триває й дотепер (державна, воєнна, зовнішньополітична, внутрішньополітична, інформаційна, економічна, демографічна, екологічна, кібербезпека тощо)⁶. В ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» зазначається, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями.

У широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможливило його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз⁷. Національна безпека набуває пріоритетного характеру як безпека багатонаціонального Українського народу, який виступає носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні. Безпека держави з точки зору забезпечення національної безпеки пріоритетна щодо інших її компонентів, оскільки, не забезпечивши безпеку держави, неможливо забезпечити національну безпеку загалом. Без застосування державно-правових механізмів та інституцій неможливо гарантувати безпеку людей та суспільства, забезпечити внутрішню і зовнішню безпеку держави.

Закон України «Про національну безпеку України» 2018 р. визначає національну безпеку України як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону). Великий енциклопедичний юридичний словник містить визначення національної безпеки, під якою розуміється система державних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування безпеки особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. В Україні під національною безпекою також розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам⁸. Це поняття також має тісні зв'язки і характеризується складним співвідношенням із категоріями глобальної, міжнародної і регіональної безпеки,

насилення, війни і миру, національних інтересів, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності країни тощо⁹.

Як домінанта життєдіяльності суспільства, безпека не може залишатися незмінною в різних умовах її трансформації, тому її сутність і зміст потребують постійного вивчення¹⁰. На думку О. А. Чувакова, національна безпека – це конкретно-історична категорія, що видозмінюється залежно від існуючих соціально-політичних, економічних, духовно-ідеологічних і інших умов. Тому формування змісту цього поняття перебуває в тісній залежності від національно-державних інтересів країни, загальної національної ідеї, існуючої в суспільстві. З урахуванням цієї обставини, положень чинного законодавства, а також досліджених теоретичних положень про природу «національної безпеки», можна дійти висновку про те, що національна безпека України – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, гарантований ефективно функціонуючим державним механізмом із забезпечення і реалізації таких інтересів, що сприяє сталому розвитку суспільства, своєчасному виявленню, запобіганню і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам¹¹.

Концепція національної безпеки набула втілення насамперед в Законі України «Про національну безпеку України», в ухваленій Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», Стратегії державної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки, Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р., Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії кібербезпеки України та ін.

К. М. Орбець пропонує таку дефініцію поняття національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони: це система однорідних суспільних відносин, які забезпечують стан захищеності існування, життєдіяльності і розвитку Українського народу та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз у пріоритетних сферах та охороняються кримінальним законом¹². Наведене визначення видається надто загальним та потребує конкретизації. Під національною безпекою України як об'єктом кримінально-правової охорони варто розуміти охоронюваний законом України про кримінальну відповідальність порядок суспільних відносин, який

забезпечує передусім стан захищеності існування, життєдіяльності та розвитку Українського народу, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, захист національної та організаційної стійкості, фундаментальних національних інтересів України, збереження національних цінностей України.

Kubalskiy V. Concept and essence of national security as an object of criminal law protection in the context of armed aggression

The concept and essence of national security as an object of criminal law protection in conditions of armed aggression are analyzed. National security of Ukraine as an object of criminal law protection should be understood as the order of social relations protected by Ukrainian criminal law, which primarily ensures the security of the existence, life, and development of the Ukrainian people, the state from internal and external threats, the protection of national and organizational stability, the fundamental national interests of Ukraine, and the preservation of Ukraine's national values.

Keywords: national security, criminal law protection, armed aggression, anti-crime policy.

¹ Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері цивільної безпеки в Україні. Дис. ... д-ра юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Київ, 2021. С. 207.

² Загуменна Ю. О. Концептуалізація національної безпеки в Україні: теоретико-правові аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2025. С. 45–46.

³ Там само. С. 64.

⁴ Загуменна Ю. О. Сучасні тренди та концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «національна безпека». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (99). С. 38.

⁵ Дангадзе С. Д. Стратегічні напрями розвитку національної безпеки України. Дис. ... д-ра філософії. Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ, 2024. С. 40.

⁶ Загуменна Ю. О. Концептуалізація національної безпеки... С. 34.

⁷ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибрані наукові праці. Київ: НІСД, 2016. С. 25.

⁸ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 51.

⁹ Загуменна Ю. О. Концептуалізація національної безпеки... С. 26.

¹⁰ Амро Альван Н. О. Становлення та розвиток системи державного управління у сфері національної безпеки: міжнародно-правовий аспект: дис. ... доктора філософії. Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ, 2021. С. 37.

¹¹ Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика. Дис. ... д-ра юрид. наук. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова МОН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. С. 404–405.

¹² Орбець К. М. Зміст та система національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects: Intern. collective monogr.* Oslo, 2024. Vol. 2. С. 282.

**ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ
ЗА ТИМЧАСОВУ ВТРАТУ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ (БОЙОВИХ) ДІЙ
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ
РОСІЙСЬКОМУ МІЖНАРОДНОМУ АГРЕСОРУ**

Від 2014 року до 24 лютого 2022 року в Україні опір ворожій збройній агресії здійснювався силами Збройних Сил України під час введення в Україні особливого періоду з частковою мобілізацією громадян України. Так відбувалося надання ворогу відсічі спеціальними силами Збройних Сил України у складі «АТО» та «ССО».

Від 24 лютого 2022 року з початком повномасштабного вторгнення на суверенну територію України російського загарбника в Україні проголошені та введені в дію Верховною Радою України Укази Президента України про введення в Україні правового режиму воєнного стану та оголошення повної мобілізації задля розгортання всіх воєнних ресурсів для стримування ворога та надання йому відсічі¹.

Вивчаючи Закон України «Про основи національного спротиву»² кожний військовий чітко прочитав всі завдання і функції, які покладалися на Сили територіальної оборони. Водночас участь у бойових діях всього особового складу Сил територіальної оборони допускалась законодавцем виключно як тимчасова та допоміжна роль для спеціалізованих військових формувань, які виконують бойові завдання відповідно до вимог Бойових Статутів Збройних Сил України.

Сам факт, що більшість особового складу Сил територіальної оборони виконували та виконують бойові накази Головнокомандувача Збройних Сил України та беруть безперервну участь у важких боях на першій лінії зіткнення з противником у визначених районах виконання бойових завдань має презумувати героїзм кожного військового, який гідно виконує свій конституційний обов'язок із захисту Батьківщини. Важко уявити, але в Україні відбулись безпрецедентні дії правоохоронних органів, які порушили кримінальне провадження щодо

недбалого ставлення до військової служби вищим військовими посадовими особам, які відповідно до своїх функціональних обов'язків мали виконувати виключно визначені Законом України «Про основи національного спротиву» завдання та функції.

На нашу думку, «справа проти генералів» була невдалою спробою довести, що свідомі та добровільно мобілізовані у лави Збройних Сил України особи можуть нести індивідуальну кримінальну відповідальність за часткову втрату політичного та військового контролю над визначеною в Конституції України її територією.

Воєнні (бойові) дії, особливо у період дії правового режиму воєнного стану є справою цілого українського народу, а також справою кожного державного службовця, який зобов'язаний в силу своїх політичних та правових обов'язків належним чином забезпечити кожного військового, який бере участь у близьких контактних боях всім необхідним військовим майном, а також забезпечити дієву всесторонню підтримку задля збереження кожного захисника Батьківщини.

Як видається, неможливо визначити одного, двох або декількох військових, які можуть нести особисту кримінальну відповідальність за тимчасову втрату територій України без належного аналізу конкретних сил і засобів, які використовував противник під час введення ним активних наступальних операцій, а також без належного аналізу всіх дій політичного та військового керівництва, які мали б забезпечити всебічну підтримку здійснення національного спротиву, а також активних воєнних бойових дій.

У даному короткому виступі автор пропонує ознайомитися з основними військовими документами, які повинні супроводжувати формування новостворених військових частин до поставлення перед ними відповідних бойових (воєнних) завдань.

Надважливою військовою посадовою особою, яка повинна особисто відповідати за весь стан справ по всій лінії фронту, є Головнокомандувач Збройних Сил України. Його повноваження визначені в Указі Президента України № 123/2020 «Питання Головнокомандувача Збройних Сил України»³. На думку автора, допоки у законах України не будуть чітко прописані повноваження

Головнокомандувача Збройних Сил України, то до того часу його військова посада буде мати більше політичного значення.

Водночас відповідно до Закону України «Про оборону України»: «район воєнних (бойових) дій – визначена рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії»⁴. Відповідно до наказу МО України від 22.12.2020 № 484 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 16 лютого 2021 р. за № 196/35818) «Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони» слід отримати «ОПИС спроможності з'єднання, військової частини (військової організаційної структури) і підрозділів військових частин», а також «ЗВІТ про результати проведення огляду спроможностей за функціональними групами в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони». Лише після цього військове командування може здійснювати планування застосування підрозділів і управління ними під час виконання визначених завдань⁵.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 941 «Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони»: «Оборонний огляд проводиться Міноборони в ході комплексного огляду сектору безпеки і оборони або окремо за рішенням Ради національної безпеки і оборони, яке вводиться в дію указом Президента України... Оборонний огляд проводиться з метою оцінювання стану і готовності Збройних Сил та інших складових сил оборони до виконання завдань з оборони держави, стану їх кадрового, фінансового, матеріально-технічного та інших видів забезпечення, а також наявних спроможностей щодо ефективного реагування на виклики і загрози у воєнній сфері. За результатами оборонного огляду формується перспективна модель Збройних Сил та інших складових сил оборони з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та фінансово-економічних можливостей держави»⁶.

Відповідно до затвердженого Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021 «Стратегічного оборонного бюлетеня України»: «Правовою основою Стратегічного оборонного бюлетеня України є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121, звіт щодо результатів проведення оборонного огляду Міністерством оборони України, затверджений рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 24 березня 2020 року, уведеним у дію Указом Президента України від 24 березня 2020 року № 106. До реалізації завдань за ймовірними сценаріями виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру відповідно до визначених варіантів застосування та розподілу відповідальності залучаються Збройні Сили України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Державна спеціальна служба транспорту, сили і засоби Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Управління державної охорони України»⁷.

Лише цей перелік органів, на які покладаються спеціальні функції з організації оборони, виключає думку, що за «проблеми на фронті» можуть відповідати командири окремих військових частин.

Згідно з «Доктриною про структури командних пунктів (пунктів управління) в Об'єднаній Операції»: «корпус» здійснює командування: «механізованою дивізією», «окремими механізованими бригадами», «механізованими батальйонами (загонами)», «механізованими ротами» та «механізованими взводами»⁸, тобто спеціалізованими військовими бойовими частинами, а не бригадами територіальної оборони з ненавченими та обмеженими особовими складами та без броньованої військової техніки.

У доктрині відсутня згадка про застосування військових частин Сил територіальної оборони у системі командних пунктів. Це пояснюється, як видається, закріпленням у Законі України «Про основи

національного спротиву» спеціальних завдань для військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України.

На основі наведеного можна дійти висновку, що міністр оборони України, Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач Сил Територіальної оборони Збройних Сил України, Командувач Сухопутних військ Збройних Сил України не мають законодавчого права (особливо у період дії в Україні правового режиму воєнного стану) планувати та використовувати весь особовий склад військових частин Сил територіальної оборони з підпорядкованими військовими частинами як окремими батальйонами, самостійно вести бойові дії на першій лінії оборони України відповідно до вимог бойових, що затверджені для бригад Командування сухопутних військ, статутів Збройних Сил України.

Упровадження людиноцентричного принципу у Збройних Силах України, інших складових сил оборони, забезпечення пріоритету діяльності органів військового управління щодо збереження життя, здоров'я та гідності військовослужбовців є основою діяльності Збройних Сил України.

Отже, зважаючи на безпрецедентне вторгнення російського агресора на суверенну та незалежну Україну, особливо під час організації та ведення воєнних (бойових) дій, жодний правоохоронний орган, який здатний виконувати свої функції виключно через дії кожного військовослужбовця на фронті, не має права порушувати проти героїв України кримінальні провадження і припускати у таких діях військового командування грубе порушення норм кримінального законодавства України.

Інститут бойового імунітету в Україні лише формується, а міркування автора щодо його особливостей буде висвітлено у подальших публікаціях.

Koval A. Political and Legal Aspects of the Responsibility of Officials for the Temporary Loss of Part of Ukraine's Territory During Military (Combat) Operations and National Resistance to the Russian International Aggressor

From March 2014 to the present day, Ukraine has continuously experienced illegal military actions from the Russian aggressor, who has grossly violated Ukraine's internationally recognized borders since its declaration of independence in

1991. Ukrainian legislation establishes a clear hierarchy of public officials entrusted with crucial functional responsibilities, which require them to properly organize military (combat) repulsion of the enemy, as well as the proper organization of national resistance and all legally defined measures of the legal regime of martial law. In this report, the author will attempt to reveal, from their perspective, the mission, political guarantees, duties, and constitutional obligations of every citizen of Ukraine regarding the defense of the Homeland.

Keywords: constitutional obligation of Ukrainian citizens to defend the Homeland, political and official duties of top officials, measures of the legal regime of martial law, tasks of national resistance.

¹ Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (Указ затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022) від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (останній перегляд: 02.11.2025); Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» (Указ затверджено Законом № 2105-IX від 03.03.2022) від 24 лютого 2022 року № 65/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

² Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

³ Указ Президента України «Питання Головнокомандувача Збройних Сил України» від 27 березня 2020 року № 123/2020 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1232020-33085> (дата звернення: 02.11.2025).

⁴ Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

⁵ Наказ Міністерства оборони України 22.12.2020 № 484. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони» від 31 жовтня 2018 р. № 941. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.11.2025).

⁷ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121> (дата звернення: 02.11.2025).

⁸ Доктрина «Про структуру пунктів управління в об'єднаній операції». Київ: ГШ ЗС України, 2021.

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНИ

Російська військова агресія проти України, яка триває з 2014 року і переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, поставила під загрозу не лише територіальну цілісність і суверенітет України, а й її культурну та історичну спадщину. В умовах гібридної війни, коли ворог цілеспрямовано руйнує українську ідентичність через знищення пам'яток культури та архівних документів, питання збереження архівної спадщини набуває стратегічного значення для національної єдності держави.

Архівна спадщина України, що налічує понад 80 мільйонів одиниць зберігання у державних архівах та містить документи, починаючи від XIII століття, є не просто сукупністю історичних джерел. Це матеріальне втілення колективної пам'яті нації, основа для формування та підтримання національної ідентичності. Документи, що зберігаються у 8 центральних, 24 обласних, 13 галузевих та численних інших архівах, є носіями культурних цінностей, традицій та світогляду різних епох українського народу.

Проблема збереження архівної спадщини в сучасних умовах тісно переплітається з питаннями національної консолідації українського суспільства. Рівень державної та суспільної зацікавленості у збереженні архівної спадщини є важливим індикатором національної єдності – консолідації суспільства навколо спільних цінностей, історичної пам'яті та культурної ідентичності. Через аналіз проблем збереження архівної спадщини можна оцінити, наскільки суспільство та держава готові захищати основи власної національної ідентичності.

По-перше, архівні документи є основою для конструювання спільного нарративу історії, що об'єднує громадян навколо розуміння минулого та бачення майбутнього. Збереження та доступність архівних матеріалів забезпечують можливість для кожного громадянина долучитися до національної історії, відчувати свою

причетність до спільної спадщини. По-друге, ставлення суспільства до архівної спадщини відображає рівень національної свідомості та готовності захищати власну ідентичність. Байдужість до архівів, недостатнє фінансування архівних установ, відтік кваліфікованих кадрів через низьку оплату праці свідчать про кризу національної самосвідомості. По-третє, архівна спадщина є інструментом протидії історичним маніпуляціям та інформаційним атакам. В умовах, коли ворог намагається переписати українську історію та применшити роль України у світовій цивілізації, документальна база архівів стає засобом захисту історичної правди та національної гідності.

Для юридичного аналізу цієї проблематики важливо визначити законодавчі основи. Українське законодавство не містить прямого визначення поняття «національна єдність», проте Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»¹ визначає українську національну ідентичність як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами», що корелює з концепцією національної єдності через спільну ідентичність.

Архівна спадщина має чітке законодавче визначення. Згідно із Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»², Національний архівний фонд включає документи, що мають історичне, наукове, соціальне, економічне, правове та культурне значення і підлягають постійному зберіганню. Важливо, що до складу Національного архівного фонду належать також архівні документи, що зберігаються поза межами України і відповідно до міжнародних угод підлягають поверненню в Україну. Однак законодавство не врегульовує діяльність архівних осередків української діаспори за кордоном, які формально не входять до Національного архівного фонду, але фактично виконують функції збереження української архівної спадщини. Це створює правову прогалину у сфері державної підтримки закордонних архівних ініціатив.

Аналіз стану закордонних архівних осередків дозволяє оцінити реальний рівень державної заінтересованості у збереженні архівної

спадщини як основи національної єдності. Досвід Наукового Товариства імені Шевченка в Сарселі (Франція) яскраво демонструє катастрофічні наслідки відсутності державної підтримки. Створений у 1951 році центр, де була підготовлена фундаментальна 11-томна Енциклопедія Українознавства, меморіальний кабінет Володимира Кубійовича, рукописи та фото з особистого архіву Сергія Жука, сьогодні перебуває у критичному стані через системне ігнорування з боку української держави. Історичний будинок з протікаючим дахом фактично знищує унікальні архівні фонди, включаючи тисячі карток-гасел, рукописи та документальні матеріали.

Іншим прикладом архівного осередку є музей-архів Української вільної академії імені Дмитра Антоновича в Нью-Йорку, який налічує 365 фондів з унікальними документами. Серед особливо цінних матеріалів – архіви УСС, В. Винниченка, Є. Маланюка, МУРУ, О. Кошиця, Ю. Шевельова, П. Курінного, що містять відомості про ключові періоди української державності та культури. З цих унікальних фондів лише 10% оцифровано завдяки ініціативі Фонду катедр українознавства у 2017–2018 роках. Однак ці 120 тисяч аркушів найбільш затребуваних архівів досі недоступні для широкого використання через необхідність опрацювання та підготовки описів.

Натомість позитивним прикладом є успішний досвід роботи з архівом Західноукраїнської Народної Республіки у Римі, який демонструє можливості ефективного збереження архівної спадщини за умов належної підтримки та зацікавленості. Завдяки системному підходу та міжнародній співпраці було здійснено повну реставрацію, оцифрування та консервацію унікальних документів державних органів ЗУНР за міжнародними стандартами довготривалого зберігання. Результатом цієї роботи став презентований в 2023 році ресурс «Цифровий архів Західноукраїнської Народної Республіки». В результаті опрацювання цих фондів оцифровано близько 500 тисяч сторінок документів. Проект відбувся за сприяння Українського католицького університету, Державної архівної служби України та з фінансовою підтримкою Східноєвропейського дослідного інституту імені В. Липинського (США).

Аналіз стану закордонних архівних осередків дозволяє виокремити кілька системних проблем, які загрожують збереженню української архівної спадщини. По-перше, відсутність належного правового регулювання діяльності архівних установ української громади за кордоном створює правовий вакуум, що унеможлиблює ефективну державну підтримку цих інституцій. По-друге, брак належної уваги з боку української держави до закордонної архівної спадщини набуває особливо критичного характеру в умовах війни. По-третє, гострою є проблема відсутності наступності серед працівників-архівістів: молодшому поколінню переважно не передалося розуміння жертовності та відповідальності за збереження національної спадщини. По-четверте, консерватизм наукового і архівного середовища можна прирівняти до злочинної недбалості, оскільки затягування процесів зі скануванням чи описом може стати нищівним ударом для національної архівної спадщини.

Для вирішення проблем збереження закордонної архівної спадщини важливо вивчити міжнародний досвід правового регулювання діаспорних архівів. Конвенція ООН про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів³ може слугувати орієнтиром для формування політики. Важливим міжнародним інструментом є Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності⁴. Декларація ООН про права корінних народів⁵ 2007 року визнає права корінних народів на збереження та захист їхньої культурної спадщини.

Проблеми збереження архівної спадщини вимагають комплексного підходу, що поєднує внутрішньоправові зміни, міжнародну координацію та політичну волю. Пропонуються такі законодавчі та організаційні кроки: розширення поняття Національного архівного фонду – внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» з метою включення архівних осередків української діаспори; створення механізму державної підтримки – розробка правових механізмів фінансової та організаційної допомоги закордонним українським

архівним установам; запровадження програм репатріації та інтеграції – формування правової бази для повернення або включення до національного інформаційного простору архівних документів, що перебувають за межами України; цифрова інтеграція – законодавче закріплення обов'язку оцифрування та інтеграції закордонних архівних фондів у міжархівний пошуковий портал; вивчення та адаптація міжнародного досвіду – використання підходів міжнародних конвенцій як орієнтирів для розвитку архівної політики.

Bondaruk V. Issues of preserving archival heritage through the prism of Ukraine's national unity

The preservation of archival heritage in the context of Russian military aggression against Ukraine is examined. The critical state of Ukrainian archival centers abroad, including the Shevchenko Scientific Society in Sarsel and the museum-archive of the Ukrainian Free Academy in New York, is analyzed. The successful experience of working with the archive of the Western Ukrainian People's Republic in Rome is highlighted as a model of effective preservation through systematic approach and international cooperation. Systemic problems threatening Ukrainian archival heritage are identified, including the absence of proper legal regulation of diaspora archival institutions, lack of state attention to foreign archival heritage, problems of continuity among archivists, and conservatism of the scientific and archival community. Legislative and organizational steps are proposed, including expansion of the concept of the National Archival Fund, creation of state support mechanisms, introduction of repatriation programs, digital integration, and adaptation of international experience.

Keywords: archival heritage, national unity, National Archival Fund, diaspora archives, digitization, cultural security.

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2771-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 4. Ст. 29.

² Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 15. Ст. 86.

³ Конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів : міжнародний документ від 8 квітня 1983 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 44. С. 79. Ст. 2795.

⁴ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності : міжнародний документ від 14 листопада 1970 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 27. С. 150. Ст. 1956.

⁵ Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів : міжнародний документ від 13 вересня 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. С. 23. Ст. 1953.

Частина 4.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРАВА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: СПРОБИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

О. В. Сокальська (Київ)

БЕЗПЕКА VS ВИПРАВЛЕННЯ: НІМЕЦЬКИЙ ПЕНАЛЬНИЙ ДИСКУРС КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Історія становлення модерної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі асоціюється передусім із виправним пенальним дискурсом, результатом якого стало формування пенітенціарних систем, центральним елементом яких було виправлення злочинців в умовах ізоляції за допомогою різноманітних засобів. Водночас, окрім філантропічного руху, інспірованого ідеями про те, що навіть найзапекліший злочинець може виправитися за відповідного режиму, було обґрунтовано й теоретично розроблено доктрину побудови модерної в'язниці як частини ефективно функціонуючої в інтересах суспільства і держави системи кримінальної юстиції.

Виправлення правопорушників німецькими правниками розглядалося в контексті забезпечення загальної безпеки держави та індивідуальної превенції. Відповідно до усталених поглядів теоретиків, воно лише доповнювало власне покарання, що призначалося з огляду на злочин, тоді як виправлення стосувалося особи злочинця. Йшлося не про моральне виправлення, яке обґрунтовували теологи ХVІІ–ХVІІІ ст., а про «політичне» – особа, яка порушила закон, мала бути ізольована на певний строк й привчена до дисципліни, праці та поваги до власності¹. Саме у цьому значенні виправлення задекларовано у правилах дисциплінарних робітних будинків німецьких земель, з пеналізацією яких у другій половині ХVІІІ ст. воно формально

поширювалося на всіх засуджених, поміщених до цухтхаузів, а не лише на дрібних правопорушників.

Ідеї просвітників про співрозмірність злочинів і покарань, а також новації британських філантропів і правників суттєво вплинули на німецький пенальний дискурс 1780–1790-х років. Проте у противників широкого застосування тюремного ув'язнення був вагомий аргумент: задекларованого ще на початку XVIII ст. виправлення в цухтхаузах так і не вдалося досягти. Найзухваліші злочини вчиняли переважно особи, які вже перебували у в'язниці, де вони підпадали під вплив досвідченіших злочинців, а суворе ставлення тюремників робило їх звиклими до насилля. Так, державний секретар герцога Вюртемберзького Карл Вехтер наголошував, що цухтхаузи в жодному разі не мають бути перетворені на виправні будинки, а повинні бути саме установами відбування покарання².

Філантропічні концепти доктора Главніга, Генріха Бальтазара Вагніца, Християна Гарве³, у яких акцентувалося на виправному впливі на правопорушників в умовах ізоляції, у німецькому дискурсі були радше новацією. Домінував натомість утилітарно-реформаторський напрям, представники якого виступали за покращення умов утримання та вплив на поведінку засуджених, проте мету покарання вбачали у забезпеченні безпеки через формування уніфікованої, дієвої системи виконання покарань.

Опоненти концепту виправного покарання критично оцінювали ідеї філантропів. Їх реалізація на практиці видавалася їм проблематичною, зокрема через умовність критеріїв виправлення. Система заохочень за старанну працю й дотримання правил, на їхню думку, створювала підґрунтя для маніпуляцій; а можливість дострокового звільнення за хорошу поведінку суперечила вироку суду, який визначив конкретний строк ув'язнення⁴.

Автор одного із найдетальніших планів реформування в'язниць, вестфальський правник Юстус Грюнер, убачав виправлення в процесі відбування тюремного ув'язнення у тому, щоб правопорушник не вчиняв нових злочинів. Добропорядну поведінку та дотримання правил він уважав доказом виправлення, якого вимагала безпека держави. До морального виправлення (покращення), яке, на його думку, лежало поза

компетенцією державної влади й не могло бути метою покарання, Ю. Грюнер ставився радше скептично, хоча й не виключав можливості таких змін⁵. Його рекомендації щодо удосконалення діяльності місць ув'язнення вирізнялися гуманістичною спрямованістю, що було нехарактерно для загального пруського пенального дискурсу (можливо, за винятком Г. Вагніца). Обмеження у в'язниці, писав Ю. Грюнер, не мають бути суворішими, ніж це необхідно для досягнення цілей покарання; усе, що виходить за межі (нестерпні санітарні чи побутові умови, голод, холод, принизливий одяг чи знаки на ньому, утримання в підземному карцері тощо), є надмірною жорстокістю⁶. Водночас модельним закладом правник вважав виправну в'язницю у Філадельфії, а також визнавав гідним наслідування досвід Великої Британії щодо організації виправних будинків та покращення умов утримання засуджених⁷.

Послідовним критиком виправлення як основної мети утримання в ізоляції правопорушників був колишній міністр юстиції пруського уряду Альбрехт Арнім. На його переконання, якою б привабливою ця ідея не здавалася, її неможливо досягнути. В основі виправного пенального підходу – підміна понять: трансцендентальна ідея мети покарання переноситься з царини метафізики у сферу правових відносин. Якщо оцінювати особу правопорушника лише з погляду божественних начал, духовних якостей індивіда, то такий підхід може бути визнаний правильним, і покарання виступатиме як реакція на правопорушення-гріх. Проте в правовій площині людина розглядається як член суспільства, а держава має забезпечувати публічні, а не індивідуальні інтереси. Оскільки мораль лежить поза межами компетенції права і держави, то при реалізації покарання держава не може ставити за мету покращення моральних якостей, до того ж незрозуміло, за якими критеріями можна оцінити моральні зміни. В умовах ізоляції поведінка в'язня повністю регламентована і він підкоряється чітким правилам, тому неможливо визначити, чи правомірні дії засудженого є наслідком страху перед покаранням, щирого виправлення, чи лише удавання з метою отримання переваг або дострокового звільнення⁸.

Проблемі реалізації виправного впливу у в'язницях, не лише через їх незадовільний устрій, а й особливості характеру та схильності злочинців, була присвячена робота *Чому так мало засуджених виправляється* (1802)⁹. Відомий криміналіст, автор проєкту кримінального кодексу Баварії Галлус Кляйншрод теж із сумнівом ставився до виправлення як мети покарання, хоча і вважав тюремне ув'язнення найдоцільнішою карою¹⁰.

Покарання, на думку німецьких правників, – це насамперед застосування примусових заходів, негативні наслідки й обмеження для засудженого з метою запобігання правопорушень. Філантропічні ідеї й новації, пропаговані британськими та французькими тюремознавцями, вони сприймалися достатньо стримано. Так, проаналізувавши американські пенітенціарні системи професор Гейдельберзького університету Карл Йозеф Антон Міттермасер констатував, що не варто їх ідеалізувати й сподіватися, що одна з них дасть змогу виправити всіх засуджених, а щодо впровадження їх на практиці, зазначав, що розсудливий законодавець не дозволить спокусити себе дорогими сентиментальними експериментами з морального виправлення засуджених і знехтувати власне покаранням, суть якого – негативні наслідки для злочинця¹¹.

Виправлення у теорії та практиці місць позбавлення волі німецьких земель лише доповнювало власне покарання, навіть у виправних будинках, куди за вироком суду поміщали осіб, здатних до виправлення (неповнолітніх, вперше засуджених). У таких закладах, писав пруський тюремознавець Ніколаус Юліус, адміністрація мала докладати максимальні зусилля, щоб програму виправлення пристосувати до основного плану відбування покарання¹². Категоричнішими були практики, відкрито заявляючи, що виправлення не може бути метою діяльності місць відбування покарань і справою тюремників, оскільки істинна моральна реформація – в руках Божих, а не людських. Покарання, на їхній погляд, мало забезпечити авторитет закону і примусити йому підкорятися. З огляду на це, тюремні урядники критично оцінювали і систему моральної класифікації, впроваджену у 1830-х роках, аргументуючи свої висновки досвідом управління такими

зкладами, питаннями безпеки та недоцільністю надавати адміністрації право індивідуалізувати покарання¹³.

Попри підтримку ідеї впровадження пенітенціарних систем у 1840-х роках німецькі теоретики та практики наголошували, що питання в'язниць не може розглядатися окремо від принципів та мети покарання і застерігали від ототожнення виправлення і покарання. В'язниця, влаштована виключно на засадах людинолюбстві й філантропії, зазначав баденський правник і тюрмознавець Людвіг фон Ягеманн, була б поразкою. Для її належного функціонування все, що пов'язано з режимом, має бути організовано відповідно до мети покарання. Якщо цього не буде, то всі благі наміри стануть лише фасадом, за яким залишаться нереалізованими приписи закону¹⁴.

Отже, ставлення модерних інститутів виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та формування пенітенціарних систем не відбувалося виключно в межах виправного пенального дискурсу. Попри поширення філантропічних концепцій, більшість німецьких правників визнавали, що метою покарання не може бути моральне вдосконалення, лише захист суспільства від правопорушень. Виправлення не ототожнювалося з моральною реформацією особи, а розумілося як дисциплінарний і трудовий вплив, спрямований на формування законслухняної поведінки, набуття нових звичок, слідування правилам, і було лише супровідним елементом покарання, тоді як його основною метою залишалося забезпечення правопорядку та безпеки суспільства.

Sokalska O. Security vs Correction: German Penal Discourse in the late 18th and first half of the 19th century

The article analyzes German penal discourse of the late 18th and first half of the 19th centuries, which correlated the concepts of security and rehabilitation of convicts. It shows the evolution of theoretical approaches of the utilitarian-reformist doctrine, which defined the purpose of punishment as ensuring public security.

Keywords: history of punishment; imprisonment; national security; reformation of offenders; German lands.

¹ Fichte, J G. (1796). *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*. Iena und Leipzig, s. 114–119.

-
- ² Wächter, C. E. (1786). *Ueber Zuchthäuser und Zuchthausstrafen: wie jene zweckmässig einzurichten, und diese solcher Einrichtung gemäs zu bestimmen und anzuwenden seyen?* Stuttgart.
- ³ Про них див. докладніше: Сокальська, О. В. (2025). Ідея виправлення злочинців у німецькому пенітенціарному дискурсі кінця XVIII – початку XIX ст. *Правова держава*, 36, 251–262. <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2025-36-251-262>
- ⁴ Nicolai, L. J. (1789). Gedanken eines Juristen über neuere Vorschläge zur Einrichtung der Zuchthäuser. Absicht auf die Moralische Verbesserung der Gefangnen. *Archiv für die theoretische und practische Rechtsgelehrsamkeit*, 3, 30–39.
- ⁵ Gruner, J. (1802). *Versuch über die recht- und zweckmässigste Einrichtung öffentlicher Sicherungsinstitute deren jetzigen Mängel und Verbesserungen nebst einer Darstellung der Gefangen- Zucht- und Besserungshäuser Westphalens*. Frankfurt am Main, s. 105–109.
- ⁶ Ibid., s. 16.
- ⁷ Gruner, J. (1799). *Versuch über Strafen, in vorzüglicher Hinsicht auf Todes- und Gefängnisstrafe; nebst einem aus dem Englischen angehängten Strafgesetze und Gefängnisse Pensylvaniens*. Göttingen.
- ⁸ Arnim, A. H. (1803). *Bruchstücke über Verbrechen und Strafen, oder Gedanken über die in den Preussischen Staaten bemerkte Vermehrung der Verbrecher gegen die Sicherheit des Eigenthums; nebst Vorschlägen, wie derselben durch zweckmässige Einrichtung der Gefangenanstalten zu steuern seyn dürfte. Zum Gebrauch der höhern Behörden*. (T. 1–3). Frankfurt und Leipzig.
- ⁹ *Warum werden so wenig Sträflinge im Zuchthaus gebessert?* (1802). Leipzig.
- ¹⁰ Kleinschrod, G. A. (1805). *Systematische Entwicklung der Grundbegriffe und Grundwahrheiten des peinlichen Rechtes*. (Vol. III). Erlangen.
- ¹¹ Mittermaier, C. J. A. (1836). Amerika's Besserungssystem, nach dem englischen Berichte von 1834 und den neuesten amerikanischen Berichten. *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslands*, 8, 175–198.
- ¹² Julius, N. H. (1828). *Vorlesungen über die Gefängniß-Kunde, oder über die Verbesserung der Gefängnisse und sittliche Besserung der Gefangenen, entlassenen Sträflinge u.s.w., gehalten im frühlinge 1827 zu Berlin*. Berlin, s. 112–113.
- ¹³ *Über Classification der Gefangenen in den Straf- und Besserungs-Anstalten*. (1831). *Jahrbücher der Straf- und Besserungs-Anstalten, Erziehungshäuser, Armenfürsorge, und anderer Werke der christlichen Liebe*, 6, 113–139.
- ¹⁴ *Débats du Congrès pénitentiaire de Francfort-sur-le-Mein*, 28, 29 et 30 septembre 1846. (1847). Paris, pp. 17–19, 91–93.

ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА» У РОЗУМІННІ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ ПРАВНИКІВ ХІХ ст.

Безпека, у всіх її проявах – державна, національна, економічна, екологічна, інформаційна, демографічна тощо, є однією з найважливіших категорій сучасної науки та практики. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Національна безпека – поняття політології та соціальної філософії, яке визначає певний ступінь захищеності особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, що дає змогу їм нормально існувати та розвиватися. Але це все сучасні визначення. Соціально-філософські засади розуміння національної безпеки закладені в працях Платона, Макіавеллі, Гоббса, Монтеск'є, Локка, Руссо, Спінози, Гегеля та інших мислителів¹. В їх працях безпека сприймалась як стан спокою, що відбувався у результаті відсутності реальної небезпеки (як фізичної, так і моральної). Безумовно, що кожному історичному періоду властиве своє розуміння національної безпеки, виходячи з конкретно-історичних умов розвитку суспільства.

Так, Томас Гоббс представник матеріалістичної філософської школи, погляди якого мали величезний вплив на політичну філософію Нового часу, вважав що «могутність... є благо, бо це засіб забезпечення безпечного життя, а на безпеці спочиває наш душевний світ»². Він відомий своїм твором «Левіафан», де описав природу людини та обґрунтував ідеї абсолютистської влади. Один з представників школи природного права Джон Локк, навпаки, допускав протиставлення «безпеки народу та безпеки держави»³. Представники цієї школи Шарль-Луї Монтеск'є, Жан-Жак Руссо та інші розглядали національну безпеку через призму природних прав, свободи та справедливості.

Позитивістська школа, зокрема в контексті політичної теорії XIX століття, фокусувалася на раціональному та науковому підході до аналізу суспільних явищ. Щодо національної безпеки, вони розглядали її через призму стабільності, порядку та розвитку державних інститутів. Представниками цієї школи були, зокрема, Огюст Конт, Герберт Спенсер та інші мислителі, які акцентували увагу на емпіричних даних і наукових методах. Наприклад, Огюст Конт бачив національну безпеку як частину соціального порядку та гармонії, наголошуючи на важливості наукового підходу до управління⁴. Герберт Спенсер, зі свого боку, розглядав національну безпеку крізь призму еволюційних процесів і мінімального втручання держави⁵.

Історична школа також мала цікавий підхід до національної безпеки. Вона, акцентувала увагу на історичному досвіді, традиціях та культурних особливостях як основі державної безпеки, підкреслюючи, що безпека держави нерозривно пов'язана з її історією та правовими інституціями, які розвивалися протягом століть. Яскравими представниками історичної школи були Фрідріх Савіньї⁶, Герман Гегель, які розглядали національну безпеку через призму правових традицій та еволюції законодавства. Гегель розглядав державу як «моральну субстанцію що володіє самосвідомістю». На його думку, руйнування суспільної моральності, через підрив основ сім'ї, моральну деградацію особистості, втрату релігійного почуття тощо, веде до розпаду духовних основ, які забезпечують стійкість держави як перед зовнішніми загрозами, і перед внутрішніми протиріччями⁷.

Юридична думка Російської імперії XIX століття перебувала під впливом західноєвропейських ідей, але адаптованих під автократичну державу й імперський устрій – зокрема, питання кодифікації, «національного» законодавства, державного суверенітету.

У юристів XIX століття не було чіткого поняття «національна безпека» у сучасному його розумінні, оскільки цей термін виник значно пізніше. Натомість тодішні юристи фокусувалися на суміжних концепціях, таких як державна безпека, захист державних інтересів, поліцейське право, а також обґрунтування законності застосування сили для захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Вся система права

була спрямована на підтримання порядку, захист суверенітету та захист життя, свободи та власності громадян.

Основні аспекти, які обговорювали юристи XIX століття – питання захисту держави від зовнішніх загроз (війни, вторгнення) з погляду міжнародного права та необхідності збереження територіальної цілісності. Важливим питанням був внутрішній порядок: підтримка внутрішнього порядку за допомогою поліції та судової системи. Це включало захист від злочинності та захист державної влади від підривної діяльності. Хоча термін «національна безпека» ще не був поширений, юристи міркували про захист життєво важливих інтересів громадян (життя, свобода, власність) від посягань як з боку окремих осіб, так і з боку самої держави. Окремим напрямом досліджень було поліцейське право, яке займалося питаннями регулювання діяльності поліції, підтримкою громадського порядку та запобіганню правопорушенням.

В імперії національна безпека була тісно пов'язана з ідеями охорони державного суверенітету, стабільності та порядку. Реформи, проведені у середині XIX століття створили нові умови для обговорення державної гарантії безпеки (правова система, юрисдикція, захист від внутрішніх загроз).

Поняття «безпека» стало повноцінним об'єктом теоретичної та практичної політології та юриспруденції лише у другій половині XIX століття, хоча ще на початку цього століття у своєму Плані державного перетворення М. М. Сперанський зазначав, що загальним предметом для правового регулювання є установа загальної безпеки осіб та майна. «Безпека особи та майна, – за його словами, – перше і невід'ємне надбання будь-якої людини, яка входить у суспільство»⁸.

В енциклопедичних джерелах Російської імперії поняття «безпека» тлумачилося як «стан, за якого не загрожує небезпека»⁹, захист від небезпеки; відсутність будь-якої небезпеки; безпека, надійність»¹⁰.

Що ж до офіційних документів того часу, то в них йшлося в основному про «охорону громадської безпеки», під якою розумілася діяльність, спрямована на боротьбу з державними злочинами. Можна

сказати що в офіційних документах імперії поняття «безпека» вперше було введено в обіг імператором Олександром III у 80-х роках XIX століття. У зв'язку із розгортанням революційного терору народовольців, в країні виникла необхідність в організації заходів, що проводилися в рамках боротьби з державними злочинами. Так, у Положенні про заходи щодо охорони державного порядку та суспільного спокою від 14 серпня 1881 р. категорії «державна безпека» та «суспільна безпека» вживаються як синонімічні. Так у Положенні вжито терміни «державна безпека»: «...начальницькі особи можуть: а) видавати постанови щодо попередження порушення державної безпеки...» (розд. II, п. 15, підп. «а»); «суспільна безпека»: «...У тих випадках, коли прояви злочинної діяльності осіб, які зловмишляють проти громадської безпеки...» (розд. I, п. 4); «безпеки приватних осіб»: «...коли громадський спокій буде порушено злочинними посяганнями проти безпеки приватних осіб...» (розд. I, п. 6, підп. «а»)¹¹. Втім, за турботою про «суспільну безпеку» у дійсності ховалося бажання зміцнити охоронну функцію держави, придушити не лише революційний терор, а й будь-які прояви непокори загалом.

У XIX столітті поняття національної безпеки вже починало формуватися, хоча й не в тому вигляді, який ми маємо сьогодні. В філософії права і політичній думці того часу юристи та мислителі часто торкалися тем, пов'язаних із захистом державного суверенітету, громадського порядку та стабільності. Тож хоча термін «національна безпека» не був так чітко визначений, ідеї, пов'язані з ним, вже були присутні. Утім, чимало тодішніх авторів розглядали національну безпеку як частину державної політики і національної ідентичності, крізь призму збереження єдності імперії, запобігання революційним рухам і захисту від зовнішніх загроз. Вони розглядали безпеку.

Теоретик права О. П. Куніцин, вважав, що головною метою об'єднання людей у суспільство є їхня безпека та необхідність захисту власності. Своєю угодою члени суспільства передають верховній владі лише частину своїх прав – право забезпечувати безпеку, право карати порушників тощо. Тому влада не повинна бути безмежною і не може поширюватися на ті права, які люди залишили за собою й не передали у спільне розпорядження ні за договором об'єднання, ні за договором

підданства. Форми правління, за О. П. Куніциним, можуть бути різними, проте найкращою є та, що забезпечує державі та її підданам більшу безпеку. Для Росії, на його думку, такою формою є конституційна монархія, здатна надати всім громадянам справедливі закони й у найвищій мірі гарантувати безпеку громадян і держави¹².

Послідовник гегелівського ідеалу держави, правознавець П. І. Новгородцев, висунув ідею правової держави, що об'єднує «усі класові, групові та особисті інтереси в цілях спільного життя», «поєднуючи приватні інтереси єдністю загального блага», забезпечуючи таким чином безпеку нації. У праці «Криза сучасної правосвідомості» вчений аналізує діалектику стабільності держави та морально-правових орієнтацій особистості. Він підкреслює, що криза правосвідомості неминуче обертається кризою держави – і навпаки¹³.

Професор О. Д. Градовський підкреслював, що безпека нерозривно пов'язана з правовими інститутами та механізмами, які забезпечують стабільність і порядок. Він акцентував увагу на ролі права у запобіганні конфліктам і забезпеченні правопорядку. Також правник досліджував питання правового регулювання в умовах глобальних загроз, таких як тероризм, і порушував тему того, як гарантувати безпеку, не жертвуючи при цьому демократичними принципами. Професор вважав, що відсутність безпеки спричиняє загибель держави. Багато його праць присвячено тому, як безпека пов'язана з правами людини та як збалансувати співвідношення між безпекою і свободами¹⁴.

Один з найвидатніших правознавців свого часу М. М. Коркунов, фахівець із державного та міжнародного права, акцентував увагу на взаємозв'язку між державним суверенітетом і правами громадян, наголошуючи на тому, що безпека держави неможлива без забезпечення правопорядку та стабільності.

Вчений І. Є. Андрієвський у підручнику «Поліцейське право» зазначав, що основою розуміння проблеми безпеки є людина та її розвиток. «Для життя людини, розвитку її здібностей і можливості досягнення людських цілей необхідні певні умови: серед них головне місце посідають безпека і добробут. Умова безпеки забезпечується попередженням або припиненням небезпек, які можуть загрожувати як

від злого наміру інших людей, так і від сил природи чи різних нещасних випадків»¹⁵. Тобто, як ми бачимо було багато різних поглядів, які поступово формували загальну картину.

У російській правовій традиції XIX ст. використовувалися терміни, що стосувалися держави, громадянського порядку, «публічного блага», державного суверенітету, внутрішньої охорони держави та ін. У європейському дискурсі XIX ст. поняття «національної безпеки» не завжди чітко формулювалось – але розвиток міжнародного права, державного суверенітету, права війни/миру (*jus ad bellum*) створював правові рамки, в яких безпека держави ставала юридичною категорією.

Термін «національна безпека» виник у політичному лексиконі на початку XX століття. Його вперше вжив Президент США Т. Рузвельт у своєму посланні до Конгресу 1904 року. Сьогодні в США національна безпека визначається як такий стан суспільства, «при якому Сполучені штати зберігаються як вільна нація і дотримується недоторканність її основних інститутів і цінностей»¹⁶. У США термін «національна безпека» до 1947 року вживався переважно в контексті поняття «оборони», а не інтеграції зовнішньої та внутрішньої політики. У 1947 році Конгрес США ухвалив Закон «Про національну безпеку», відповідно до якого було створено Раду національної безпеки. Цей закон визначив її функцію – координацію зовнішньої, внутрішньої та військової політики, що стосується питань національної безпеки. У Законі «Про національну безпеку» було закріплено систему цілей, інтересів, загроз і пріоритетів національної політики США¹⁷.

У Російській імперії безпека розумілась як функція держави: охорона кордонів, внутрішній порядок, підтримка державного суверенітету, але також через імперський контекст – захист багатонаціональної держави, централізованої влади. У європейському контексті безпека держави почала розглядатись у зв'язку з міжнародним правом – держави визнають зовнішні загрози, обговорюють право війни/миру, юридичні механізми захисту.

Отже, національна безпека почала формуватися задовго до появи відповідної категорії, а врегулювання пов'язаних із нею питань відбувалося як на рівні національного, так і на рівні міжнародного

права. Можна сказати, що юристи XIX ст. вирішували завдання, які зараз належать до національної безпеки, але робили це через призму юридичних понять та правових систем того часу. Сучасне розуміння, що включає комплексний аналіз різних загроз, стало формуватися лише в другій половині XX століття.

Samoileno O. The Concept of «National Security» in the Understanding and Terminological Framework of 19th century Legal Scholars

The article examines the concept of «national security» within the understanding and terminological framework of 19th century legal scholars. It demonstrates that, during the 19th century, the category of «national security» had not yet existed in political and legal discourse; however, the prerequisites for its emergence and legal institutionalization were gradually forming both at the national level and within the framework of international law.

Keywords: national security, state, individual, society, national interests, official documents, international law, state sovereignty.

¹ Безпека національна. *Філософський енциклопедичний словник*. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. С. 49–50.

² Гоббс Т. Основ философии. Часть вторая. О человеке / пер. с англ. Москва: Мысль, 1990. С. 219–269.

³ Локк Д. Два тракта о правлении / пер. с англ. Москва: Мысль, 1988. С. 137–405.

⁴ Конт О. Курс положительной философии: в 6 т. Санкт-Петербург, 1900. 30 с.

⁵ Спенсер Г. Основания социологии. Санкт-Петербург, 1896. 496 с.

⁶ Савиньи Ф. К. Обязательственное право / пер. с нем. В. Фукс и Н. Мандро. Москва: Типография А. В. Кудрявцевой, 1876. 579 с.

⁷ Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем. Москва: Мысль, 1977. Т. 3. 265 с.

⁸ Сперанский М. М. План государственного преобразования графа М. М. Сперанского (Введение к Уложению государственных законов 1809 г.). Москва: Типо-литография товариства И. Н. Кушнерев и К., 1905. 359 с.

⁹ Словарь церковно-славянского и русского языка: в 4 т. Т. 1. А–Ж. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1847. С. 34.

¹⁰ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. 3-е изд. Т. 1: А–З. Санкт-Петербург; Москва: Товарищество М. О. Вольфа, 1903. С. 36.

¹¹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. 1. Санкт-Петербург, 1885. С. 261–266.

¹² Куницын А. П. Право естественное. Ч. 1. Санкт-Петербург: Типография Иос. Иоаннесова, 1818. 135 с.

¹³ Новгородцев П. И. Кант и Гегель в их учениях о праве и государстве. Москва: Университетская типография, 1901. 248 с.; Новгородцев П. И. Кризис современного правосознания. Москва, 1908. 393 с.

¹⁴ Градовский А. Д. Национальный вопрос в истории и литературе. *Собрание сочинений*: в 9 т. Т. 6. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1901. С. 225–263; Градовский А. Д. История местного управления в России. Т. 1: Введение; Уезд Московского государства. Санкт-Петербург, 1868. 527 с.

¹⁵ Андриевский И. Е. Полицейское право: в 2 т. Санкт-Петербург, 1872.; Андриевский И. Е. Русское государственное право. Санкт-Петербург; Москва: М. О. Вольф, 1866. 496 с.

¹⁶ Алексин В. И. Советско-американское военное сотрудничество: контакты и осмысление их результатов. *Военная мысль*. 1992. № 3. С. 63.

¹⁷ Безпека національна. *Філософський енциклопедичний словник*. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. С. 49–50.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ХХ ст.

Цілісність території є ключовим складником конституційного ладу та одним із базових принципів функціонування демократичної держави. У сучасних умовах порушення цього принципу через збройну агресію Російської Федерації проти України спричиняє необхідність осмислення механізмів захисту територіальної цілісності в історико-правовому контексті.

Як відомо, територіальна цілісність – одна з фундаментальних засад сучасного міжнародного права, закріплена, зокрема, у Статуті ООН (ст. 2), Гельсінському заключному акті 1975 року, а також у численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН щодо ситуації в Україні. Ігнорування цього принципу міжнародного права не лише ставить під загрозу внутрішню стабільність окремих держав, а й руйнує фундаментальні основи світового правопорядку, відкриваючи шлях до насильницького перегляду кордонів. Маємо підкреслити, що проблема збереження територіальної цілісності держави набуває особливої актуальності в контексті сучасної російсько-української війни, що розпочалася у 2014 році з незаконної анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією та переросла у повномасштабну агресію в лютому 2022 року. Це поставило перед українською державністю екзистенційний виклик, безпосередньо пов'язаний із захистом національного суверенітету, недоторканності кордонів, а також політико-правової єдності нації.

Тому на тлі збройної агресії постає потреба в науковому переосмисленні національних правових доктрин, зокрема, у вивченні й адаптації положень української еміграційної правової думки, яка впродовж ХХ ст. послідовно обстоювала ідею єдності українських земель. Позиції таких мислителів, як В'ячеслав Липинський, Степан Рудницький, Лев Бачинський, Микола Сціборський, Микола Шлемкевич та інші, можуть стати джерелом не лише історичного розуміння, а й

інтелектуального ресурсу для формування сучасної правової політики в умовах війни.

Все уже сказане означає те, що в сучасних умовах територіальна цілісність України – це не лише об'єкт державного суверенітету, а й символ національної ідентичності, цілісного історичного простору, а також критичний чинник у забезпеченні безпеки Європи. Тому дослідження територіальної цілісності в контексті української еміграційної правової доктрини є надзвичайно актуальним і має не лише наукове, а й практичне значення.

За таких умов одним з важливих завдань вітчизняної історико-правової науки є осмислення сутності категорії «територіальна цілісність» у правових дискурсах української еміграції ХХ ст., що стала важливим елементом її державницької ідеології.

Зазначене зумовлено тим, що формування правової доктрини української еміграції щодо територіальної цілісності відбулося в умовах бездержавності, колоніального гноблення та геополітичного поділу українських земель між кількома імперіями та державами. Ці історичні обставини сформували в середовищі еміграційних інтелектуалів розуміння територіальної цілісності як ключового постулату державотворчої ідеї. Крім того, ці обставини сприяли тому, що в еміграційній юридичній думці територія держави осмислювалася не лише як об'єкт міжнародного права, а й як органічний компонент національного буття, просторове втілення ідеї суверенітету та засіб політичної єдності.

Дослідження теоретичних проблем розуміння територіальної цілісності в еміграційній правовій думці зазначеного історичного періоду дає змогу також дійти висновку, що еміграційна юридична доктрина усвідомлювала цілісність території як універсальну цінність у праві нації. Територія сакралізувалась як факт історичної справедливості та національно-державного ідеалу. До того ж вона розглядалась як основа суверенітету української нації і її права на державу. Тому теоретичне осмислення поняття територіальної цілісності в еміграційній юридичній думці відбувалося в тісному зв'язку з ідеями історичної легітимності, природного права на державність і принципом соборності.

Звертаючись до характеристики джерел правової доктрини української еміграції щодо питань територіальної цілісності, маємо зазначити, що вони мають багаторівневу природу і включають правові, історичні, філософські, геополітичні та культурні компоненти. Зокрема, серед них необхідно виокремити політико-правові документи, видання Державного Центру УНР в екзилі, створеного в 1930 році у Варшаві Українського наукового інституту, українських правничих товариств («Союз українських адвокатів», «Українське правниче товариство у Західній Європі»), часописи українських юристів в еміграції, роботи українських наукових інститутів у Парижі, Саут Бенді (США), Нью-Йорку. Однак основні її положення були викладені у працях провідних мислителів української політичної еміграції ХХ ст. – **В'ячеслава Липинського, Степана Рудницького, Миколи Шлемкевича, Лева Бачинського, Миколи Сціборського** та інших.

Зокрема, одним із джерел формування правової доктрини української еміграції щодо питань територіальної цілісності стала **традиція історичного права**, згідно з якою українці мають історично підтвержене право на власну державність у межах етнічної та історичної території.

В межах цього підходу одним із перших теоретиків, хто концептуалізував поняття територіальної єдності України, був **В'ячеслав Липинський**. У своїй праці *«Листи до братів-хліборобів»* він підкреслював важливість територіальної єдності як основи державності: «Не на племені і не на етнографії, а на території основана Держава. [...] Наша Українська Держава мусить обняти всі землі, на яких ми зо зброєю в руках можемо і мусимо забезпечити порядок, закон і хліборобську працю»¹.

У своїй політико-правовій філософії він розглядав державу як територіальну організацію нації, а не лише етнічну спільноту. Зокрема, обґрунтовував необхідність єдності всіх українських земель – як Наддніпрянської, так і Західної України – у межах єдиної політико-правової організації, спираючись на історичну спадщину козацької держави й традицію державного управління на власній землі. Територіальна цілісність за Липинським є не лише політичним і правовим актом, а й метафізичною необхідністю для існування нації.

Важливим теоретичним джерелом слугує **геополітична школа** в українській еміграції, представлена Степаном Рудницьким, видатним географом і політичним мислителем. У його працях територіальна цілісність постає як природне право українського народу на єдність власного етнічного простору. Так, у своїй праці *«Україна – земля і народ»* (1910) та подальших геополітичних дослідженнях він обґрунтував ідею «національної території» як простору, що охоплює всі українські етнографічні землі: «Тільки соборна Україна, що об'єднує Наддніпрянщину, Галичину, Волинь, Буковину, Закарпаття й Кубань, є геополітично й історично виправданою»². Вчений підкреслював, що жодна частина України не може розглядатися у відриві від цілого, а відсутність єдності призводить до втрати суверенності. Водночас він відстоював важливість історичних, географічних і культурних чинників у формуванні стабільних і легітимних кордонів держави, стверджуючи, що лише соборна Україна може бути політично життєздатною.

Наступним чинником у поглядах представників української політичної еміграції на проблему територіальної цілісності держави є концепція природного права, відповідно до якої народ має невідчужуване право на володіння територією, що є його історичним та етнічним ареалом. В цьому контексті український філософ, публіцист, політичний діяч, представник еміграційної правової та політичної думки Микола Шлемкевич розглядав територіальну цілісність держави не лише в юридичному, а й у глибоко моральному і філософському сенсі. У межах його концепції природного права територіальна цілісність – це фундаментальне право нації, похідне від її природного буття. Вона є запорукою гідного існування народу і чинником його історичної тяглості.

У своїй філософсько-правовій праці *«Нація і держава»* (1947), він обстоював думку, що розчленування українських земель є не тільки політичним злочином, а й моральним посяганням на цілісність нації: «Не може бути вільної нації без власної суверенної держави, так само як не може бути держави без національної території. Наші землі — це не лише територія, а тіло нації»³. До того ж у своїх працях Микола Шлемкевич послідовно критикував імперські ідеології, особливо російський імперіалізм, як такі, що суперечать моральним засадам природного права й загрожують праву націй на самовизначення. Концепція територіальної

цілісності у філософії Миколи Шлемкевича набуває глибоко етичного і правового змісту, поєднуючи ідеї національного самозбереження, духовної єдності та природного правопорядку.

Необхідно підкреслити, що ідеї **Миколи Шлемкевича** про те, що розчленування українських земель є порушенням природного права народу на власну державу, а будь-яка легітимна українська влада мусить боротися за возз'єднання всіх етнографічних територій *обґрунтовується* також у працях **Лева Бачинського** та **Миколи Сціборського**, які обстоювали ідею «соборної» України, підкреслюючи важливість правової неперушності її історичних кордонів.

Зокрема, один з ідеологів українського націоналізму **Микола Сціборський** писав, що право держави на територіальну єдність є не тільки політичним правом, а **імперативною нормою національного права**. Він підкреслював, що жодна українська влада не має права на «зраду соборності» через відмову від будь-якої частини етнографічної України: «Територіальна єдність є вищим законом для національної держави, навіть якщо її де-факто неможливо здійснити у певний момент»⁴.

Своєю чергою у державно-правових поглядах Лева Бачинського територіальна цілісність постає як фундаментальне право нації, що реалізується через політико-правові та моральні імперативи держави. Прагнення до об'єднання етнографічних українських земель в одну соборну державу закріплюється в його законодавчих ініціативах (Закон «Про злуку» 1919), державницьких актах (Акт Злуки 22.01.1919), парламентських виступах та аграрній політиці Західноукраїнської Народної Республіки. Для Л. Бачинського територіальна єдність була не лише політичною метою, а й критерієм легітимності влади.

Отже, в центрі правової доктрини представників української еміграції стоїть концепт **соборності** як юридично-політичного принципу, що вимагає повного та неодмінного об'єднання всіх українських земель в єдину державу. Цей підхід базувався на уявленнях про історичну наступність, природне право націй на самовизначення та на протидію будь-яким формам колоніалізму чи імперіалізму. Загалом, принцип **соборності** – як об'єднання всіх українських етнічних земель в єдиній державі – був не декларацією, а аксіоматичним постулатом української політичної традиції в еміграції.

Наведений аналіз дає змогу висновувати, що державно-правові погляди української політичної еміграції ХХ ст. на територію держави поєднували ідеї історичного права, цінності природного права, національно-державницьку традицію, утвердження геополітичної єдності та категоричного захисту національної соборності.

У зв'язку з цим, можна стверджувати, що зазначена правова традиція є не лише частиною історії вітчизняної правничої думки – вона стала актуальним джерелом сучасного правового опору агресії Російської Федерації. Саме завдяки цій концепції, в якій територія розуміється не як об'єкт політики, а як невіддільна частина національного буття, Україна здатна формулювати послідовну правову відповідь на спроби її територіального розчленування, подовжити формування сучасної національної правової ідеології, орієнтованої на відновлення територіальної цілісності держави.

Zozulya E. Territorial Integrity in the State-Legal Thought of Representatives of the Ukrainian Political Emigration of the 20th century

Theoretical issues of understanding the territorial integrity of the state by representatives of the Ukrainian political emigration of the 20th century are highlighted.

The sources of the legal doctrine of the Ukrainian emigration regarding issues of territorial integrity are characterized, with emphasis on their multi-level nature, including legal, historical, philosophical, geopolitical, and cultural components. The content of the legal doctrine on the issues of the state's territorial integrity, as presented in the works of leading thinkers of the Ukrainian political emigration of the 20th century – Vyacheslav Lypynsky, Stepan Rudnytsky, Mykola Shlemkevych, Lev Bachynsky, Mykola Skiborsky – is analyzed.

It is concluded that the political-legal views of the representatives of the Ukrainian political emigration of the 20th century on the territory of the state constitute an integral source of the modern legal resistance to the aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Keywords: territorial integrity, state, Ukrainian political emigration, political-legal thought, legal doctrine.

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. С. 49, 101.

² Рудницький С. Чужими шляхами. Львів, 1920. С. 28.

³ Шлемкевич М. Нація і держава. Мюнхен: УВАН, 1947. С. 55.

⁴ Сціборський М. Націократія. Варшава, 1935. С. 81.

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРУПОВОЇ ТЕОРІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРАВ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Сьогоднішні реалії зробили нас учасниками неоголошеної суспільної дискусії про співвідношення території та народу, нації в контексті державності. Що є первісним? Що є важливішим? Чи можливі території без населення, чи можливе населення без території? Як зберегти державний суверенітет в умовах порушення територіальної цілісності? Втім, ці дискусії мають власну більш як 100-річну історію, нагадаємо про них.

Для аналізу спробуємо використати інструментарій сучасних філософсько-правових *теорій територіальних прав*, а саме національних та групових теорій територіальних прав. Ми почали говорити про них на попередній конференції, присвяченій питанням землі і території¹, і стаття в «Правовій державі» також присвячена теоріям територіальних прав². Нагадаємо, що територіальні права ми розуміємо як *сукупність прав і повноважень, пов'язаних із контролем над конкретною, політично та географічно визначеною територією*.

Коротко про суть національних теорій. Вони виходять з твердого переконання про належність територіальних прав *народам, націям або культурним групам*, які мають історичний зв'язок та ідентичність, пов'язані з певною територією. Основна ідея полягає в тому, що історичне проживання, культурний розвиток і символічна прив'язаність групи до території обґрунтовують їхнє колективне право на неї. Територіальні права – це колективні права, що належать певній групі (народу, нації), а держава, відповідно, реалізує територіальні права народу та виступає в цьому сенсі його представником.

Використання даної теорії для аналізу окремих історико-політичних кейсів вимагає аналізу наступних ключових моментів. По-перше, що саме робить дану групу людей колективом, здатним мати територіальні права, тобто народом або нацією. По-друге, така теорія

має пояснити природу зв'язку цієї групи з територією, на яку вона претендує, і чому цей зв'язок є справедливим. І, по-третє, теорія має пояснити, чому правові претензії ґрунтуються саме на підставі територіальних прав, а не на менш значущому праві, як, наприклад, праві на постійне перебування на цій території³.

Важливо, що згідно з цими теоріями, справедливість набуття територіальних прав визначається не самим фактом зайняття території, а *формуванням та підвищенням матеріальної, культурно-специфічної та символічної цінності території*. З плином часу така цінність закріплюється за територією та, що важливіше, утворює специфічний зв'язок між носієм територіальних прав і власне територією.

Варто зауважити, що еволюція української політико-правової думки щодо територіальності України відбувалася в рідчій еволюції розуміння самої території. У феодальних європейських державах панувало розуміння території як приватно-правового інституту в межах правовідносин володіння–власності. Феодал-землевласник, наділений правом власності та прямого володіння, *dominium directum*, делегував васалу – землекористувачу і управителю – право фактичного користування землею та отримання з нею доходів, *dominium utile*, в обмін на плату, військову службу або іншу повинність. У XVII столітті після Вестфальського миру почало формуватися розуміння державної території як публічно-правового інституту, але остаточно її розуміння як характерної риси національної держави, сформувалося після французької революції та національних революцій (Весни народів) протягом XVIII–XIX століть.

Тому після розпаду Російської імперії не лишилося, мабуть, українських політичних сил, які б не пов'язували подальше існування України в різній формі, від автономної республіки в складі федеративної держави до незалежної Української держави, з територіальною ознакою. Ознака територіальності звучить, починаючи від націоналістичних до соціалістичних та марксистських сил. Нагадаємо, що у неукраїнських сил, а саме у Леніна, спроба вирішити національне питання також відбувається на територіальній основі, що відрізняє його концепт від концепції нетериторіальної автономії австрійських соціалістів Карла Реннера і Отто Бауера.

Послідовність формування зв'язку між територіальністю та національністю та обґрунтування справедливості такого зв'язку (через формування матеріальної та символічної цінності), відрізняються в різних політичних програмах та поглядах цього періоду, демонструючи національні програми різного ступеня успішності. Наведемо найбільш ілюстративні з них.

Один із небагатьох надавав територіальності однозначну першість у питанні формування нації В'ячеслав Липинський: «для народження нації потрібне тривале існування даного суспільства на даній території у шкаралупі своєї власної держави. Нація, духовна єдність, завжди народжується із держави, із територіяльно-політичної єдності, а не навпаки».

Михайло Грушевський сповідував історико-етнографічний підхід, в якому народ і територія спільно виступають основою нації, а українській території надавалося значення історично сформованої основи для розвитку народу. У праці «Історія України-Руси» територію України представлено як етнографічно цілісну, заселену українцями з давніх часів. Вчений доводить, що українська історія, мова і культура є пов'язаними з цією територією, а у вступних розділах – наголошує, що «територія і народність – дві творчі сили», які формують націю.

Юліан Бачинський у праці «Україна itredenta» (1895) чи не вперше теоретично обґрунтував необхідність створення незалежної української держави, і саме територіальність стала одним із ключових елементів його аргументації. Бачинський додає до історико-культурного спадкового ще і економічний зв'язок з територією та розглядає Україну як етнографічно, історично та економічно цілісну територію, яка має право на політичну самостійність. Для нього територія є обов'язковою умовою існування нації, а без політичної самостійності на власній території український народ не зможе розвиватися економічно чи культурно. Політична самостійність України – це *conditio sine qua non* її економічного й культурного розвитку, умова взагалі – можливості її існування⁴. При цьому, колективним суб'єктом, що формує зв'язок з територією, у Бачинського є всі мешканці України незалежно від етнічної приналежності, адже

«спільний інтерес зукраїнщить їх, змусить їх усіх стати українськими патріотам».

Один із перших ідеологів українського самостійництва, Микола Міхновський, також чітко пов'язував ідею незалежної держави з територіальною цілісністю. Його погляди на територію України найяскравіше викладені у брошурі «Самостійна Україна» (1900) та в програмних документах Української народної партії (УНР), де проголошено: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна – від гір Карпатських аж по Кавказькі». Територія для нього є простором національного визволення – доки хоч на одному клапті української землі панує чужинець, українці мають боротися за визволення. Він наполягав, що всі етнографічні українські землі мають бути об'єднані в межах однієї держави – незалежної України. Поєднання націоналізму із правовим мисленням втілювалося у підготовленим Міхновським проекті Конституції (1905), де територію України було окреслено як основу для її суверенітету та простору дії українського права.

Важливим для осмислення історії українського права та державності стало обґрунтування Іваном Лисяком-Рудницьким історичної безперервності, яку він аргументував, аналізуючи «розрив історичної тяглості» української державності. Він вважав, що «національна ідентичність формується через зв'язок з територією», навіть якщо держава тимчасово втрачена.

Огляд програмних гасел найвпливовіших політичних партій 1917–1921 років та їх лідерів дає підстави висновувати, що лише партія хліборобів та Липинський сповідували державницький підхід та вважали *державу* безпосереднім носієм територіальних прав. Інші політичні сили та партії переважно вважали *народ* або *націю* суб'єктом територіальних прав.

Така суголосність була удаваною, адже розуміння народу у різних політичних сил також відрізнялося: український народ як носій суверенітету, український народ у складі федерації, українська нація як політична спільнота, українська еліта пов'язана і землею приватною власністю (землевласники), народ як трудящі або народ як пролетаріат. До того ж, за українську самостійність, її самоврядування, боролися не лише етнічні українці – Конституція УНР визначала український народ

як громадян України всіх національностей. Зрештою, було реалізовано консенсусне широке сучасне розуміння народу як всіх громадян України, включно із національними меншинами.

Отже, в політичних платформах і гаслах можна виокремити такі основні підстави зв'язку суб'єкта територіальних прав – нації, із об'єктом – територією: *етнографічний принцип* – територія, де переважає українське населення; *історичний* – історико-культурний, спадковий; *приватно-правовий* – історичне право українських еліт на власну землю, зокрема право приватної власності.

Ілюстрацією етапності еволюції нормативного закріплення території України та територіальних прав є Універсали УЦР, що стали етапами територіального самовизначення, закріплюючи еволюцію відносин народу із територією від права «господарювання на своїй землі», проголошеного першим Універсалом до території як основи суверенітету українського народу – у четвертому. На конституційному рівні територія розглядалася як історична, правова і моральна основа державності. Як на законодавчому, так і на конституційному рівні було закріплено поєднання національної теорії територіальних прав (через ідею національного самовизначення та ідею соборності) та групової теорії (через захист прав меншин та місцевого самоврядування).

Тому розмірковуючи про співвідношення народу (нації) та території не лише в юридичному, а й у політичному, історичному та філософському сенсах варто зауважити наступне. Український народ протягом тривалого історичного часу формувался зв'язок із територією, одночасно сам формуючись як колективний суб'єкт в межах цієї території, на якій сформувалися та якою, значною мірою, обумовлені його мова, культура та традиції. Своєю чергою територія навіть в імперські часи створювала для українського народу простір для існування та реалізації національної ідентичності, у національному наративі перетворюючись на культурну спадщину, відображену в колективній пам'яті народу.

Теоретики націєтворення Грох, Андерсон, Сміт визнають важливість території для формування нації, надаючи їй значення хоч і не запоруки, однак необхідної умови для формування нації. Зрештою, еволюція нації нероздільно пов'язана із територією – соціальні зв'язки

будуються не лише через посередництво мови та культури, а й через переживання спільного просторового досвіду. Територія, за Грохом, слугує ареною, де відбувається політична мобілізація населення, поширення національної ідеї та боротьба за культурну та політичну автономію та в цьому сенсі є необхідною умовою процесу націєтворення.

У політико-правовому вимірі право на територію становить *основу легітимності народу (нації)*, виступаючи одним з зовнішніх проявів його суверенітету. У міжнародному праві реалізація права народу (нації) на самовизначення також має відбуватися в межах визначеної території, забезпечуючи тим самим територіальну основу для реалізації самобутньої ідентичності народу (нації) та забезпечення його територіальних потреб.

Зміни або позбавлення народу території не означає зникнення народу (нації), однак може означати зміну його правового статусу, наприклад, українці в еміграції, депортації або в окупованих чи анексованих регіонах. Водночас зв'язок народу (нації) із територією на зникає, навіть в екзилі український народ протягом десятиліть зберігав символічний зв'язок із територією – «землю пам'яті».

Резюмуючи, варто зазначити, що народ (нація) і територія є екзистенційно взаємозалежні, хоча й не завжди синхронні. Саме народ наповнює територію політико-правовим сенсом, надає їй матеріальної, культурної та символічної цінності. Натомість територія забезпечує народу форму, межі, легальну та легітимну основу для його існування.

Ivanova A. The heuristic potential of national and group theories of territorial rights for research into Ukrainian statehood in the early 20th century

Using modern national and group theories of territorial rights, the author analyses the views of Ukrainian thinkers of the early 20th century on territorial rights in the process of state formation after the First World War and attempts to explore the patterns of interconnection between the people (nation) and territory in the state-legal context.

Keywords: territorial rights, people, nation, territory, Ukrainian state 1917–1921, Ukrainian People's Republic.

¹ Земля і територія як юридичні та геополітичні поняття: історико-правова реальність і сучасність: збірник тез міжнародної наукової конференції (Київ, 1–2 листопада 2024 р.). Ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), Т. І. Бондарук, В. М. Єрмоленко, І. В. Музика, В. В. Носік, Н. М. Пархоменко, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмаш. Київ: Талком, 2024. 256 с. ISBN 978-617-8352-66-0

² Іванова А. Ю. Концепції територіальних прав у сучасній західній історіографії: історико-правовий фокус. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Випуск 36. Київ, 2025. С. 239–250. DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-239-250.

³ Miller, D. (2011). Territorial Rights: Concept and Justification. *Political Studies*, 60(2), 252–268. DOI: 10.1111/j.1467-9248.2011.00911.x

⁴ Бачинський Ю. Україна irredenta. Берлін, 1924. С. 94–95.

ПРОБЛЕМА ПРАВА НАРОДІВ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ «СІРИХ ЗОН» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Гасло «самовизначення народів України» стало одним із головних у офіційному російському обґрунтуванні агресії проти нашої держави. Зокрема, в інтерв'ю міністра закордонних справ РФ С. Лаврова угорській газеті «Magyar Nemzet» 2025 р. стверджується, що щодо України не може бути застосований принцип територіальної цілісності держав, адже вона «не представляє інтереси населення російськомовних регіонів», а натомість правомірним є застосування принципу самовизначення до народів України, які на референдумах висловили волю «возз'єднатися зі своєю історичною батьківщиною»¹.

Безумовно, ключовим для реалізації прав народу є факт його існування. Народ можна визначити як: один з первинних суб'єктів міжнародного права, особливий тип людської спільноти, що охоплює все постійне населення на визначеній території (географічно, адміністративно чи політично виокремленій), має суб'єктивну єдність (сталу свідомість своєї соціальної окремішності й зв'язку з територією, особливу ідентичність і волю до її збереження і розвитку), що може спиратися на об'єктивні чинники (спільні історичну традицію, культуру, мову, економічне життя, тривалі особливості соціальної структури, расового, етнічного, конфесійного складу населення території), а також загальні для всієї спільноти інституції чи інші засоби вираження спільних особливостей, солідарності й прагнень, прагне стати окремим суспільством і здатний до самовизначення у формі волевиявлення з метою забезпечення спільного політичного розвитку (зокрема може самостійно чи разом з іншими народами конституювати націю і державу, формувати засади конституційного ладу, обирати органи влади), є суб'єктом політичного, соціального, економічного і культурного розвитку людства і носієм народного суверенітету (що реалізується через права народу та людини і в демократичних державах може реалізовуватися через національний та державний суверенітет)².

Безумовно, населення повністю чи частково окупованих Росією регіонів України разом чи окремо не відповідає жодному з цих критеріїв.

У Статуті ООН проголошені принципи рівноправ'я і самовизначення народів (статті 1 і 55). Останнє згодом визнане правом народу. Похідними від нього є права народу на вільне встановлення свого політичного статусу, здійснення економічного, соціального та культурного розвитку, право колоніального народу (або народу, що перебуває під іноземною окупацією чи гнітом расистського режиму) на незалежність, пізніше поширене на всі народи.

Від 1965 р. проголошується право на боротьбу колоніальних народів за здійснення свого права на самовизначення і незалежність, а також на одержання допомоги національно-визвольними рухами від іноземних держав та міжнародних організацій (згодом уточнено, що йдеться про боротьбу усіма засобами, включно зі зброєю). У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. пропонується ширше формулювання: право всіх народів на спротив і пошук зовнішньої підтримки в умовах протидії держави здійсненню їх права на самовизначення. Резолюція № 2189 (XXI) 1966 р. також заборонила придушення національно-визвольних рухів за допомогою репресивних дій і застосування воєнної сили.

Попри цілком сформований і загалом послідовний підхід до самовизначення народів, у сучасній практиці та доктрині міжнародного права присутня складна проблематика так званої корекційної сецесії або «вимушеного самовизначення народу» за втручання третіх держав, якою намагається маніпулювати Росія. Зокрема, в офіційних актах РФ стверджується, що у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН 2010 р. щодо відповідності міжнародному праву одностороннього проголошення незалежності Косова змінено підходи до розуміння народу та реалізації ним права на самовизначення.

Як зазначив Суд, у міжнародному праві не існує норм, що забороняли б проголошення незалежності для народів несамоврядних територій та народів, підданих іноземному підпорядкуванню, пануванню та експлуатації. Натомість принцип територіальної цілісності обмежений сферою відносин між державами. Автори

Декларації про незалежність були визнані Судом представниками народу Косова. Суд проігнорував питання щодо сецесії населення певної території, яке не є народом. Так само він не розглядав питання щодо легітимності державності Косова. Водночас у висновку доведено, що незалежність Косова не була простою сецесією території. Відповідно можна припустити, що проголошення незалежності стало реалізацією права народу на самовизначення. Суд наголосив, що принцип територіальної цілісності незастосовний у випадках самостійного відокремлення від держави певної її частини.

Новим можна вважати те, що це стосується формування нової держави у межах простору, охопленого ОБСЄ. Гельсінкський Заключний акт НБСЄ 1975 р., по суті, проголосив, що питання самовизначення народів у Європі розв'язане, а тому територіальна цілісність держав непорушна. Поділ СРСР, Чехословаччини, Югославії становив виняток з цього правила, адже йшлося про республіки у федераціях. Для реалізації етнокультурних прагнень груп у межах держав ухвалені загальноєвропейські акти щодо прав національних меншин, регіональних або міноритарних мов, національне законодавство про автохтонні меншини, північні корінні народи та громади. Але весь цей правовий масив засновувався на впевненості щодо неможливості сецесій в Європі. Консультативний висновок щодо Косова засвідчив відмову від загальної згоди в цьому питанні.

Але проблема сучасних змін у розумінні підстав, форм і меж реалізації права народу на самовизначення та його співвідношення з принципом територіальної цілісності держав насправді глибша. З одного боку, вона відображає об'єктивні суперечності процесу деколонізації, її доктринального осмислення, міжнародного і національного правового врегулювання. Достатньо згадати, наприклад, тривалу й суперечливу історію конституційного забезпечення статусу «заморських департаментів» Франції, що нині може продовжитися складною формулою «держава в державі»³. З іншого боку, гасло реалізації права народу на самовизначення залишається зручним предметом маніпуляції для маскування агресії.

Так, самовизначення народу в формі сецесії та створення власної держави у міжнародному праві розглядаються насамперед у контексті

деколонізації. Проте, широке формулювання Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. припускає можливість зовнішнього самовизначення народу в державах, де влада не представляє інтереси всього населення незалежно від раси, віросповідання чи кольору шкіри (ст. 5, п. 7). На це й посилається у згаданому інтерв'ю С. Лавров.

З одного боку, практика міжнародного права засвідчує, що зовнішнє самовизначення народів можливе лише у контексті деколонізації, подолання апартеїду, розпаду союзних держав. З іншого боку, у зарубіжній судовій практиці присутні рішення, що формулюють можливість винятків із цього усталеного підходу. Зокрема, у рішенні Верховного Суду Канади щодо можливості сецесії Квебеку 1998 р. зазначалося, що право на зовнішнє самовизначення може виникати «у найбільш екстремальних випадках», зокрема: позбавлення народу можливості внутрішнього самовизначення (якщо влада не представляє все населення держави і не дотримується демократичних процедур) (п. 126, 133–138).

Важливо, що поза несприйняттям Росією проголошення незалежності Косово, вона обґрунтувала у представленій Міжнародному Суду ООН позиції (2009 р.) такі самі підстави, що легітимізують «корекційну сецесію» (§§ 86–88, 91–104). І саме вони були використані Росією для обґрунтування її агресії проти України. Консультативний висновок МС ООН щодо Косова виступив не правомірною підставою, а лише приводом для РФ визнати «незалежність» та «приєднати», а реально – анексувати ряд українських територій, а також планувати і без успіху намагатися повторити це з частинами Харківської, Миколаївської та Одеської областей.

Додатковими нібито релевантними аргументами щодо застосування збройної сили проти України в російській офіційній позиції та пропагандистських матеріалах у цьому контексті стали: прагнення відновлення демократії, самозахист та стан крайньої необхідності. Усі три аргументи, поза їх невідповідністю українським реаліям та суперечністю з принципами та імперативними нормами міжнародного права, до певної міри входять до «сірої зони» останнього і можуть спиратися на окремі прецеденти⁴. Крім того, стан необхідності та самооборона визначено як обставини, що виключають

відповідальність держав у Статтях про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння 2001 р. У таких випадках кваліфікація має здійснюватися на підставі дослідження обставин здійснених діянь обох держав, причин і обставин конкретного випадку.

Отже, сучасне міжнародне право пропонує окремі неоднозначні припущення щодо можливих винятків із загального підходу щодо підстав і реалізації права народів на самовизначення та його співвідношення з принципом територіальної цілісності й політичної єдності держав. Попри те, що «корекційна сецесія» не знайшла своєї реалізації на практиці, вона конституює так звану сіру зону міжнародного права як поле для фальсифікацій фактів та маніпуляцій їх кваліфікацією. Саме цим активно займається Росія, намагаючись виправдати свою агресію як нібито вимушену інтервенцію з метою забезпечення «самовизначення народів України», а також, у зв'язку з цим – захисту своїх громадян, етнічних росіян, російськомовного населення, загалом прав людини, уникнення гуманітарної катастрофи, відновлення конституційного ладу, самозахисту тощо.

Kresin O. The problem of the right of peoples to self-determination in the context of the «gray zones» of international law and the restoration of the territorial integrity of Ukraine

The ambiguous assumptions regarding possible exceptions to the general approach to the grounds and implementation of the right of peoples to self-determination and its correlation with the principle of territorial integrity and political unity of states in modern international law are considered. It is proved that the «remedial secession», although it has not found its implementation, constitutes the so-called «gray zone» of international law as a field for falsification of facts and manipulation of their qualification. This is what Russia is actively engaged in, trying to justify its aggression as an allegedly forced intervention in order to ensure the «self-determination of the peoples of Ukraine».

Keywords: people, people's right to self-determination, principle of territorial unity of states, unilateral secession, «remedial secession», intervention, unlawful use of force, aggression, Russia's aggressive war against Ukraine.

¹ Tóth Tamás Antal. Sergey Lavrov Gave an Exclusive Interview to Magyar Namzet. *Magyar Namzet*. July 7, 2025. URL: https://magyarnemzet.hu/english/2025/07/sergey-lavrov-gave-an-exclusive-interview-to-magyar-nemzet#google_vignette (дата звернення: 30.06.2025).

² Кресіна І. О., Кресін О. В. Народ як суб'єкт міжнародного права. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри*: Збірка статей. Львів, 2018. С. 37–61.

³ Un accord pour l'avenir de la Nouvelle-Calédonie. *La site officiel du Gouvernement*. 12 juillet 2025, modifié le 15 juillet 2025. URL: <https://www.info.gouv.fr/actualite/un-accord-pour-lavenir-de-la-nouvelle-caledonie> (дата звернення: 30.06.2025).

⁴ Kress C. The State Conduct Element. In: *The Crime of Aggression: A Commentary* / Ed. by C. Kress, S. Barriga. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 502–507.

Частина 5.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ УРОКИ

М. І. Сірий (Київ)

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ВИМІРИ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Українська державність нині проходить вкрай складне випробування. Широкомасштабна російська агресія не лише порушила територіальну цілісність та суверенітет Української держави, одночасно відбулося посягання і на історію нашої державності. Тому нинішня боротьба триває і на полі бою, і у світовому інформаційному просторі як боротьба за правду і справедливість проти лицемірства і брехливих міфів т. з. русского міру.

Поставши на захист цінностей свободи, Україна здобула увагу, допомогу та підтримку демократичних країн і народів. А враховуючи нерівність сил у теперішній російсько-українській війні та значення наслідків її завершення для майбутнього міжнародного правопорядку і геополітики у XXI столітті, події в Україні вже четвертий рік без перебільшення перебувають в центрі уваги всього світу.

За таких обставин понятійна визначеність у питаннях власної державності для України набуває особливого значення. Йдеться не про виключно конституційно-правовий чи міжнародно-правовий вимір. У цій площині Україна є суверенною державою з розвинутою конституційною формою, багаторічним визнанням членом міжнародного співтовариства. Але попри загальноуніверсальні ознаки суверенності та міжнародно-правового статусу, кожна держава має індивідуальну неповторну історію власного державотворення, власні витоки та соціальні основи державності, що «цементують» її поточну конституційно-правову конструкцію. Тому теперішня вимога

понятійної визначеності насамперед сфокусована на історичних витоках та соціальних підмурках нашої державності.

Саме тому сьогодні вкрай важливо і актуально вести розмову про державність, яка протягом майже трьох тисячоліть нашаровувалася у просторі між Істром, Сяном та Доном, суттєво впливаючи на світову історію та історію Європи. Саме з історичної та соціальної складової державності України необхідно зняти «туман загальних розмитих форм» та поступово, але без зволікань, вийти на максимально чіткий та переконливий обрис державної визначеності. Тобто, фактично потрібно надати обґрунтоване роз'яснення змісту базової тези конституційної преамбули про опору на багатовікову історію українського державотворення та здійснене українською нацією, усім Українським народом, право на самовизначення.

Як відомо, 193 держави є членами ООН, ряд держав має невизначений статус, деякі – обмежене визнання, а окрім того, існують залежні території та території з особливим статусом. І в кожному випадку йдеться про форму державності, а кожний народ вносить у цю форму свої відтінки. Так, сучасна державність Франції підкреслює завоювання Французької революції та досвід п'яти республік, державність Великої Британії нерозривна з основами монархії, державність Нідерландів збудована на морській величі та торгівлі, в державності Швейцарії домінує ідея нейтралітету та фінансової відокремленості, а в державності Японії – ідея історичних традицій.

На чому ґрунтується українська державність? Які основні ознаки та чинники роблять її унікальною та виразною?

Насамперед, **носієм української державності є народ, який живе на своїх власних землях з давніх-давен, є автохтонним народом, історія якого тягнеться із часів архаїчних культур до сьогодення.** Яскравим підтвердженням цього є українська мова, що має стародавні коріння та сформована у природний спосіб, а також глибока культурна традиція народного мистецтва та народних промислів.

Саме на території сучасної України постійно існував соціальний «котел», в якому «варився» етнічний склад українців з часів давніх кіммерійців, скіфів, сарматів, слов'янських племен та інших ранніх народів, що населяли ці та суміжні землі. В цей котел час від часу

«доливалися домішки» інших народів, що активно мігрували причорноморським степом, брали участь у протиборствах або забезпечували рух торгових шляхів.

Наш український народ не є пришлим народом. Він постав на власній землі у власній боротьбі тривалої історичної тяглості. Збігнев Бжезинський цілком обґрунтовано наголошував: «Українці визначають свою ідентичність через свою землю»¹.

Одна із загально відомих легенд розповідає про відвідування святим апостолом Андрієм Первозваним київських пагорбів, на яких він встановив дерев'яний хрест та передбачив велике майбутнє Києва, проголосивши: «На цих горах засяє благодать Божа, і буде великий град і багато церков буде побудовано» (Повість врем'яних літ)². Чи було так насправді, чи ні ще мають у майбутньому встановити історики, якщо це буде можливим, але очевидним і історично доведеним є те, що саме Київ став потужним осередком державності у IX–XIII століттях, а після цього незмінно відігравав роль центру державного тяжіння для українського етносу. Відтак, **Українська державність є державністю із одним незмінним центром тяжіння, яким є древній Київ.**

Наш народ через глибоку історичну пам'ять та свої життєві практики має **виразні потенції та устремління до державного життя, життя за правилами та у порядку.** Зокрема, його практики з давніх часів поважали силу та власність, формували умови торгового обміну, цілком допускали концентрацію капіталу та воєнної сили як основ державотворення. Слід підкреслити, що із близько трьох тисяч народів, що населяють планету Земля, далеко не всі мають стійку традицію схильності жити за правилами державного життя.

Наш народ має розвинену практику державної самоідентифікації та життя в громаді. Так, зокрема, в середині першого тисячоліття поділялися землі полян, древлян, сіверян, уличів, бужан, волинян, тиверців, білих хорватів, на яких сформувалися племінні князівства – територіальні політичні союзи державного типу. Вони мали поселення (гради), княжу владу та стольні гради, про які поміж іншим згадує «Повість врем'яних літ».

Як наголошував М. Владимирський-Буданов: «Ради старійшин існують на всьому просторі руських земель з давніх часів»³. «Давня державність є державність вічева... в державі такого типу домінуючим елементом служить територіальний; держава є союз громад: старша громада править іншими громадами; сама громада складається із союзу сусідів»⁴. Князівська влада зі своїх початків була тісно пов'язана із народним віче. М. Владимирський-Буданов особливо підкреслював, що «право виборів князя вічем визнано всіма князями на з'їзді 1196 р. Право вічевого самоврядування (і відповідно обмеження князівської влади) зміцнюється формальними писемними угодами»⁵.

В подальшому глибокі навички життя в громаді дали змогу швидко опанувати практику самоорганізації на підвалинах магдебурзького права, а в період козацької доби самоорганізація фактично склала основу форми державності та права, яким послуговувалися січові козаки. Дух вільної громади є однією із ознак української державності.

Наш народ має значні здобутки військової хоробрості, в тому числі і славу завойовника, але одночасно і **добру життєву філософію толерантності до інших народів та їх культур**, що завжди слугувало твердим підґрунтям для розвитку торгівлі та міжетнічних зв'язків.

У практиці багатовікового українського державотворення **виразне та пріоритетне значення має такий компонент як воля народу**. В різні періоди вона мала різні прояви, це і вольові паритетні відносини між народом і владною організацією у древньоруську добу, постійна боротьба із захисту та звільнення власної землі від зовнішньої агресії, боротьба за бранців, боротьба за віру, боротьба за державність, боротьба за збереження ідентичності, боротьба за українську незалежність у XX столітті, боротьба за правду у сталінських гулагах, боротьба за відновлену незалежність.

У просторі з IX по XIX століття найбільшу тяглисть і зв'язаність українській державності забезпечує національне право, яке має власну первинну розвинену звичаєву основу та первинний кодифікований вираз – Руську правду. Саме право поетапно об'єднує період древньої Київської держави – однієї із могутніших держав стародавньої Європи, її наступниці – Галицько-Волинського князівства

(Королівства Руського), в якому на усіченій території зберіглись всі елементи та атрибути державності, з іншими періодами, коли в подальшому майже три століття поспіль державний досвід руської еліти та національна правова традиція, що жила в народі, слугували на користь інших держав, насамперед, Польського королівства та Великого князівства Литовського. Хоча в цей останній час на місцевому рівні активно розвивалися форми магдебурзького права на основі дарованих містам гарантій, привілеїв та дозволів.

На жаль, спроби старої руської еліти відновити зруйновану велич Київської держави не увінчались успіхами, але на стику XV–XVI століть на межі слов'янської осілості та Дикого поля поступово зародилось нове явище – козацькі військові поселення, в яких на основі національного звичаєвого права та на ґрунті вільних устоїв, свободи і воєнної звитяги сформувалося право січових козаків. Саме вільні козацькі військові поселення заклали основу для козацької доби, в яку відбулося відродження державності на українських землях. У державі Війська Запорозького на ряд століть воз'єдналося національне право з атрибутами державності, сформувалися стійкі унікальні форми гетьманщини, що згодом забезпечили можливість успіхів національно-визвольної боротьби Богдана Хмельницького.

Як справедливо наголошує В. Смолій, «саме козацтво з кінця XVI століття взяло на себе функції репрезентанта українського народу, а не панівна верства українського суспільства в особі князів та шляхти. Не випадково еволюція привела до створення його військово-політичної організації – Запорозької Січі»⁶.

Саме державницькі звитяги козацької доби забезпечили глибокий державницький зв'язок поколінь української нації, історію гетьманату та його підвалин, дали змогу зберігати форму та соціальну основу для застосування українського права (норм звичаєвого права, міського магдебурзького права та козацького права) на українських землях, зокрема у складі Російської імперії майже до середини 40-х років XIX століття.

XIX століття як епоха ідей національного відродження в Європі та формування національних держав знайшло свій яскравий вираз і в історії українського державотворення. Цей період в своїх історичних

працях М. Грушевський визначає як українське відродження⁷, що в контексті державотворення означає відродження державності на рівні ідей, що ґрунтуються на народній історичній пам'яті, народному слові, народному досвіді.

Жага до національного відродження забезпечила одну з вирішальних ролей українству у загальному революційному русі та у справі повалення на початку ХХ століття царської російської монархії. Саме українські маніфестації були найчисленнішими у 1917 році як у Петрограді, так і у Києві, Полтаві, Харкові, Миколаєві, Одесі. Саме українці-вояки активно підтримували народний рух до визволення і свободи.

Національне українське відродження склало домінуюче підґрунтя для вагомих кроків формування та трансформації української державності у 1917–1921 роки, що включають утворення Української Народної Республіки, започаткування Української Держави, УНР у період Директорії, Акт Злуки УНР та ЗУНР. Але через внутрішні протиріччя та значні зовнішні впливи ідея української державності в той складний революційний час не була реалізована на твердій тривалій основі.

Наступний період національного державотворення характеризувався різноманіттям форм. Найбільш об'ємною була форма радянської української республіки, в тому числі засновниці у 1922 році радянського союзу, на теренах якої згодом мали місце голодомори, терор, знищення національної еліти та переслідування українства, і водночас, «формування» нової людини соціалізму з національними ознаками. У міжвоєнний період 1921–1939 років західноукраїнські землі були розділені між рядом сусідніх держав, і майже двадцять років українське населення жило під їх прапорами. В цей же час, а також і надалі українська діаспора зберігала дух національної державності та підтримувала Уряд Української Народної Республіки у вигнанні (в екзилі), який безперервно зберігав свою тяглість та легітимність з 1921 по 1992 роки. Невід'ємну частину цього періоду української державності складає історія депортації як українців, так і корінних народів нашої землі, яка характеризується високим проявом волі до відродження та повернення на батьківщину. Вельми виразною

складовою державотворчого процесу в окреслений період були різні форми боротьби за українське національне відродження, боротьби як словом, так і зброєю. Всі ці форми в сукупності складають цілісну картину української державності в складні часи 1921–1990 років.

Сучасна українська державність відродилась у 1990–1991 роках на тлі розпаду радянської тоталітарної системи. Це відродження, з очевидністю, відбулося не на основі лише зусиль громадян Радянського Союзу, що проживали на території УРСР у період радянської доби чи повернулися в Україну невідкладно з розпадом СРСР із інших бувших радянських республік. Воно є результатом багатовікового прагнення українського народу до волі та самовизначення. Воно є спільним результатом всіх форм боротьби за національне відродження.

Якщо ж в якості припущення вважати базовою основою сучасної української державності радянський період та його «здобутки», то за такої бази не можливо пояснити українські революції від революції на граніті до революції гідності, не можливо пояснити глибокі підвали тотального та самовідданого супротиву російській агресії у 2014 та 2022 роках, не можливо пояснити жагу до свободи на незалежності українців.

Радянський період залишив глибокий рубець на тілі української нації. В цей період була цілеспрямовано знищена значна частина нашого народу, особливо носіїв ідентичності. Через репресії, тотальні заборони, пропаганду та соціально шкідливу ідеологію народ був позбавлений своєї державотворчої сили та перебував у лещатах спотворених соціальних цілей та мотивацій, далеких від загальнолюдських цінностей. Але радянський період не зміг повністю знищити справжню національну українську пам'ять, національну культуру, базові цінності права, моралі та віри. Народ зберігав і передавав їх первинну основу від покоління до покоління.

А тому сучасна українська державність як наслідок цілеспрямованих продуктивних зусиль – це акумульована сукупність зусиль тих радянських українців, що зберегли свою ідентичність та національну пам'ять, зусиль правозахисників (дисидентів), зусиль української діаспори та зусиль українського супротиву і рішучої боротьби за державність 20-х – 60-х років.

Фактично у 1990–1991 роках сучасна Українська держава постала на основі консенсусу між комуністичною і народною ідеями, коли комуністична пропаганда трансформувала соціалізму «з людським обличчям» зразка 90-х, а народна відтворювала та продукувала процес народного самоусвідомлення та відродження. Відтак соціальна база державності мала дві кількісно урівноважені, але за змістом протилежні складові. На цьому соціальному та політичному балансі відбулося первинне оформлення сучасної української державності, що знайшло відображення як у формуванні інституцій держави, так і в логіці розвитку національного законодавства початку 90-х років минулого століття.

Саме така фактична ідеологічна структура тодішнього суспільства не дозволила на той момент запустити в Україні двопартійну політичну систему на республікансько-демократичній основі, хоча Українська республіканська партія була заснована у квітні 1990 року, а Демократична партія України – у грудні 1990 року.

В цей період боротьба комуністичної та народної ідей не була боротьбою «до кінця та на знищення», а скоріше була протиборством у пошуку спільних цінностей та спільного соціального знаменника організації життя суспільства. Як показав досвід, спільного у цих соціальних концептах не виявилось.

Йдучи в руслі загальнополітичних та соціально-економічних тенденцій Центральної та Східної Європи, Україна вже на початку 90-х років проявила значну схильність до загальних європейських цінностей та у 1992 році подала заявку на вступ до Ради Європи, а з 1995 року стала членом цього міжнародного об'єднання, координуючи з ним свої подальші державотворчі кроки.

Маючи на початку не життєздатну «комуністично-народну» соціальну основу, українське суспільство опинилося в стані політичної дезорієнтації та розірваності, що суттєво вплинуло на державотворчий процес. Відсутністю соціальної єдності невідкладно скористалися як внутрішні, так і зовнішні деструктивні сили, сформувавши олігархічно-проросійську «опозицію» українському народові.

На основі відродження національної пам'яті боротьба з комуністичною ідеологією виявилася результативною і в соціальних, і

в юридичних аспектах. Своєю чергою очищення від олігархічно-проросійської «опозиції» зумовило два масові протести (Помаранчеву революцію 2004 року та Революцію гідності 2013–2014 років).

В умовах пасивної позиції демократичного світу складними обставинами Революції гідності скористалася проникнута імперським шовінізмом російська держава, яка у 2014 році воєнною силою захопила півострів Крим і частину Луганської та Донецької областей, а у 2022 році вчинила широкомасштабний акт воєнної агресії проти України.

За окреслених обставин інституції української державності та українське право набули зовнішніх демократичних форм, але не набули належного змістовного наповнення. Воля народу ще частково перебувала під тягарем власної радянської пам'яті, спотворювалася під зовнішнім впливом та тиском різних форм політичного популізму, що складало вагоме підґрунтя для домінування викривлених форм розуміння державності та праворозуміння в сучасній Україні.

Політична система формально-юридично у 2022–2023 роках остаточно позбулася соціалістичних та комуністичних партій, але проблеми політичної визначеності народу в розумінні дієвих інструментів соціального управління, як і раніше, залишалися реальністю і стояли на заваді утвердженню нових політико-правових ідей демократичної Української держави сьогодення.

Саме з перемоги Революції гідності 2013–2014 років розпочався динамічний, але не лінійний процес набуття соціальної єдності та кристалізації сучасної української ідентичності⁸, який був доповнений процесом очищення української церкви від деструктивних російських впливів⁹.

Станом на теперішній час в основі української державності високий рівень соціальної єдності та української ідентичності, готовності захищати свою державу із зброєю в руках, відданості цінностям свободи та демократії та значний рівень прямої реальної підтримки з боку 40-50-ти демократичних країн світу у захисті українського суверенітету від російської агресії¹⁰.

В сучасному вимірі державність є наслідком поєднаних зусиль народу, значних зусиль, інколи неймовірно значних зусиль, з одного

боку, та міжнародного визнання і співпраці – з іншого. Нині мейнстрім світової демократичної політики визначають слова – «стояти з Україною пліч-о-пліч». Україна є яскравим прикладом як виразної внутрішньої єдності та мобілізованості, так і ефективного міжнародного співробітництва, а тому у вимірах держави і права вона має впевнене сьогодення та майбутнє.

Отже, українська державність є державністю автохтонного народу, що на рідній землі з часів архаїчних культур до сьогодення розвивав, зберігав та відроджував власний спосіб врядування. Вона має виразний незмінний центр тяжіння – древній Київ та стійку прихильність до державного життя за правилами та у порядку. Витоки української державності закарбовані у її вічовій самоврядній основі, звичаєвому праві та багатовіковій практиці самоідентифікації. Вона ґрунтується на значних здобутках військової хоробрості і, одночасно, на толерантності і відкритості до добросусідського співіснування з іншими народами. У практиці багатовікового українського державотворення виразне та пріоритетне значення має воля народу, що прагне жити у мирі і понад усе цінує свободу.

Siryi M. Ukrainian statehood: dimensions of law and state

The author examines Ukrainian statehood in the context of its historical development and modern formation. The article emphasizes the uniqueness of the national state-building experience, the autochthonous nature of the people, the developed foundations of customary law, and the originality of forms of governance and self-government. The current period of formation is examined taking into account factors of international cooperation and support.

Keywords: state, law, people, statehood, state sovereignty.

¹ URL: <https://web.archive.org/web/20140318093641/http://nuina.net/bzhezyn-skyj-jakscho-putin-zabere-krym-vin-vtratyt-ukrajinu/> (дата звернення: 01.09.2025).

² URL: <https://patriarchia.org.ua/news/bachite-gori-oci-yaka-na-gorakh-cikh-vozi/> (дата звернення: 01.09.2025).

³ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. С. 48.

⁴ Там же. С. 27.

⁵ Там же. С. 62.

⁶ Смолій В. А. Проблеми історії української державності на зламі доби середньовіччя та нового часу. *Ідеологія державотворення в Україні: Історія і сучасність*. Матеріали науково-практичної конференції 22–23 листопада 1996 року. Київ: Генеза, 1997. С. 26.

⁷ Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Укладачі Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. С. 473.

⁸ За соціологічними даними Центру Розумкова станом на червень 2024 року серед опитаних громадян України 94,7 % вважають себе українцями, 1,9 % – росіянами, 1,9 % віднесли себе до інших національностей, а 1,5 % не визначились із своєю етнічною належністю. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024> (дата звернення: 01.09.2025).

⁹ За даними опитування Info Sapiens, на яке у ЗМІ зроблено посилання українським порталом новин РБК-Україна, в січні 2023 року 69 % українців вважали себе православними, 41 % із них віднесли себе до ПЦУ, 4 % – до УПЦ Московського патріархату, 24 % не визначили свою приналежність до жодного патріархату. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ptsu-mae-vdesyatero-bilshe-prihnilnikiv-nizh-1674048312.html> (дата звернення: 01.09.2025).

¹⁰ За даними Інституту світової економіки Кіля (Kiel Institute for the World Economy) уряди понад 40 країн надали та надають військову, фінансову та гуманітарну допомогу Україні, що захищається від російської військової агресії. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/supporting-ukraine/> (дата звернення: 01.09.2025); В постійних зустрічах у форматі «Рамштайн» беруть участь 50+ країн. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/vpershe-pid-kerivnitstvom-ssha-shcho-vidomo-1739292342.html> (дата звернення: 01.09.2025).

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРЕНЛАНДІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У ХХІ столітті проблема територіальної цілісності держав набуває нових вимірів у зв'язку з трансформаціями геополітичного середовища, ескалацією міждержавної конкуренції та посиленням впливу субнаціональних утворень у сфері міжнародного права. У цьому контексті особливу увагу привертає Гренландія – найбільша автономна територія у складі Королівства Данії, яка поєднує у собі складну колоніальну спадщину, унікальний правовий статус та зростаючі прагнення до розширення самоврядування. Глобальні кліматичні зміни, що відкривають доступ до арктичних ресурсів і нових морських шляхів, роблять регіон стратегічно важливим для провідних світових держав, насамперед США та Китаю. Останнім часом на перший план виходять також безпекові фактори. Посилення зовнішнього інтересу до Арктики супроводжується політичними заявами, що можуть загрожувати суверенітету Данії, як це засвідчив приклад публічних намірів адміністрації президента США Дональда Трампа щодо можливого приєднання Гренландії. На цьому тлі уряд Гренландії активізує зусилля з посилення економічної незалежності. Така динаміка вимагає комплексного історико-правового аналізу, що дозволить глибше зрозуміти еволюцію правового статусу Гренландії, її сучасні виклики та потенційні сценарії розвитку у межах або поза межами данської державності.

Історія Гренландії бере початок із поселень вікінгів близько 900 року, коли під проводом Еріка Червонохвостого (Рудого)¹ ними було засновано сільськогосподарські поселення, які не витримали суворих умов клімату. Після цього, протягом кількох століть, територія Гренландії залишалася переважно поза увагою європейських держав, хоча час від часу використовувалася для морських експедицій².

З XIV–XV століть Гренландія потрапила в поле зору скандинавських мореплавців³, однак не була частиною активної міжнародної політики. Ситуація змінилася у XVIII столітті, коли Данія

активізувала свою присутність у регіоні. Це стало можливим завдяки об'єднанню Норвегії та Данії під владою спільного монарха (Кальмарська унія 1397 року)⁴. Внаслідок цього Данія змогла претендувати на Гренландію, яка раніше сприймалася як частина Норвегії.

У 1721 році норвезький місіонер Ганс Егеде заснував першу постійну колонію на заході Гренландії. Але серед колоністів суттєво переважали данці. Колонізація супроводжувалася економічними ініціативами, зокрема китобійним промислом. Данія офіційно заявила про свої права, а Норвегія фактично погодилася із цими претензіями. Протягом XVIII століття Данія ухвалила низку законодавчих актів для зміцнення свого контролю над островом. У 1723 році був виданий закон, що регламентував заснування колоній і видобуток ресурсів. Це дозволило Данії утвердити суверенітет і розвивати інфраструктуру без значних міжнародних суперечок.

Після завершення Наполеонівських воєн та підписання 14 січня 1814 року Кільського шведсько-данського договору⁵ Норвегія була передана до складу Швеції, в той час як Гренландія, Ісландія та Фарерські острови залишалися частиною коронної власності Данії⁶. Важливим моментом було те, що Гренландія була чітко зазначена в угоді як територія, що не підлягає передачі Швеції. Це закріпило статус Гренландії як частини данської коронної власності. З цього часу питання щодо суверенітету Гренландії значною мірою стало внутрішнім питанням королівства Данії, а Норвегія не виказувала жодних претензій на острів після того, як об'єднання двох країн було розірване. Це встановило базовий принцип: Гренландія є невід'ємною частиною території Данії. Однак у міжнародному контексті існували неясності щодо точної політичної та правової ситуації, оскільки велика частина держав Європи не мала чітких уявлень про статус віддалених колоній і територій, таких як Гренландія.

З розширенням інтересів інших держав у міжнародній політиці ситуація змінювалася. Протягом XIX століття конкуренція за вплив у північних регіонах зростала. Велика Британія, Франція та інші європейські країни почали виявляти зацікавленість у можливості освоєння ресурсів Гренландії, зокрема для ведення китобійного

промислу, розвідки природних ресурсів, а також для розширення своїх геополітичних інтересів у північних водах. Та все ж жодна з цих держав не претендувала на повний суверенітет над островом, і всі ці дії не виходили за межі економічних інтересів.

Для міжнародного визнання данської влади над Гренландією особливо важливим був той факт, що з часу підписання договору в Кілі й до кінця XIX століття не було жодної серйозної міжнародної суперечки щодо прав на територію Гренландії. Сусідня Британія в цьому контексті визнавала суверенітет Данії, і жодних претензій на острови з її боку не висувалося. У цей період Велика Британія підтримувала жваві торговельні відносини з Данією і навіть укладала угоди з данським урядом для регулювання окремих видів діяльності. Протягом XIX століття низка міжнародних договорів підтверджували права Данії на Гренландію. Однією з важливих угод було підписання в 1825 році угоди між Великою Британією та Данією, яка визначала права на китобійний промисел у водах Гренландії, що де-факто закріплювало контроль Данії над територією. Крім того, інші угоди, укладені з Францією та Норвегією, також узгоджували питання економічної діяльності та взаємного визнання прав на Гренландію. Ці міжнародні договори забезпечували підтвердження суверенітету Данії, хоча водночас не містили чіткої юридичної визначеності щодо територіальних кордонів Гренландії, що, зрештою, стало основою для майбутніх міжнародних суперечок⁷.

До початку XX століття Гренландія залишалася в основному маловивченою і важкодоступною територією. Однак поступове зростання інтересу до Арктики призвело до активізації суперечок щодо точних меж данської території на острові. Окремі суперечності виникали через визначення кордонів в Північному Льодовитому океані, а також через визначення прав на певні ресурси (риболовля, мисливство, потенційні мінеральні ресурси). В той же час данський уряд продовжував свою законотворчу діяльність, спрямовану на формування правової основи для утвердження його суверенітету над Гренландією. Законодавчі ініціативи, зокрема щодо встановлення митниць, портування суден, контролю за природними ресурсами, створювали додаткову правову базу для підтвердження цього.

Водночас на рівні міжнародної політики ці питання залишалися відкритими, що відкривало можливість для подальших конфліктів. Загалом, на початку ХХ століття Данія зберігала контроль над Гренландією, але міжнародна політика та конкуренція за ресурси, зокрема від Норвегії та Великої Британії, ставили під сумнів довготривале спокійне володіння територією. Це стало основою для подальших юридичних і політичних суперечок у першій половині ХХ століття, зокрема на тлі зростаючого стратегічного інтересу до цього регіону в період між світовими війнами.

Після Першої світової війни напруження навколо статусу Гренландії зросло. У 1919–1931 роках Норвегія здійснювала активну діяльність у Східній Гренландії, зокрема, розміщувала торговельні й мисливські станції та піднімала свій державний прапор, що викликало суперечки з Данією. Норвегія стверджувала, що ця територія є «terra nullius» – незаселеною і вільною для зайняття, оскільки Данія не здійснювала над нею ефективного контролю. У відповідь Данія наполягала на своїх історичних правах і заявляла про невід’ємність Гренландії від своєї території.

У 1931 році Норвегія проголосила окупацію частини Східної Гренландії, що змусило Данію звернутися до Постійної палати міжнародного правосуддя. Суд визнав за Данією суверенітет над усією територією Гренландії, підкресливши значення тривалого здійснення державної влади, адміністративних дій і міжнародних угод. Дії Норвегії були визнані незаконними через відсутність правових підстав і порушення попередніх дипломатичних зобов’язань⁸. Рішення суду стало важливим прецедентом у міжнародному праві, закріпивши принцип, що суверенітет може ґрунтуватися не лише на фактичному заселенні, а й на тривалій практиці державного управління, підтриманій міжнародною легітимністю. Цей кейс мав довготривалий вплив на регулювання територіальних спорів, особливо у випадках незаселених або слабо контрольованих територій.

Після Другої світової війни зросло стратегічне значення Гренландії. Під час окупації Данії нацистами, уряд у вигнанні уклав угоду зі США (1941 р.), що дозволила розміщення на острові американських військових баз. Після війни бази залишилися, а у

1949 році Данія приєдналася до НАТО разом із Гренландією. У 1953 році Гренландія стала округом Данії, отримавши представництво у парламенті. В умовах глобальної деколонізації в 1979 році було ухвалено закон про автономію, що надав острову політичне самоврядування у внутрішніх справах (освіта, охорона здоров'я, культура, ресурси), залишивши оборону та зовнішню політику за Копенгагеном.

Новий етап у розвитку статусу Гренландії розпочався після підписання Закону про самоврядування Гренландії (Greenland Self-Government Act), який набув чинності 21 червня 2009 року. Він закріпив розширену автономію острова та передав йому повний контроль над більшістю внутрішніх питань, зокрема, управлінням економікою та природними ресурсами. Цей договір також передбачає, що Гренландія має право на подальше розширення автономії та навіть на повну незалежність, якщо цього побажає народ Гренландії шляхом референдуму. Водночас, як і раніше, питання оборони та зовнішньої політики залишаються у віданні Данії.

Острів не є суверенною державою, але має значну автономію та бере участь у міжнародних організаціях у сферах, що стосуються його автономних повноважень. Гренландія представлена в Арктичній раді, де бере участь у питаннях, пов'язаних з арктичними дослідженнями, екологією та зміною клімату, виступаючи з окремими інтересами від імені регіону. Однак на рівні міжнародної дипломатії та політики Гренландія діє через Королівство Данія, і питання її суверенітету та міжнародних зобов'язань залишаються у віданні Копенгагена.

Гренландія також має власну історію відносин із Європейським економічним співтовариством. Хоча вона приєдналася до ЄЕС у 1973 році як частина Данії, після проведення референдуму у 1982 році більшість населення проголосувала за вихід з цієї міжнародної організації через побоювання щодо конкуренції за природні ресурси, насамперед у сфері рибальства⁹. Гренландія офіційно вийшла з ЄЕС у 1985 році, але й нині продовжує співпрацювати з Європейським Союзом у низці економічних і політичних сфер, особливо у питаннях рибальства та охорони навколишнього середовища.

Попри широку автономію, можлива незалежність залишається дискусійною через економічну залежність від Данії – дотації покривають дві третини бюджету острова. У 2023 році спеціальною комісією було представлено проєкт Конституції для незалежної Гренландії, а у 2024 році офіційно підтверджено, що здобуття незалежності залишається стратегічною метою.

Отже, протягом своєї історії правовий статус Гренландії пройшов складний та багатогранний шлях, в основі якого лежать зміни в політичних, економічних та правових реаліях. Починаючи з перших поселень вікінгів у IX столітті, територія Гренландії неодноразово ставала об'єктом претензій з боку різних держав. На різних етапах її правовий статус змінювався від частини Норвегії до автономії в рамках Королівства Данії з можливістю рухатися до повної незалежності.

В утвердженні статусу Гренландії надзвичайно важливою є роль міжнародного права. Спочатку правове становище цієї території не було чітко закріплено у міжнародних угодах, але з часом це питання стало предметом численних дипломатичних переговорів та міжнародних судових розглядів. Справи, такі як судовий процес щодо Східної Гренландії (1931 р.), продемонстрували важливість міжнародних судових органів у визначенні правових аспектів суверенітету. Окрім того, зміни, що відбулися після Другої світової війни та надання Гренландії статуту автономії в 1979 році, стали важливими кроками до де-факто незалежності, хоча формально Гренландія й надалі залишається частиною Королівства Данії.

Протягом XX та XXI століть зміни в міжнародному праві, зокрема в контексті принципів самовизначення народів та прав на природні ресурси, вплинули на зміцнення позицій Гренландії щодо її автономії та можливих шляхів до незалежності. Однак питання суверенітету залишається актуальним, з огляду на складність міжнародних відносин та зростання стратегічної важливості Гренландії в умовах глобалізації, змін клімату та безпекових викликів останнього часу.

Havrylenko O. Legal Status of Greenland: history and contemporary challenges

This report explores the transformation of Greenland's legal status in the context of international law, historical developments, and contemporary geopolitical challenges. Particular attention is given to the historical evolution of sovereignty over the island – from the early Viking settlements and Denmark's colonial policies to international judicial decisions and the stages of autonomy formation in the 20th and 21st centuries. The study examines the influence of climate change, the strategic interests of global powers, and Greenland's own political ambitions, including its aspirations for full independence. The report highlights the role of international law in determining the status of territories with disputed or evolving sovereignty and analyses potential future scenarios for Greenland amid global competition for Arctic resources.

Keywords: Greenland, Legal history, Sovereignty, Autonomy, International Law, Arctic.

¹ Grönlands historiske Mindesmærker. Forste bind. København, 1838. P. IV.

² Gad F. The history of Greenland. Montreal: McGill-Queen's University Press. 1971. P. 103–182.

³ Grönlands historiske Mindesmærker...

⁴ Kalmarunionen, 1397–1523. *Danmarks nationaleleksikon*. URL: https://danmarkshistorien.lex.dk/Kalmarunionen,_1397-1523 (дата звернення: 02.11.2025); Loennroth E. Unionsdokumenten i Kalmar 1397. *Scandia*. Stockholm et al., 1958. B. 24. S. 32–67.

⁵ Kielfreden. *Store norske leksikon*. URL: <https://snl.no/Kielfreden> (дата звернення: 02.11.2025).

⁶ Cavell J. Historical Evidence and the Eastern Greenland Case. *Arctic*. 2008. Т. 61. № 4 (12). P. 433–441.

⁷ Cases on international law. Vol. 1: Peace. / by P. Cobett, W. L. Walker. London: Sweet & Maxwell Ltd., 1947. P. 121.

⁸ Ibid. P. 122.

⁹ Johansen O., Sørensen C. L. Greenland's Way out of the European Community. *The World Today*. 1983. Vol. 39. No. 7/8 (Jul. – Aug.). P. 270–277.

ВРЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ЗА ДАВНЬОРУСЬКИМИ ПРАВОВИМИ АКТАМИ

Територіальні конфлікти в середньовіччі на теренах східнослов'янського (давньоруського) правокультурного простору в усьому їх різноманітті були вкрай поширені. Слід розділити їх на кілька окремих видів і зупинитися на кожному з них окремо.

Передусім, це конфлікти між правителями, між давньоруськими князями та/або іноземними правителями: імператорами, царями, королями, герцогами, князями, воєводами, магістрами орденів тощо, що стосувалися права володіти певними політичними суб'єктами. Можна б спростити і говорити про певні князівства чи столи, але це саме спрощення. Специфіка давньоруських княжих прав полягала, зокрема, в тому, що стіл був там, де свою резиденцію обирав князь, а інші території, навіть за наявності в них великих і потужних городів, фактично слідували за цим рішенням. Можна пригадати Белз та Холм як столиці Данила Романовича, при наявності великого Галича, піднесення Володимира на Клязмі при Суздалі та Ростові тощо. Крім того, якщо певні традиційні центри, як Новгород, Володимир на Волині, як Луцьк, Чернігів чи Смоленськ з їх пригородами завжди були доволі сталими політичними осередками, було чимало випадків, коли князі наділялися та спадкували окремі городи з приналежною до них територією, в різних куточках як певної політичної спільноти (колишні «племена» чи традиційні територіально-політичні сукупності як Погориння, Посем'я, Червенські городи тощо) так і малої чи великої Русі загалом. Так, князь Роман Мстиславич мав основні володіння в Західній Волині, але володів і містами на Київщині. Фактично будь-яке князівство Рюриковичів, щонайменше до монгольської навали, являло собою сукупністю городів з їх пригородами. Ряд дослідників під впливом літописної традиції та бюрократичної мови московського князівства XV–XVI ст. пропонує вживати термін волость певного князя. Це однак нічого не дає для позначення таких сукупностей. Втім видається, що термін волость цілком можна було б використовувати

для позначення певного города та його пригородів (менших городів) і сільської околиці. Також слід зазначити, що термін «город» вживається цілковито спеціально, оскільки давньоруські городи були в першу чергу укріпленими політичними центрами і не завжди було б коректним називати їх містами.

Такі конфлікти переважно завершувалися переходом певних волостей від одного правителя до іншого. Не завжди такий перехід отримував певне актове закріплення в формі мирного договору тощо. Втім зазвичай так і було, бо більшість усобиць, навіть за відносно незначне княжіння, перетворювалися на протистояння коаліцій і формалізоване примирення ставало нагальною потребою. Такі договори, від часу Городельського миру 1026 року, гарно відомі переважно за їх описами в літописах, але певна кількість дійшла до нас і повноцінними актами. До самого кінця XV ст. подібних договорів дуже багато і на ряді них ми раніше зупинялися.

Інша група територіальних конфліктів, це так би мовити прикордонні спори за певні васальні території. Це власне не питання кордонів як таких, це розмежування зон політичного і економічного впливу. Перш за все, це стосується міжнародних договорів (договори з греками X ст., договори з Норвегією XIII–XIV ст.), але так само часто присутнє у відомих міжкнязівських договорах Новгороду. Мабуть найбільш показовим є саме найдавніший відомий договір з Норвегією, де розмежовані зони в які сторони можуть надсилати своїх збирачів данини. Порівнюючи з першою групою, такі договори значно менш поширені.

Цікаво, що така сама ситуація і в царині приватних поземельних конфліктів. Хоча чимало уваги в так званій Правді Руській, Закону судного людем, Земельного закону імператора Юстиніана та інших «уставах» приділено різним аспектам сусідських конфліктів (збиття власницької позначки на борті чи в інших лісових промислах, переорювання межі, пошкодження посівів тощо), в приватних актах ці проблеми до кінця XIV ст. не відомі взагалі. Навпаки, в актах XIII–XV ст. здебільшого відомі конфлікти щодо певних маєтків, або певних господарчих земельних спільнот, або прав на певні промисли в певному місці. «Грушки на межі» в цей час не відомо.

Звісно, можна пристати на позицію ряду авторів, які взагалі ставлять під сумнів поширеність актів, як приватних, так і публічних, в практиці східнослов'янського (давньоруського) правокультурного простору до середини XV ст. Втім, комплекс берестяних (і металевих, як їх різновиду) грамот на сьогодні має приклади дуже багатьох видів приватних і публічних актів починаючи з XII ст. Також треба не забувати, що кожні кілька десятків років в науковий вжиток вводиться все більше актів з архівів та приватних зібрань¹. Без сумніву, перехід на папір у XV ст. значно збільшить доступність писаного акта, але неможливо віднести на непоширеність писаного акта ситуацію, коли одні види поземельних спорів нам відомі за актами, а інші – ні.

Куди важливіше, на нашу думку, зміна правокультурного впливу (південь і захід) та господарчих умов (північ і схід). Саме на першу половину – середину XIV ст. припадає процес поширення феодального (ленного) права на правовідносини в землях, що перебувають під управлінням вихідців з сереньовічного європейського правокультурного простору: литовських і молдавських князів, польської та угорської корони та їх намісників. Правителі, що виростили та отримали освіту в світі ленних відносин з чіткими усвідомленнями земельних кордонів, у вирішенні конфліктів спиралися на свій попередній досвід значно частіше, ніж на місцеві звичаї, які вони не знали, а навіть маючи «підказку», почасти застосовували доволі випадково і не завжди послідовно. Практично від самого початку переходу галицьких земель Романовичів до польської корони фіксуємо поширення межувальних грамот як відповіді на поземельні конфлікти². Натомість в північних і східних землях відбувся процес відомий як «біг на водорозділи», наслідком якого стало більше скупчення орних земель різних власників, а також сильна просторова відірваність луків та промислів від місць проживання. І так само, як тільки фіксується наприкінці XIV ст. масовість цих господарських змін, бачимо і посилення поземельних спорів.

Важливо підкреслити, що первинно маємо з різних куточків східнослов'янського (давньоруського) правокультурного простору звістки про конфлікти щодо приналежності тій чи іншій громаді певних ловищ, рибних промислів, орних земель тощо. Тобто, спочатку йдеться

про бодай і вже не цілі маєтки, але все одно конкретні чітко означені господарчі територіальні площі. І лише значно пізніше починають поступово з'являтися акти, що фіксують власне порушення межі. І далі кількість таких звісток з усіх регіонів колишньої Давньої Русі лише збільшується у величезній прогресії.

Отже, поширення актів, що пов'язані з поземельними конфліктами, засвідчують ту еволюцію господарчого і правового устрою території колишнього східнослов'янського (давньоруського) правовокультурного простору. Завершення колонізації доступних просторів із одночасним «рухом на водорозділи» помножене на поширення феодальних (ленних) відносин і «закріпачення осадом» колись вільних підданих князів, що втрачали свої суверенні права, але зберігали приватновласницькі/феодальні права над своїми родовими землями. Через це устрій територій ставав більш складним, що, в свою чергу, розширювало простір для конфліктів.

Актові матеріали показують дуальність князівських і приватних спорів: спори за «володіння» (волості та маєтки) – спори за «джерела прибутку» (васальні землі та окремі господарські території). При чому, цікаво як одні певною мірою перетікають в інші, коли політична роль князів починає занепадати. В кінці історія одна: з другої половини XV ст. на перше місце поступово починають виходити прикордонні війни «за замок» і поземельні спори «за грушку на межі».

Rominskyi Ye. Settlement of Territorial Conflicts according to Ancient Rus Legal Acts

Based on the analysis of Ancient Rus written legal acts, the features of Territorial and Land Conflicts of the 10th – 15th centuries are revealed.

Keywords: Ukraine, Ancient Rus, Medieval Law, State Territory, Legal Acts, Territorial and Land Conflicts, Legal History, Medieval History.

¹ Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV в. *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*. Москва: Древлехранилище, 2000. С. 261–276.

² Такими є прикладом грамоти намісника галицького Отга з Пільча, див.: Купчинський О. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV першої половини XV ст. *ЗНТШ*. Т. 233: Праці Історично-філософської секції. Львів, 1997. С. 333–359.

**УНОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРАВ
ЛИТОВСЬКИМ СТАТУТОМ 1566 р.
У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ПРИНЦИПУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ**

Розгляд державно-правових процесів ранньомодерного часу у контексті становлення принципу територіальної цілісності передбачає врахування тодішніх цілком інших уявлень про державу, націю, територію. До того ж, що стосується руських земель, досьгодні існує зауважена, зокрема, Н. Старченко потреба контекстуалізації в кожному випадку поняття «Русь», під яким могли приховуватися щоразу інші території, а за ними – інтенції укладачів текстів¹. Окрім того, перед дослідником постає ціла низка питань, а саме: про «своїх» і «чужих», про ментальні кордони, про регіональні спільноти та їхню співналежність до ширшої спільноти, про способи її складання, про династичний фактор, про світський і церковний простір тощо, – відповіді на які є підставовими для формування принципу територіальної цілісності як питомої ознаки держави на певному етапі її розвитку. Зазначимо, що чи не кожне з таких питань викликає полеміку у фаховому історичному середовищі², і відповіді на них не є усталеними. Водночас для правника у їх пошуках є природним насамперед звертатися до нормативного джерела як квінтесенції правової думки, доктрини і практики. Очевидно, що таким джерелом для ранньомодерного часу є Статути Великого князівства Литовського, зокрема Литовський (Волинський) статут 1566 р., який сприймався на українських землях як «своє» право подекуди до середини XIX ст. і багато в чому визначив українську правову традицію.

Говорячи про процес усталення принципу територіальної цілісності, можна виокремити два взаємопов'язані виміри – зовнішній і внутрішній. Так, початок зовнішнього процесу усталення принципу територіальної цілісності пов'язують з Вестфальським миром 1648 року – першою європейською хартією, у якій зроблено спробу встановити нові правила міжнародного співжиття, які базувалися на

засадах множинності держав та взаємного визнання територіального суверенітету кожної. Годі казати, що ця амбітна ідея раз-у-раз зазнавала і зазнає зазіхань (свідченням чого сьогодні є російська агресія проти України), а механізми, які б гарантували її непорушність, досі не знайдені.

Процес внутрішнього усталення принципу територіальної цілісності, на нашу думку, можна пов'язати із процесом суверенізації держав та постановням інституту територіальних прав – сукупності прав і повноважень держави, пов'язаних з контролем над певною політично і географічно визначеною територією.

Концепція інституту територіальних прав, власне, і дозволяє прослідкувати так би мовити юридизацію територіальності як соціального конструкту та, зрештою, втілення її в принцип територіальної цілісності. Саме виходячи з таких засад, спробуємо прочитати Литовський статут 1566 р. (далі – ЛС).

Отже, Статут 1566 року не дарма має славу визначної пам'ятки правової думки, що подекуди випереджала свій час. Зокрема, артикул 3 розділу 3 ЛС³ прямо говорить про територіальну цілісність держави, обов'язком не лише захищати яку, а й відновлювати в давніх кордонах, наділений господар. І тут, власне, можна поставити крапку: ЛС закріплює принцип територіальної цілісності. Та водночас і поставити питання: як, у який спосіб і про які ж територіальні права йдеться, або які територіальні відносини закріплює цей нормативний акт.

Відповіді на ці питання деякою мірою можна відшукати в низці артикулів розділів 1, 2, 3 та 4 та в розділі 9. Останній має назву «Про права земельні». Законодавець, виокремлюючи і регламентуючи приватно-власницькі/володільницькі відносини щодо земельної власності, водночас залишає територіальні відносини у публічній (державній) у сфері. А це своєю чергою дає підстави для обережного висновку про розрізнення земельних (приватно-правових) та територіальних (публічно-правових) прав, навіть за відсутності розділу «Про територіальні права» в ЛС.

Отже, вже згаданий артикул 3 розділу 3 дає підстави визначити, що суб'єктом територіальних правовідносин є господар, об'єктом – володіння князівства і його границі. ЛС містить і певні механізми

забезпечення територіальних прав – відповідальність за певні дії, особливі процедури тощо.

Так, передбачалася відповідальність за втечу з Великого князівства Литовського (ВКЛ), причому кваліфікована. Розрізнялась, втеча «до землі неприязельської зі злим умислом зради і шкоди» (арт. 6 розд. 1), яка розглядалась як державна зрада, та випадкова втеча («окрім образи величності нашої та втечі до сусіда нашого, окрім Московського»), легітимація якої вимагала спеціальної процедури (арт. 7 розд. 1). Регламентувався продаж та застава маєтку перед втечею «до землі неприязельської» (арт. 10 розд. 1) – свої права набувач доводив через присягу, що не знав, що відчужувач втіче до ворога, та «якби батько від дітей втік до землі неприязельської, також, яка ближче» (арт. 11 розд. 1) – від конфіскації звільнялися виділені дітям частки.

Артикул 2 розділу 2 містить припис у разі «раптового вторгнення в панство наше ВКЛ» застосування скороченої процедури відбиття «нападу на батьківщину свою».

Артикул без номера розділу 3 містить обіцянку господаря і зобов'язання «під тією ж присягою нашою, яку вчинили всім обивателям всіх земель ВКЛ і всіх земель здавна і тепер належачих... в границях ні в чому не зменшувати і в усьому примножувати». Цей артикул містить і положення щодо розширення територіальних меж: «І хоча би Господь Бог з ласки святої нам Господарю дозволив здобути іншу державу».

Зазначимо, що поправа до Статуту 1566 р, внесена Берестейським сеймом цього ж року, стосується саме цих положень, і конкретизує їх: достоїнств і урядів «іноземцям давати не маємо», ...а тільки Литві, Русі і Жмуді, батькам старожитним ВКЛ, ... там мають бути тільки ті, що, що живуть з давніх-давен, є нащадками прашчурів своїх, які народжені були і жили у ВКЛ – Литва, Русь і Жмудь, як вище викладено».

Низка статей регламентує порядок виїзду за межі ВКЛ. В артикулі 13 розділу 3 «Про свободу виїзду із землі нашої, крім земель неприязельських» йдеться про право «виїжджати з земель наших ВКЛ для наук та лікування» й встановлюється правовий режим земель, коли «той з чужих земель прийде, має маєтки і маєтність свою до рук взяти,

як власність своєю». Тут же міститься виняток з цього правила, коли йдеться про виїзд «на землі неприятелів наших московських, бусурманських та інших, з ким ВКЛ воює».

Ряд статей містить приписи щодо протогоромадянства: артикул 9 розділу 3 містить заборону давати посади «чужоземцям і заграничникам ані сусідам»; артикул 17 розділу 3 вводить припис про чужоземця, «приганеного в шляхетстві і що має доводити шляхетство «в землі своїй, звідки є»; артикули 18, 19 розділу 4 містять приписи щодо особливого порядку судочинства чужоземців на противагу громадянам – тутейшим, осілим та ін. Про це ж йдеться і у згаданий вище Поправі до статуту.

Артикулом 25 розділу 1 закріплюються митні прерогативи господаря, щоб «жоден чоловік у цьому панстві нашому ВКЛ, не посмів нових мит вимишляти, ані встановляти на дорогах, ні на місцях, ані на греблях, ані на річках, ані на торгах, ані в містечках, ні в стодолах, або корчмах, на гостинцях, в маєтках своїх, крім тих, які були з давніх-давен встановлені, або мали би на те листи предків наших» під відповідальністю втрати маєтку.

Отже, викладене дає змогу констатувати, що ЛС тією чи іншою мірою унормовував територіальні права, що їх професор А. Дж. Сіменс визначає як п'ятиелементний комплекс повноважень, що включає право здійснювати юрисдикцію (повну чи часткову), над тими, хто перебуває в межах території, отже контролювати і суттєво примушувати навіть негромадян, які перебувають на ній; право на достатньо повний контроль над землею і ресурсами в межах території, що не є приватною власністю; право оподатковувати та регулювати використання того, що перебуває у приватній власності, в межах території, на яку претендує держава; право контролювати або забороняти пересування через кордони території; право обмежувати чи забороняти «розчленування» території⁴.

Правові підходи укладачів ЛС цілком корелюють і з визначенням території держави, запропонованим О. Ф. Скаун: охоплює все населення країни в просторових кордонах, територія є матеріальною основою існування держави, яка не породжує державу, але лише утворює простір, в межах якого держава розповсюджує свою владу на

населення, яке тут проживає, а територіальна ознака в свою чергу породжує громадянство – юридичний зв'язок особи з даною державою, яка виражається у взаємних правах і обов'язках⁵.

Пропоновані Литовським Статутом юридичні конструкції свідчать про формування масиву територіальних прав як публічно-правового інституту. Держава в особі господаря намагалася фіксувати своє територіальне верховенство через певні механізми, які передбачали особливі процедури, контроль і відповідальність в царині території/кордонів, протогромадянства, судочинства, податків тощо. Водночас, очевидно, питання про реальні межі, на які поширювалися закріплені Литовським Статутом юрисдикція та дієвість механізмів, залишається відкритим.

Bondaruk T. The regulation of territorial rights by the Lithuanian Statute of 1565 in the context of the formation of the principle of territorial integrity

An attempt is made to analyze the consolidation in the Lithuanian Statute of 1566 of the territorial rights of the Grand Duchy of Lithuania, namely - control over the territory and its protection, control over the inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania and their movements, imposition of duties, proto-citizenship. Territorial rights are considered as a public law institution.

Keywords: Lithuanian statute, territorial rights, territory, institute of territorial rights.

¹ Старченко Н. Про потребу чути, вміння читати та пастки анахронізму. URL: <https://uamoderna.com/blogy/pro-potrebu-chuty-vminnia-chytaty-ta-pastky-anakhronizmu/> (дата звернення: 01.11.2025).

² Прикладом тут може бути полеміка на сторінках «України модерної», див. попереднє посилання.

³ Цит. за: Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Одеса: Юрид. література, 2003.

⁴ Simmons A.J. On the territorial Rights of States. *Philosophical Issues*. 2001. 11(1). P. 306. Цит. за.: Іванова А. І. Концепції територіальних прав у сучасній західній історіографії: історико-правовий фокус. *Правова держава*. 2025. Вип. 36. С. 205.

⁵ Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. С. 42–43.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ ТА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVIII ст.

Українські землі під назвою «Україна» або «Україна – земля козаків» з'явилися на картах Європи «Україна», починаючи з карти Радзивілла (1613 р.) й містяться на рукописних картах Віллема Янсзона Блау (1631 р.); 1638 р., Маттеуса Меріана старшого (1650 р.); Гійома Боплана (1638 та 1639 р.), Яна Віллема Блау та Корнеліуса Віллема Блау (1640 р.); Ніколя Сансона та Гійома Сансона (від 1641 р.). Від 1648 р. з'являються друковані карти Гійома Боплана, П'єра Дюваля та інших картографів. Територія, означена на картах як Україна, займає обидва боки Дніпра з Волинею, Поліссям, Галичиною. Назва «Ukraine Pays des Cosaques» (Україна Земля або Країна Козаків) проіснувала у французьких джерелах аж до кінця XVIII ст. (у XIX ст. ця назва майже не зустрічається)¹.

Разом з тим правовий режим території Правобережної та Лівобережної України наприкінці XVII – першій чверті XVIII століття був фрагментованим і залежав від того, під контролем якої імперії перебувала певна територія. Значна частина земель державних утворень українського козацтва – Запорозької Січі, Війська Запорозького (Гетьманщини) перебувала під контролем Російської імперії, а західні території (Галичина, Буковина, Закарпаття) – Австро-Угорської монархії. Актом султана Мехмеда IV 1699 р. про надання території Поділля статусу Кам'янецького еялету або Подільського еялету чи Кам'янецького (Подільського) пашалика – провінції Османської імперії (існувала на території Поділля з 1672 до 1699 р. як санджак). Також до 1774 р. Північна Буковина була під протекторатом Туреччини. Внутрішня структура українських територій була регіональною і підпорядкована частково імперським адміністративним системам.

На початку XVIII ст. під поняттям «Правобережна Україна» розуміли регіон між середніми течіями Дністра і Дніпра, який охоплював територію Брацлавського і південної частини Київського

воєводств (північна межа проходила південніше р. Стугни, по її течії, далі до р. Ірпінь, далі в південному напрямі до лінії кордону Брацлавського і Київського воєводств). Існувало також ширше визначення Правобережної України, яке охоплювало також правобережну територію усього Київського воєводства і Волинське воєводство.

Правовий статус території Правобережної України переважно зумовлювався територіальним устроєм державних утворень українського козацтва – Запорозької Січі, Війська Запорозького (Гетьманщини).

Вже наприкінці XVII ст. за безпосередньої участі царського уряду підписано «Коломацькі статті», ухвалені Генеральною радою 25 липня 1687 р. у Коломаку (нині Харківська обл.), що «привели» Військо Запорозьке у «подданство» Московії². У гетьманській столиці Батурині розміщувався полк московських стрільців, що посилювало розміщення московських військ на території Гетьманщини, заборонялося вживати для означення державно-правового статусу Гетьманщини визначення «Малоросійський край гетьманського регіменту» (ст. 19).

Згідно з Константинопольським мирним договором між Росією та Туреччиною від 3 (13) липня 1700 р., за Росією офіційно закріплено Азов з навколишніми землями та новозбудованими фортецями Павловськ, Таганрог, Міус, а Туреччині повернуто частину Подніпров'я з незначними османськими фортецями, які, правда, згідно домовленості, мали негайно знести. У ході міжнародного Карловицького конгресу 1698-1699 рр. була досягнута домовленість між Туреччиною та Польщею (договір від 16 січня 1699 р.) про передачу Польщі Брацлавщини, Поділля, а також південної частини Київщини³.

На початку 80-х років із Запорожжя на південь Київщини перейшло кілька сотень запорожців під орудою С. Палія. Сюди ж почали переселятися селяни-втікачі та рядове козацтво з різних місцевостей України. Опорним пунктом визначився Фастів. Коли у 1686 р. постало питання між Гетьманом і владою Речі Посполитої стосовно прикордонної області, то вона значною мірою була вже

заселена українцями. Незабаром освоєння земель поширилося на великий простір між Дніпром, Дністром і Случем.

Карловецькою угодою між Туреччиною і Польщею від 16 січня 1699 р. Польща повертала собі право на володіння подільськими землями разом з м. Кам'янець. Османська Порта відмовлялася від Правобережної України, польська шляхта поверталася на Київщину і Брацлавщину де співіснували коронний і козацький державно-адміністративні устрої на території Брацлавського, Корсунського, Білоцерківського (Фастівського) та Богуславського козацьких полків. За Нарвським договором, підписаним 19 серпня 1704 р. між Росією і Коронаю Польською, Правобережна Україна залишалася за Польщею, незважаючи на перебування на території двадцятитисячних російських військ. За Прутським мирним договором між Туреччиною і Росією від 12 липня 1711 р. Петро I відмовлявся від посягань на Правобережну Україну на користь польського короля і кримського хана. Евакуювалися московські військові бази з Волині – Полонне і Безріччя, Київщини та Брацлавщини. За умовами Константинопольського мирного договору між Туреччиною і Російською державою від 23 (12) квітня 1712 р. Росія була зобов'язана протягом 3 місяців вивести свої війська з території Речі Посполитої, поступалася територією Запорозької Січі, а також зрікалася влади над правобережним і запорозьким козацтвом. Порівняно з Прутським трактатом договір чітко вказує не лише на підданство запорожців султанові, а й на приналежність території Запорозької Січі до Османської імперії. (Ця норма збереглася до Белградського мирного договору 1739 р.). Незабаром під владою гетьмана П. Орлика опинилось Правобережжя з резиденцією в Немирові (потім її перенесли до Чигирина), на території якого поступово почали зміцнюватися Корсунський, Уманський і Чигиринський полки. Проте і цей процес виявився недовготривалим. За Андріанопольським договором від 24 (13) червня 1713 р. кордон між Османською імперією та Російською державою пролягав від Дніпра і приазовських степів у межиріччя річок Самари й Орелі (притоків Дніпра), мав проходити по р. Сіверський Донець. 23 (12) квітня 1714 р. до договору було додано дві статті, за якими турецький султан дозволяв військам Речі Посполитої зайняти територію Правобережної України (з

якої вже було виведене населення ліквідованих правобережних козацьких полків) у кордонах «від Случі до Дніпра». Правобережна Україна повністю перейшла під корону короля Речі Посполитої, що на практиці ознаменувало собою крах усіх самостійницьких планів П. Орлика⁴.

Після вторгнення військ Карла XII, переходу на його бік І. Мазепи 1708–1709 рр. під час російсько-шведської війни початку XVIII (Великої Північної війни), реформуючи міське управління в межах всієї Російської держави, московський уряд поширив свої заходи на Лівобережжя й Слобожанщину. Відповідно до його указу від 18 грудня 1708 р. було створено Київську губернію, до якої ввійшло 56 міст. Це вносило деструкцію в усе козацько-старшинське правління на Лівобережжі, Слобожанщині, частково на Правобережжі. Безпосередньо центром Київської губернії було визначено Київ, до якого приписувались такі основні міста: Переяслав, Чернігів, Ніжин, Новобородицьк, Сергіївськ, Кам'яний Затон, Білгород, Охтирка, Богодухів, Мурахва, Сінне, Болхів, Суми, Краснопілля, Межиріччя, Золочів, Буромля, Рубльовка, Городне, Суджа, Лебедян, Миропілля, село Вена, Білопілля, Ольшанка, Сєвєськ, Курськ, Мценськ, Путивль, Карачів, Кромі, Рильськ, Брянськ, Орел, Новосил і ін.⁵

Гетьманщину було визначено як «Малороссийский край», а її народ відповідно – «малороссийским». Створення Київської губернії відбувалось одночасно з вилученням з її складу і долученням до Азовської губернії окремих населених пунктів. Так, в указі «Об учреждении губерній» в «Азовскую губернію приписаны в Розряде из Киевской губернії города Изюмского полка...»⁶.

Опосередковано території Лівобережної України стосувався іменний указ від 12 лютого 1710 р., хоча він адміністративно й не «накладався» на всю Гетьманщину. Безпосередньо в указі наказувалось усім губернаторам до кінця року переписати в своїх губерніях (отже й у Київській) селян і «дворових людей» обох статей «по головам» окремо, а отримані статистичні дані за особистими підписами передати до уряду⁷.

Після цих подій царський уряд видав кілька розпоряджень, де категорично заборонялося переселятися мешканцям Лівобережжя на

Правобережжя (тобто юридично визнавалися попередні межі Української держави з Річчю Посполитою кінця XVII ст., до подій, пов'язаних з повстанням Палія). Гетьман Іван Скоропадський змушено «подарував» кн. О. Меншикову Почепську волость, яку фаворит сюзерена фактично перетворив на свою власність. Зокрема, «две сотни: Мглинскую и Бокланскую и часть Стародубовской и за тое великую ссору и тяжбу гетман с князем имел, а особливо за завладение почепских козаков в подданство»⁸.

В 20-х рр. фактично відбувається встановлення контролю російської влади над територією Гетьманщини і Слобожанщини. Іменним указом від 29 квітня 1722 р. перепорядковано Гетьманщину Сенату: «Малороссии быть в ведении Сенатском», – зазначено в ньому⁹. Одночасно з цим імперський уряд йде на посилення свого контролю над слобідсько-українським козацьким військом. З цією метою, відповідно до указу Верховної Таємної Ради від 2 квітня 1726 р., слобідські полки були підпорядковані Військовій колегії. Підпорядкування найвищій мілітарній установі імперії не лише підтверджувало, що слобідські полки віднині є складовою частиною російської армії, але також значно ревізувало їх політичний статус: почасті заперечуючи принцип «чужо земства» слобідського козацтва¹⁰.

27 (16) травня 1722 р. у Глухові Петром I створено Малоросійську колегію (першу) як адміністративно-керуючий орган російської держави, яка після смерті гетьмана Скоропадського 14 (3) липня 1722 р. перебрала гетьманські повноваження, що було закріплено імператорськими указами 27 (16) квітня та 3 липня (23 червня) 1723 р. В повноваження Малоросійської колегії входило здійснення спостереження за діяльністю Генеральної військової канцелярії та перевірка гетьманських універсалів та інших документів. У цивільних справах Малоросійська колегія підпорядковувалася Сенатові, у військових – головнокомандуючому російськими військами в Україні. У своїй діяльності колегія керувалася законами, нормативними актами і діловодськими традиціями Російської імперії. Очоливши систему органів державної влади в Україні, колегія провела низку реформ державного устрою, спрямованих на підпорядкування всіх ланок українського центрального і місцевого управління російській

адміністрації, впровадження російського законодавства та уніфікацію існуючих порядків до загальноімперських зразків. Малоросійська колегія вперше в повному обсязі залучила українські фінанси до царської казни. Діяльність колегії започаткувала реальний процес ліквідації автономії Гетьманщини. Після сходження на престол імператора Петра II в умовах перегляду політичного курсу та відмови від найбільш радикальних нововведень Петра I 29 вересня 1727 р. за ініціативою О. Меншикова Малоросійська колегія припинила свою діяльність, й було відновлено гетьманство¹¹.

Важливою причиною такої неочікувано-поспішної лібералізації урядової політики стосовно України вважається неминучість чергового російсько-турецького конфлікту, у вирішенні якого важлива роль відводилася українському козацтву. Враховуючи загрози зовнішньополітичну обстановку, 16 (27) червня 1727 р. Верховна таємна рада Росії ухвалила рішення про перенесення українських справ із Сенату до Колегії іноземних справ. Сюди ж 18 (29) серпня 1727 р. були перенесені справи з Синоду. Надано «соизволение быть гетманом миргородскому полковнику Данилу Апостолу»¹². Утім, територія Гетьманщини та Слобідської України фактично залишалася під контролем російських державних інституцій.

Khudoyar L. Legal regime of the territory of Right-Bank and Left-Bank Ukraine in the first quarter of the 18th century

The fragmented legal regime of the territory of Right-Bank and Left-Bank Ukraine is considered. The internal structure of Ukrainian territories was regional and partially subordinated to imperial administrative systems.

Keywords: Right-Bank and Left-Bank Ukraine, legal regime of the territory, Austro-Hungarian Monarchy, Ottoman Porte, Russian Empire.

¹ Вавричин М. Г. Україна на стародавніх картах: Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Г. Вавричин [и др.]. Київ: ДНВП «Картографія», 2004. 208 с.; Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст.: Атлас репродукцій. Київ: ДНВП «Картографія», 2009. 223 с.

² Гуржій О. І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 8–9.

³ Там само. С. 9–10.

⁴ Чухліб Т. В. Правобережна Україна в міжнародних договорах у другій половині XVII – на початку XVIII століття. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали респ. іст. читань*. Вип. 3. АН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 1993. С. 84–86.

⁵ Об учреждении Губерний и о росписании к ним городов: Именной, объявленный из Ближней Канцелярии, 18 декабря 1708 г. *Полное собрание законов Российской империи*. СПб., 1830. Т. IV: 1700–1712. № 2218. С. 436.

⁶ Гуржій О. І. Зазнач. праця. С. 19.

⁷ Там само. С. 22.

⁸ *Полное собрание законов Российской империи*. СПб., 1830. Т. VI. № 3653. С. 244–245.

⁹ Там же. № 3989. С. 668.

¹⁰ Яценко В. Б. Інтеграція козацтва Слобідської України до соціальної структури Російської імперії; друга половина XVII–XVIII ст.: монографія. Харків; Вид. ХНЕУ, 2009. С. 33.

¹¹ Горобець В. М. Малоросійська колегія. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла–Мі. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с. іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Malorosiyaska_kolegiya (дата звернення: 01.11.2025).

¹² Пришляк В. Козацький гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади. *Альманах соціальної історії*. 2010. Вип. 9. С. 161.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЗУНР)

Юридичне оформлення становлення Західноукраїнської Народної Республіки в процесі українського національного державотворення висвітлено у моїй статті «Становлення ідеї та юридіфікація суверенітету Західноукраїнської Народної Республіки»¹. Зокрема, і зазначалося, що значних зусиль щодо легітимації ЗУНР з метою створення єдиної соборної української незалежної суверенної держави доклала Центральна Рада Української Народної Республіки. Важливим кроком у здійсненні цієї мети було підписання таємного договору з Австро-Угорщиною про створення суверенної української держави на території Східної Галичини і Буковини. Так, у протоколі таємної угоди (Берестейського договору) Української Центральної Ради з Австро-Угорщиною від 9 лютого (27 січня) 1918 р. містився пункт про утворення з Галичини і Буковини окремого Українського коронного краю в складі Австро-Угорської монархії².

В угоді зазначалося: «Королівство Галичина і Володимирія з воеводством Буковиною становлять в межах Австрійської імперії окрему державну цілість і суверенність, суверенність якої (інтегритет і суверенітет) спираються і гарантуються ... пунктами... угоди»³. Проте таємний протокол Берестейського договору був анульований урядом Австро-Угорщини, на що було внесено ноту протесту посольством Української Гетьманської Держави австро-угорському міністру закордонних справ Буріану.

Унаслідок поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні Карл I 16 жовтня 1918 р. оприлюднив Маніфест, яким Австро-Угорщина проголошувалася федеративною державою згідно з бажанням її народів, у котрій кожен народ у місцях свого оселення складає свою власну державну цілість. «...Я звертаюся з закликом до народів, на самоозначенні котрих має будуватись нова держава, щоб вони допомагали цій великій справі через національні ради. Складені з

депутатів райсхрата відповідної національності, ці ради повинні виявити як взаємні інтереси народів так їхні відношення до мого правительства»⁴.

Українська Національна Рада була створена 18–19 жовтня 1918 р. для втілення права на самовизначення українських земель Австро-Угорської монархії Установчими зборами у Львові (близько 500 осіб) – представницьким органом, до складу якого входили: всі українські депутати обох австрійських палат (Палати послів і Палати Панів) та крайових сеймів Галичини й Буковини; по три представники українських партій з цих земель; представники єпископату; видатні непартійні фахівці, представники молоді, обрані представники від повітів та міст⁵.

Уконституювання території ЗУНР відбулося на підставі ухвалення Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р. «Тимчасового Основного Закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії». Автори закону закріплювали суверенітет і самостійність Західно-Української республіки, проголошені на підставі права самовизначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 16 жовтня 1918 р. «на всьому просторі бувшої австро-угорської монархії, заселеному переважно українцями» (Артикул I і III)⁶.

В Арт. II «Кордони» в Законі зазначалося: «Простір Західно-української Народньої Республіки покривається з українською суспільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (Комітатів) : Спиш, Шариш, Земляни, Уг. Берег, Угоча і Марморощ, як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга (Ethnographische Karte der osterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k.k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855 Masstab 1:864.000)».

Територія ЗУНР об'єднувала Східну Галичину, Буковину та Закарпаття, мала площу 70 тис. кв. км із населенням 6 млн осіб й поділялася на 40 повітів та 12 військових округів.

Українські військові 1 листопада 1918 р. під командуванням Українського генерального військового комісаріату на чолі з

Д. Д. Вітовським (1887–1919) взяли під контроль більшість міст краю (окрім Перемишля, Ярослава і Сянока) та стратегічні об'єкти м. Львова⁷.

Утім, де-юре і де-факто не співпадали. Територіальні права, зокрема, територіальне верховенство новостворений уряд ЗУНР не міг реалізувати через територіальну експансію сусідніх держав.

Невдовзі Паризька мирна конференція легалізувала захоплення Румунією Північної Буковини та Бессарабії, Чехословаччиною – Закарпатської України (яка спочатку увійшла до складу Угорщини), Польщею – Східної Галичини та Західної Волині. Антанта та США відкрито знехтували правами українців. Фактично ЗУНР охоплювала лише територію Східної Галичини з населенням 4 млн. (75% українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інших національностей)⁸.

У ході швидкого розпаду Австро–Угорської монархії (12 листопада 1918 року Австрія була проголошена республікою) головною проблемою для галицьких українців була загроза приєднання Галичини до Польщі, чого польські політики домагалися здавна, бажаючи відтворити Польщу в її «історичних» кордонах, які охоплювали й Галичину.

Польсько-українська війна 1918–1919 рр. розпочалася 1 листопада 1918 р. Польські офіцери австрійської армії створили збройні підрозділи (2,5 тис. осіб у т. ч. й з цивільного населення), які розпочали у Львові вуличні бої. Після заволодіння поляками Перемишлем та залізницею до Львова прибуло польське військове угруповання з Центральної Польщі, що змусило 22 листопада 1918 р. українські війська відступити зі Львова. УНРада й уряд ЗУНР переїхали до м. Тернопіль, який став тимчасовою столицею ЗУНР. А 2 січня 1919 р. центральні органи влади ЗУНР переїхали до м. Станіславів. Водночас поляки розгорнули бойові дії вздовж українсько-польського кордону по річці Сян. Цього кордону польська влада не визнавала, претендуючи на всю Галичину і оголошуючи перед усім світом, що це «історичні» польські землі.

Одночасно, попри втрату контролю владою ЗУНР на майже всій території, окресленій у згаданому «Тимчасовому Основному Закон», відбувалося юридичне оформлення т. зв. злуки українських земель⁹. У Фастові 1 грудня між УНР і ЗУНР підписаний «передвступний договір» з наміром злуки обох українських держав в одну державу. За

Західноукраїнською Народною Республікою закріплювався статус територіальної автономії під назвою Західна область УНР (ЗО УНР).

Фактично ж через низку причин об'єднання не відбулося. Відносини між ЗУНР та УНР мали конфедеративний характер: законодавча влада, як і раніше, належала Українській Національній Раді, виконавча і розпорядча – Державному Секретаріату. ЗУНР проводила власний політичний курс та здійснювала власну дипломатичну діяльність¹⁰.

На Паризькій мирній конференції (18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р.) керівництво Франції, яке відіграло домінуючу роль, зробило ставку на союзню «велику Польщу», якій активно допомогало у війні проти ЗУНР. Сильна Польща розглядалася як перепона на шляху проникнення більшовизму на Захід та противага Німеччині. Прагнення припинення війни між Польщею і ЗУНР мало відбутися на вигідних Польщі і Антанті умовах, зокрема, залишити за Польщею Львів і Прикарпатський нафтовий басейн – об'єкт французьких і британських капіталовкладень. Окрім того, пропозиції делегації УНР визнати незалежність усіх утворених на території колишньої Російської імперії національних держав і створити їх федерацію антибільшовистського спрямування не змогли вплинути на провідні держави і передусім Францію, які бачили розв'язання «російського питання» у відновленні єдиної Росії. Відповідно, країни Антанти і США активно надавали допомогу військам Колчака, Денікіна та інших російських генералів¹¹.

Галицька армія з 7 по 28 червня 1919 р. проводила так звану Чортківську офензиву, у ході якої під командуванням генерала О. Грекова успішно визволила Тернопіль і впритул наблизилася до Львова. Утім, під ударами польської армії генерала Ю. Галлера операція завершилася повною втратою державної території ЗО УНР¹². Юридичною підставою окупації польськими військами території ЗУНР стало рішення Ради чотирьох (Верховної ради Антанти) від 25 червня 1919 р. «уповноважити» збройні сили Польщі вести свої операції (тимчасово) на території ЗУНР (Східної Галичини) аж до річки Збруч до остаточного вирішення долі цього краю¹³.

Польсько-українська війна 1918–1919 рр. завершилася поразкою ЗУНР. До середини 1919 р. Польща, якій всіляко допомагала Антанта,

витіснила українську владу та Українську Галицьку Армію з Галичини за Збруч, на Велику Україну. Мирова паризька конференція послів Англії, Франції, Італії і Японії у січні 1920 р. остаточно передала територію Східної Галичини під контроль Польщі.

21 квітня 1920 р. укладено Варшавський договір між Польщею і УНР. Згідно з угодою, Польща визнавала незалежність УНР, а УНР погоджувалася визнати кордон з Польщею по річці Збруч та далі по Прип'яті до її гирла. Уряд Ю. Пілсудського відмовився від намірів розширення кордонів у межах території Речі Посполитої 1722 р. УНР відмовлялася від Східної Галичини і 5 повітів Волині на користь Польщі, натомість отримувала військову допомогу від Польщі у війні з радянською Росією.

25 квітня 1920 р. розпочалася польсько-радянська війна. На частині земель Східної Галичини, зайнятих Червоною Армією, 15 липня 1920 р. проголошено територіальне утворення – Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГалСРР) в межах області Південно-Західного фронту Червоної армії зі столицею у місті Тернополі. До складу ГалСРР увійшли: Бережанський, Борщівський, Бродівський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Золочівський, Підгаєцький, Рогатинський, Скальський, Терехівський, Сокальський, Тарнопільський, Чортківський і, частково, Бобрський, Каменко-Струмилівський, Перемишлянський, Радеківський повіти (територія сучасної Тернопільської і частково Львівської областей). Після відступу частин Червоної армії з території Галичини 21 (23) вересня 1920 р. ГалСРР припинила своє існування.

Польсько-радянська війна закінчилася мирним договором, підписаним у Ризі між представниками Польщі та РРФСР і УСРР. Варшавський договір фактично анулювався, а українські та білоруські землі поділені між Польщею і радянськими республіками. До складу Польщі відійшли землі Східної Галичини і Західної Волині. Кордон між Польщею і радянськими республіками Білорусії та України визначався по східних межах Рівненського повіту і р. Збруч. Делегація ЗУНР виступала з різким протестом, опублікувала у пресі ноту «До всіх». З протестами і вимогами визнати ЗУНР її влада виступала на міжнародних

конференціях у бельгійському місті Спа (5–16 липня 1920 р.) та у французькому Севрі (10 серпня 1920 р.)¹⁴.

Прийнятий 26 вересня 1922 р. польським сеймом закон про воеводську автономію у Східній Галичині та заснування там українського університету, який так ніколи й не був втілений у життя, надав формальний привід Раді послів Антанти 14 березня 1923 р. визнати Східну Галичину територією Польщі¹⁵.

Після ухвалення Радою послів Антанти рішення, за яким ЗУНР остаточно втратила свою територію, українська влада ЗУНР та його дипломатичні представництва за кордоном втратили сенс свого існування. У травні 1923 р. Є. Петрушевич розпустив уряд, всі інші органи та установи, а також дипломатичні представництва та місії ЗУНР. Ця дата вважається завершенням існування та діяльності ЗУНР.

Отже, тогочасним політикумом саме території надавалося головне значення в створенні та становленні держави порівняно з політичними, культурними, етнічними, релігійними, економічними та іншими чинниками. Втрата контролю над територією та неможливість реалізувати територіальне верховенство стали основною причиною припинення існування ЗУНР в атрибутивному, інституційному і міжнародному значеннях. Правовий режим території ЗУНР фактично визначали чужинці, що зрештою і призвело до втрати державності. Не справили ніякого впливу численні протесні віча і походи галицьких українців. З урахуванням цього історичного досвіду сьогодні головне завдання в умовах російської агресії – не дозволити різного роду «переговорникам» і т. зв. союзникам України ігнорувати або порушувати фундаментальний принцип міжнародного права – принцип територіальної цілісності держав.

Muzyka I. Legal regime of the territory of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR)

The author highlights the legal regime of the territory as factor that caused that determined the loss of statehood Western Ukrainian People's Republic (ZUNR).

Keywords: Western Ukrainian People's Republic, ZUNR, legal regime of the territory, military occupation of Western Ukraine.

¹ Музика І. В. Становлення ідеї та юридифікація суверенітету Західноукраїнської Народної Республіки. *Правова держава*. Вип. 33. 2022. С. 216–226.

² Протокол таємної угоди Української Центральної Ради з Австро-Угорщиною про утворення з Галичини і Буковини окремого Українського коронного краю в складі Австро-Угорської імперії від 9 лютого (27 січня) 1918 р. *Західно-Українська Народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. У 5 т. Том. 1: Листопадава 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / Уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С. 72.

³ Умови утворення окремого коронного краю в складі Австрійської імперії за таємною угодою Центральної Ради з Австро-Угорщиною від 9 лютого (27 січня) 1918 р. *Західно-Українська Народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. С. 74–75.

⁴ Маніфест цісаря Карла. *Нова Рада*. Київ. 1918. Ч. 192.

⁵ *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. С. 191–194.

⁶ Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні дня 13 листопада 1918 р. *Західно-Українська Народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Том. 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. С. 5–6.

⁷ Когусяк М., Литвин М. Західно-Українська народна республіка. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 2: 3-О. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019. С. 54.

⁸ Лісна І. С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.). Тернопіль, 2001. С. 36–37.

⁹ Д-р Семен Шевчук. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто: друкарня і видавництво В. Дідюка, 1965. С. 43–48.

¹⁰ Луцький М. І. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 34–35.

¹¹ Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 123, 126.

¹² Пиріг Р. Польське питання у взаємовідносинах політичних провідів УНР і ЗУНР (1919–1920 рр.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2021. Вип. 15. С. 116.

¹³ Дольницький М. Роль Антанти в українсько-польській війні. *Українська галицька армія: матеріали до історії*. Т. І. Вінніпег, 1958. С. 443.

¹⁴ Лісна І. С. Знач. праця. С. 78–81.

¹⁵ Лісна І. С. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) монографія у 3-х ч. Ч. 2. Миколаїв, 2014: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2014. С. 130–132.

ВТРАТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ЯК ОДНА З ПРИЧИН ПОРАЗКИ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Сучасна геополітична нестабільність, спричинена, зокрема, війною в Україні, хоч і принесла нові загрози для світу, водночас відкрила історичний шанс для нашої держави. Збройні сили України сьогодні не лише захищають національну державність, а й відстоюють право держави на геополітичну суб'єктність. Саме зараз вирішується, чи зможе Україна реалізувати цей шанс. Реалізувати цей шанс Україні сьогодні неможливо без сильних союзників. США та провідні європейські держави здатні не лише надати необхідну підтримку Україні та сформувати новий демократичний альянс, а й через певні кроки зберегти свою лідерську роль у системі світової безпеки.

Важливі завдання сьогодні стоять також перед українськими науковцями, зокрема істориками, правниками, політологами. Особлива місія у сучасних реаліях покладається на істориків права, які покликані здійснювати об'єктивний аналіз, узагальнення і використання історичного досвіду протидії зазіханням на територіальну цілісність України.

Як відомо, територія є однією з важливих ознак держави. Інститут території є одним із найдавніших у національному та міжнародному праві, оскільки формування території, населення, утворення держави передбачали тривалий і складний процес становлення і розвитку. Розуміння території як публічно-правової категорії упродовж тисячоліть було предметом гострих дискусій і, як наслідок, прийняття низки важливих міжнародно-правових документів. Так, у розв'язанні питання щодо відповідності того чи іншого територіального утворення критеріям держави здійснюється посилання на визначення держави, яке подається у ст. 1 Конвенції Монтевідео 1933 р. про права та обов'язки держав, зокрема: «Держава як суб'єкт міжнародного права повинна мати такі риси: постійне населення, певну територію, уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами»¹.

Україна має багатовікову історію державотворення, вона ніколи не припиняла свого існування, незважаючи на тимчасову залежність від іноземних окупаційних держав. Основними етапами становлення і розвитку української державності були: Антське царство – політичне об'єднання давніх українських племен VI–VIII ст., Києво-Руська держава IX–XIII ст., Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр.), Литовсько-Руська держава (1319–1569 рр.), Українська козацька республіка (1649–1783 рр.), Українська Народна Республіка за Центральної Ради, Українська Держава за Павла Скоропадського, Українська Народна Республіка за Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка (1917–1923 рр.), Карпатська Україна (1939 р.), Українська Держава (1941 р.), квазідержава УСРР–УРСР (1917–1991 рр.), сучасна Українська держава.

Особливий інтерес викликає аналіз причин втрати територіальної цілісності ЗУНР, що призвело до поразки боротьби за відновлення української державності на початку XX ст. УНРада 1 листопада 1918 р. у Львові проголосила створення Української держави, а також видала відозви «До населення міста Львова» та «Український народе», в яких зазначалося: «Волею українського народу на українських землях Австро-Угорської монархії утворилась українська держава...»; «віднині Ти, український народе, господар своєї землі..., визволений з віковичної неволі...», «найвищою владою тут є Українська Національна Рада». Це була знакова подія у тисячолітній історії національного державотворення, яка свідчила про реалізацію українським народом свого права на політичне самовизначення і відповідала тодішнім європейським й світовим стандартам та традиціям, які визнавали право народу на самовизначення. Вперше, з часів Києво-Руської держави та Галицько-Волинської держави, корінне населення західноукраїнських земель, після 570-річного чужоземного панування стало знову господарем власної долі, проголосило державну незалежність². Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки мало епохальний вплив на формування національної та державницької свідомості українського народу і його боротьбу за національну гідність та державну незалежність у XX ст. ЗУНР була повноцінною державою, яка забезпечувала цілісність українського народу, його функціонування

та розвиток через управління та координацію інтересів різних соціальних груп. Утворення та діяльність ЗУНР стали фактом величезного міжнародного та внутрішньоукраїнського значення. Ознаками відродженої ЗУНР були: наявність власної території, на якій упродовж тисячоліть проживав український народ; формування і дія органів публічної влади, які виконували свої функції і поширювали свою владу на громадян, які проживали на території ЗУНР; наявність суверенітету, права, мови, державних символів, власної назви тощо.

На засіданні УНРади 13 листопада 1918 р. було визначено назву Української держави – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), а також затверджено конституційні основи новоствореної держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», у якому закріплювалося верховенство і суверенітет українського народу, який здійснюватиме конституційні засади через представницькі органи, обрані на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною виборчою системою³. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, незалежно від національності, віросповідання, статі. «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі (Галичину, Буковину і Закарпаття). Держава охоплювала близько 70 тис. кв. км території з населенням 6 млн (зокрема 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% угорців, румунів та ін.). Щоправда, невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а у січні–квітні 1919 р. – Чехословаччини. Все це відбулося зі згоди і санкції Антанти. Фактично ЗУНР охоплювала тільки територію Східної Галичини з населенням 4 млн (75% українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інші національності)⁴.

13 листопада 1918 р. УНРадою затверджено герб держави – золотий Лев на синьому тлі та прапор – синьо-жовтий. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням. Проголошена держава – ЗУНР, як і інші європейські держави, створила власні законодавчі та виконавчі органи влади, правоохоронні органи та збройні сили. Парламент – Українська

Національна Рада – прийняв низку законів, а уряд – Державний Секретаріат – видав низку розпоряджень, що регламентували діяльність усіх сфер державного життя. Сформований УНРадою уряд ЗУНР – Державний секретаріат очолив К. Левицький. В ЗУНР було прийнято низку важливих для існування держави законів: про організацію війська (13 листопада 1918 р.), тимчасову адміністрацію (15 листопада 1918 р.), тимчасову організацію судівництва (16 листопада і 21 листопада 1918 р.), державну мову (1 січня 1919 р.), шкільництво (13 лютого 1919 р.), громадянство (8 квітня 1919 р.), земельну реформу (14 квітня 1919 р.). ЗУНР постала як демократична держава, політичний устрій якої передбачав модель тогочасної європейської правової держави. ЗУНР стала прикладом можливого українського державного правопорядку, що ґрунтувався на справедливості, толерантності, гуманізмі та поступовому утвердженні демократичних засад у суспільстві. У розбудові ЗУНР брали участь різні верстви українського населення, у тому числі національні меншини. Виважена політика нової української влади сприяла уникненню гострих соціальних конфліктів. Приклад ЗУНР наочно продемонстрував переваги австрійської правової школи та австрійського політикуму над російським правовим нігілізмом.

Наслідком діяльності ЗУНР стало відкриття посольств в Австрії, Угорщині і Німеччині й дипломатичних представництв у Чехословаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та інших державах.

Активна державотворча діяльність ЗУНР була перервана військовою агресією спочатку Польщі, а згодом Румунії. Проголошення ЗУНР викликало тривогу з боку польських урядових сил, які намагалися не допустити цих самостійницьких українських державотворчих процесів. Тому уже з перших днів листопада на вулицях Львова, Самбора та інших міст Галичини розпочалися збройні сутички між українськими і польськими військовими загонами. Хоч ці антиукраїнські виступи були припинені, проте польський уряд у Варшаві нав'язував ЗУНР війну. Наприкінці дня 1 листопада польські збройні сили у Львові почали військові дії проти українців. До них приєдналося польське цивільне населення, яке у Львові налічувало понад 120 тис. осіб (з 240 тис.). Почалася довготривала збройна кривава

боротьба, яка переросла у польсько-українську війну за Львів, Галичину та галицьку нафту (Бориславсько-Дрогобицький нафтовий басейн)⁵. Ця війна не була справою локального значення – важливою тільки для Галичини – її вплив з усім трагізмом позначився на розвитку всеукраїнського національно-визвольного руху, оскільки Галичина була тією частиною України, у якій тоді був найвищий ступінь національної свідомості. Українські державні діячі мали намір перетворити Галичину на твердиню для боротьби за державність. Проте цьому зашкодила польська агресія, яка в критичний момент відтягнула галицькі сили на оборону краю. Керівництво ЗУНР неодноразово зверталось до польських політичних представників у Львові з пропозиціями сісти за стіл переговорів, мирно врегулювати всі спірні проблеми, але це не дало жодного результату. Поляки не бажали вести мирних переговорів, називаючи корінне українське населення, що завжди становило більшість у Галичині, «варварськими ордами», «хлопськими бандами» та ін. Тому 5 листопада УНРада звернулася до українського населення Галичини з закликом «До зброї!». У ньому зазначалось, що вину за розпалювання військового конфлікту між українцями і поляками в Галичині несуть поляки, тому, «кому тільки доля рідного краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто натомість бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, не хоче жити більше в неволі, темності і убожестві – хай береться за зброю»⁶.

Залишившись на одинці з переважаючими силами польської держави, Українська Національна Рада змушена направити О. Назарука та В. Шухевича до гетьмана П. Скоропадського з проханням про військову допомогу. Гетьман погодився скерувати Січових Стрільців, які мали «самостійно» перейти в Галичину. Але проти цього виступила президія Українського Національного Союзу, яка мала намір використати Січових Стрільців для збройного повстання проти гетьмана. Військової допомоги Українська Національна Рада так і не одержала. Бої у Львові відбувалися з перемінними успіхами, аж поки поляки не досягли чисельної переваги. Щоб уникнути оточення, командуючий українськими підрозділами полковник Г. Стефанів наказав у ніч на 22 листопада 1918 р. Українській Національній Раді і

Державному Секретаріату залишили м. Львів. Державні установи – Українська Національна Рада та Державний Секретаріат переїхали спочатку до м. Тернополя, а в перших числах січня 1919 р. – до м. Станіславова (від 1962 р. Івано-Франківськ). На засіданні УНРади 4 січня у Станіславові було створено Президію ради у складі Президента (голови ради) і чотирьох його заступників. Президентом ради знову обрали Є. Петрушевича, його заступниками – Л. Бачинського, С. Вітика, О. Поповича і А. Шмигельського. На цьому ж засіданні створено ще один важливий орган – Виділ Української Національної Ради. Він складався з Президента ради і 9 членів та виконував функції колегіального глави держави. В Станіславові у готелі «Австрія» містилася канцелярія президента Української Національної Ради ЗУНР Є. Петрушевича та його заступника Л. Бачинського. У приміщенні будинку колишньої австрійської залізничної дирекції працював Державний Секретаріат ЗУНР.

Складна ситуація прискорила дії уряду щодо створення війська – Української Галицької Армії (УГА), яка стала важливою опорою української державності та гарантією державного суверенітету ЗУНР. Для ЗУНР проблема формування власних збройних сил набула особливої гостроти у зв'язку з необхідністю з самого початку боротися проти агресії сусідньої Польщі, потім – ще й Румунії. На початку 1919 р. була утворена дисциплінована й патріотична армія, ядром якої стали підрозділи Українських Січових Стрільців і відділи австро-угорської армії, сформованої з українців. В УГА було мобілізовано 126 тисяч старшин і вояків. Всіма військовими питаннями відав Державний секретаріат Військових справ, який очолював полковник Д. Вітовський (до 13.02.1918 р.), а потім генерал В. Курманович (до 9.06.1919 р.). Так у короткий строк був сформований розвинутий демократичний державний механізм ЗУНР, зокрема, центральні та місцеві органи державної влади й управління, правоохоронні органи, збройні сили.

Найбільшим здобутком Української національної революції стало проголошення Соборності українських земель. 22 січня 1919 р. увічнилось у розвитку українського державотворення і всієї національної історії, як безальтернативний приклад єдності українського народу.

Втіленням ідеї соборності й національної консолідації України було урочисте проголошення 22 січня 1919 р. у м. Києві Акту про Злуку Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки в єдину соборну Українську Народну Республіку. Акт Злуки відображав споконвічну мрію українського народу про незалежну національну державу. Він став могутнім виявом волевиявлення українців до державної єдності, свідченням усвідомлення їхньої національної ідентичності. Згідно із законом «Про форму влади в Україні», прийнятим Трудовим конгресом УНР ЗУНР дістала назву «Західна Область Української Народної Республіки» (ЗО УНР). Згодом 4 грудня 1919 р., тобто ще до укладення Варшавського договору 1920 р. між УНР та Польщею, а згодом після його підписання, цей Акт Злуки було денонсовано владою ЗУНР-ЗО УНР як протест проти неузгодженості дій з боку С. Петлюри. Про це також повідомлено представника дипломатичної місії УНР у Варшаві та уряд Польщі. Відтоді і до 1923 р. ЗУНР існувала окремо⁷.

Водночас загарбницька війна Польщі проти ЗУНР продовжувалася, набуваючи дедалі більшого масштабу.. Підтримували Польщу й посадовці західних держав, передусім США й Франції. Саме за їхнім сприянням у Польщу була перекинена з Франції сформована і озброєна там понад 80-тисячна польська армія генерала Ю. Галлера, яку польський уряд тут же спрямував проти ЗУНР (хоч вона й створювалася для захисту від більшовицької Росії).

На початку червня 1919 р. польське військо та армія Ю. Галлера захопили майже всю Галичину, за винятком території між Дністром і нижнім Збручем. У зв'язку з надзвичайною ворожою загрозою і військовою небезпекою для подальшого існування ЗУНР 9 червня 1919 р. уряд С. Голубовича склав свої повноваження, а Виділ УНРади передав всю повноту військової і цивільної влади Є. Петрушевичу, який отримав титул Диктатора ЗО УНР. Для виконання нових функцій замість уряду він призначив Раду уповноважених диктатора і Військову канцелярію. Раду вповноважених склали: С. Голубович (відповідав за внутрішні справи), С. Витвицький (закордонні справи), генерал В. Курманович (військові справи), І. Мирон (шляхи і транспорт), О. Назарук (преса). Диктатором Військової Канцелярії призначений

К. Долежалъ, Начальним вождем УГА – генерал О. Греків. Передача всієї повноти військової і цивільної влади Є. Петрушевичу була зумовлена надзвичайно критичним становищем ЗУНР і загрозою втрати державності внаслідок наступу переважаючих польських військ. Це був вимушений крок, завдяки якому вдалось зупинити поширення анархії, зміцнити дисципліну і піднести бойовий дух в УГА, яка спромоглась на контрнаступ (т. зв. Чортківська офензива) і зміцнити морально-політичний настрій всього населення ЗУНР та повести його на подальшу боротьбу за збереження своєї держави (зокрема, тоді до УГА зголосилось зверх 80 тис. добровольців, яких, одначе, всіх виявилось неможливим прийняти через брак боєприпасів). Після окупації Східної Галичини польським військом і відступу УГА за Збруч 16–17 липня 1919 р. Є. Петрушевич і Рада уповноважених переїхали до м. Кам'янець-Подільський (нині Хмельницька обл.), у листопаді 1919 р. – до Відня, де проводили активну зовнішньополітичну діяльність на захист прав галицького населення і державно-правового розвитку ЗУНР. Диктатура ЗУНР, хоча за неї, зрозуміло, і відбулося тимчасове обмеження «демократії», не призвела до серйозних порушень чи обмежень основних прав і свобод ні корінному (українському) населенню Галичини, ні її нацменшинам. Вона в жодному разі не переросла в якусь особисту тиранію чи деспотію Є. Петрушевича.

Унаслідок польсько-української війни ЗУНР зазнала територіальних втрат. За підрахунками проф. д-ра Мирона Кордуби, площа суцільної української етнографічної території в колишній Австро-Угорщині становила 76,6 тис. кв. км, з того територія Української Галичини становила 54 577,1 кв. км з 5.2 млн населення. Після низки поразок Української Галицької Армії, ЗУНР зазнала територіальних втрат, зокрема у Галичині. Польськими військами були захоплені Перемишль, Ярослав, Доброміль, Чесанів, Сянік, Городок, Мостиська, Рава Руська, Сокаль. 21 листопада 1918 р. польська армія захопила столицю ЗУНР – Львів. Починаючи з 1.01.1919 р. і до завершення польсько-української війни територія ЗУНР складалася тільки з 40 адміністративних повітів, які нараховували близько 40 тис. кв. км з населенням до 4 млн осіб, у тому числі щонайменше 3 мільйони українців⁸.

Польсько-українська війна 1918–1919 рр. завершилася, на жаль, поразкою ЗУНР. Падіння ЗУНР у протистоянні з Польщею було зумовлене передусім кількісним переважанням польських військ, підтриманих Антантою, а також невдачами українців у дипломатичній боротьбі, адже поляки переконали держави Антанти в ідеологічній близькості керівництва ЗУНР і УНР з більшовиками, які на той час вважалися найбільшою загрозою для Європи. До середини 1919 р. Польща, якій матеріально, дипломатично та збройно допомагала Антанта, витіснила українську владу та Українську Галицьку Армію з Галичини за Збруч, на Велику Україну. Згодом звідти, після падіння УНР, українська влада (президент, уряд, депутати УН Ради, інші державні органи) переїхала у Відень, де продовжувала (вже на еміграції) свою діяльність. Там же у Відні був розроблений проєкт Конституції ЗУНР. Українська влада добивалася у країн Антанти визнання ЗУНР і усунення польської влади та армії з території ЗУНР, оскільки вони були окупантами, які діяли всупереч волевиявленню корінного українського населення. Проте 25 червня 1919 р. Верховна рада Антанти прийняла рішення «уповноважити» збройні сили Польщі окупувати (тимчасово) територію ЗУНР (Східної Галичини) аж до остаточного вирішення долі цього краю. 25 липня 1920 р. було утворено закордонний галицький уряд (уряд диктатора ЗУНР). Еміграційна влада ЗУНР рішуче запротестувала, але це не допомогло: Польща мала у Антанти значно більший авторитет і вагу. Влада ЗУНР продовжувала активну діяльність (дипломатичну) щодо визнання ЗУНР Антантою⁹.

Навесні 1920 р. розпочалася польсько-радянська війна. На частині земель Східної Галичини, зайнятих Червоною Армією, 15 липня 1920 р. було проголошено територіальне утворення – Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку зі столицею у Тернополі, ліквідоване 21 вересня. Польсько-радянська війна закінчилася мирними переговорами у м. Рига, на які прибули, не будучи, однак, запрошеними, делегації ЗУНР та УНР. Польсько-радянським переговорам безуспішно намагалися протидіяти посол УНР у Латвії В. Кедровський, представник уряду УНР С. Шелухін та делегація ЗУНР під проводом К. Левицького. Їх правда, ніхто не залучав до переговорів (виступали на брифінгах перед

кореспондентами газет). Мирний договір був підписаний у Ризі між представниками Польщі та РСФРР і УСРР, який формально закінчив польсько-радянський конфлікт 1919–1920 рр., санкціонував поділ українських та білоруських земель між Польщею і Радянською Росією та фактично анулював Варшавський договір. За Ризьким договором 1921 р. до складу Польщі всупереч волі українського населення відійшли землі Східної Галичини і Західної Волині. Кордон між Польщею і радянськими республіками Білорусії та України визначився по східних межах Рівненського повіту і р. Збруч. Делегація ЗУНР виступала з різким протестом, опублікувала у пресі ноту «До всіх», але це не допомагало. З протестами і вимогами визнати ЗУНР її влада виступала на міжнародних конференціях у бельгійському місті Спа (5–16 липня 1920 р.), Севрі (поблизу Парижа 10 серпня 1920 р.) та ін. Українці покладали великі надії на Лігу Націй, пославши свою делегацію, яку особисто очолив президент Є. Петрушевич, у Женеву, де у листопаді 1920 р. розпочалося засідання Ліги Націй.

Питання відновлення державної незалежності ЗУНР розглядалася на різних міжнародних форумах упродовж 1919–1923 рр. Була навіть прийнята постанова Ліги Націй (23.02.1921 р.), що Східна Галичина не є частиною Польщі, яка не мала мандату від Ліги Націй на Східну Галичину, бо була тільки «фактичним мілітарним окупантом цього краю». Але Рада послів Антанти не поспішала повернути владі ЗУНР хоч би територію Східної Галичини. Зрештою, й польські дипломати надіслали усім міжнародним організаціям ноти, так зване обґрунтування Польщі на територію ЗУНР. Польщу активно підтримували США, Франція, Італія й ін. І ось 14 березня 1923 р. на пропозицію спеціальної комісії Ради послів країн Антанти остання визнала територію Східної Галичини без жодних застережень за Польщею. Протести влади ЗУНР і українського населення Галичини не допомогли. Намагаючись змінити рішення Ради Послів, Греко-католицький митрополит Андрей Шептицький зустрічався з прем'єр-міністром Франції Раймоном Пуанкаре, але безуспішно. 15 березня 1923 р. еміграційний уряд ЗУНР оголосив саморозпуск і Є. Петрушевич склав повноваження. Було розпущено всі органи й установи, дипломатичні представництва й місії ЗУНР, що означало остаточне

припинення її існування. Саме ця дата (15 березня 1923 р.) була остаточним терміном існування західноукраїнської державності після Першої світової війни.

Майбутнє України на тривалі десятиріччя знову вирішували чужинці. Політику диктував той, хто мав силу. ЗУНР зазнала поразки, залишившись без жодної підтримки. Чимала провина у цьому керівників ЗУНР, які хоч і робили все можливе для порятунку рідного краю, держави, проте допустили чимало прорахунків. Це передусім певна політична нерішучість, політика вичікування, відкладання на пізніші часи розв'язання гострих соціально-економічних проблем, нерішуче ведення війни, військово-стратегічні прорахунки, невдале командування військами на перших етапах війни та зайва толерантність до нещадних ворогів. Однією з головних помилок ЗУНР була сліпа віра у всемогутність і справедливість Антанти.. Згодом перебуваючи на еміграції Є. Петрушевич, зрозумів помилку і виступаючи на засіданні Ліги Націй у 1923 р., сказав доленосні слова, які актуальні і нині: «Самими голосливними заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу український народ нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою»¹⁰.

Однією з вагомих причин падіння ЗУНР стала військова агресія Польщі та Румунії. Крім цього, до краху ЗУНР призвели надзвичайно складні міжнародні обставини, підтримка післявоєнної Європою експансіоністських, загарбницьких дій Польщі та Румунії. Власне, зовнішньополітичні фактори й були основною причиною загибелі обох українських держав: щодо УНР – це наступ російських більшовицьких військ, підтриманих місцевими більшовиками, що зайняли значну частину українських земель; щодо ЗУНР – це захоплення її території Польщею й Румунією. З внутрішніми негараздами та проблемами обидві українські держави, напевне, могли б справитись, а ось із зовнішньою агресією з боку значно сильніших сусідів не змогли.

Західноукраїнська Народна Республіка мала важливе історичне значення. Це була чергова спроба українського народу відновити національну державу, звільнитися від вікової влади чужинців, яка різними способами нав'язувала своє панування, своє право, свою ідеологію, свою історію. Великим позитивом було й те, що українці

заявили про себе всьому світові як окрема нація, яка має право на власну державу; значно підвищився рівень національної свідомості українського народу; українці здобули досвід державотворення, який міцно вкоренився в історичну пам'ять і став надбанням наступних поколінь борців за Українську державу, в тому числі і ХХ ст. Історичне значення ЗУНР також полягає в тому, що було збережено ідентичність української нації й поглиблено процес українського державотворення. Разом з тим, історичний досвід свідчить, що втрата території, територіальної цілісності, призводить до втрати держави.

Boyko I. Loss of territorial integrity as one of the reasons for the defeat of the Western Ukrainian People's Republic

The article analyzes the prerequisites for the proclamation of the Western Ukrainian People's Republic, the causes and consequences of the Polish-Ukrainian war. As a result of the Polish-Ukrainian war, the Western Ukrainian People's Republic suffered territorial losses. Przemyśl, Yaroslav, Dobromyl, Chesaniv, Syanyk, Gorodok, Mostyska, Rawa Ruska, Sokal, Lviv were captured by Polish troops. It is noted that, starting from January 1, 1919 and until the end of the Polish-Ukrainian war, the territory of the Western Ukrainian People's Republic consisted of only 40 administrative counties, which amounted to about 40 thousand sq. km. with a population of up to 4 million people, including at least 3 million Ukrainians. It is emphasized that the loss of the territorial integrity of the Western Ukrainian Autonomous Republic led to the defeat of the struggle for the restoration of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century.

Keywords: territory, territorial integrity, statehood, state of the Western Ukrainian People's Republic.

¹Територія і кордони у міжнародному праві : навчальний посібник / Ю. А. Дем'янюк, Д. А. Купрієнко, О. В. Діденко [та ін.]. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. С. 7.

² Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: «Тріада плюс», 2004. С. 144–145.

³ Литвин М. Р., Рубльов О. С. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=ZUNR> (дата звернення: 02.11.2025).

⁴ Тищик Б. Й. Історія держави і права України : акад. курс: підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. Київ: Ін Юре, 2015. С. 152.

⁵ Литивин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. С. 51.

⁶ Тищик Б. Й. Західно-Українська... С. 149.

⁷ Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАН України, ВКФ «Олір», 1995. 368 с.

⁸ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Третє видання. Львів, 2017. С. 22.

⁹ Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Західноукраїнська Народна Республіка. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Історія держави і права В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет Ярослава Мудрого. С. 318–325.

¹⁰ Тищик Б. Й. Історія держави і права... С. 351.

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ УНР НАПРИКІНЦІ 1920-х НА ПОЧАТКУ 1930-х РОКІВ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА СУЧАСНІСТЬ

В умовах російської агресії проти України багато проблем юридичної та історико-юридичної науки, які раніше, за мирного часу, мали переважно теоретико-правовий характер, набувають практично-прикладного значення. Передусім це проблематика сфери національної безпеки, забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та незалежності держави. Під впливом обставин воєнного часу фокус сприйняття багатьох історичних подій українського державно-правового життя змінюється, а самі ці події стають предметом переосмислення, що дає змогу дослідникам проводити відповідні паралелі та аналогії з сучасністю.

У цьому контексті цікавою сторінкою вітчизняної історії, яка привертає увагу сучасних дослідників, може бути період від кінця 1920-х до початку 1930-х років, коли українська політична еміграція вела боротьбу за відновлення суверенітету УНР. Аналіз подій того часу важливий для сьогодення, оскільки досвід набутий поколіннями борців за незалежність України може бути корисним та повчальним історичним уроком для сучасників.

У боротьбі за відновлення суверенітету УНР в означений хронологічний період можна умовно виділити два етапи, для кожного з яких були притаманні свої способи та методи ведення такої боротьби.

На першому з них, який частково співпадає з так званим тарнівським періодом діяльності уряду УНР, від листопада 1920 р. до листопада 1921 р., основним засобом відновлення суверенітету УНР був військовий. Але, як відомо, через низку факторів Другий зимовий похід армії УНР, не дав бажаних результатів. Крім цього, підписання Ризького мирного договору в березні 1921 р. фактично позбавило уряд УНР можливостей для продовження відкритої збройної боротьби за повернення на територію України, контрольовану більшовиками.

На другому етапі боротьби за відновлення суверенітету УНР, який, на нашу думку, умовно охоплював період від кінця 1921 р. до початку Другої світової війни, основним засобом залишався дипломатичний, але й він не був повною мірою дієвим. Як зазначає В. М. Яблонський з 1921 р. українська дипломатія вступає у новий період, коли доводилось репрезентувати фактично неіснуючу державу¹.

Правовий статус уряду УНР в екзилі був невизначеним, що ускладнювало дипломатичну діяльність. Українські еміграційні структури намагались піднімати українське питання на всіх вагомих дипломатичних форумах того часу, а також у діяльності різних міжнародних організацій. Однак, ці спроби бажаного ефекту не мали. Більшовицька влада дедалі більше набувала міжнародного визнання. Станом на 1924 р. з СРСР встановили дипломатичні відносини десять держав, а у 1925 р. – уже більше двадцяти. Серед них були такі провідні країни тогочасної Європи та Азії як, зокрема Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Польща, Японія. На початку 1930-х рр. були встановлені дипломатичні стосунки між США і СРСР. У цих умовах українським еміграційним політичним структурами ставало дедалі важче впливати відкритим дипломатичним шляхом на уряди країни та просувати ідею відновлення суверенітету УНР.

Тому тодішнє керівництво екзильного уряду починає приділяти більше уваги проведенню спеціальної таємної діяльності, спрямованої на підриг радянської влади в Україні, використовуючи можливості спецслужби Державного Центру УНР в екзилі.

Українська спецслужба діяла у тісній співпраці з тодішніми польськими спецслужбами та мала регіональні відгалуження в окремих країнах Європи та Туреччині, переважно там, де була зосереджена українська діаспора. Водночас український екзильний уряд намагався налагодити контакти зі спецслужбами інших країн, особливо тих, зовнішньополітичні цілі яких були тим чи іншим чином орієнтовані на послаблення СРСР і ліквідацію більшовицької влади. Зокрема, йдеться про контакти зі спецслужбами Великої Британії, Франції, Японії, Німеччини та деяких інших країн.

Особливості діяльності української спецслужби у цій царині можемо проілюструвати на прикладі діяльності В. Мурського, який з

1929 по 1935 рр. був неофіційним представником уряду УНР у Стамбулі та фактично керував осередком української спецслужби в Туреччині.

Майже відразу після прибуття до Стамбулу В. Мурський налагоджує тісні стосунки з представниками спецслужб Англії, Франції, Італії, Японії та Німеччини, які працювали під дипломатичним прикриттям у Стамбулі. Він намагався використати їх можливості у спільній боротьбі з більшовизмом, переконати через них уряди цих країн у необхідності підтримки УНР у справі повалення в Україні радянського режиму та відновлення державної незалежності. Своєю чергою «іноземні партнери» розглядали діяльність представника УНР у Стамбулі як додаткове джерело розвідувальної інформації про політичну, соціальну та економічну ситуації в СРСР. Тобто співпраця обох сторін була взаємовигідною та перспективною.

У листопаді 1929 р. В. Мурський намагався встановити контакти з представниками італійської дипломатичної місії в Стамбулі. Відповідна зустріч відбулась 21 листопада 1929 р.² В. Мурський поінформував італійського дипломата та розвідника Піллігіно про життя та діяльність української громади в Туреччині, зорінтував щодо головних течій українських емігрантських політичних угруповань і подарував кілька книг про Україну. Під час бесіди обговорювались підходи різних європейських країн до питання відновлення державної незалежності України. Піллігіно заявив, що «Італія... вельми цікавиться українською проблемою і, звичайно, буде однією з вірних помічниць і союзниць незалежної України». Він також схвально відгукнувся про візит міністра закордонних справ еміграційного уряду О. Шульгіна до Риму та обіцяв у подальшому підтримувати з українцями тісні контакти³.

У цей же період В. Мурський налагоджує стосунки з головним королівським кур'єром дипломатичної місії Великої Британії в Стамбулі полковником Вільтоном. За словами останнього, Англія змінила своє ставлення до «українського питання» і вважає його розв'язання найближчим часом своєю «нагальною задачею». Водночас Вільтон наголошував, що українській еміграції слід орієнтуватися саме на Англію. Франція, за словами офіцера, не може бути союзником незалежної України через те, що працює на посилення Польщі. А

остання, як відомо, відторгнула від України багато етнічних українських земель. Між іншим він зазначив, що до Лондону нещодавно приїжджала та була прийнята королем делегація гетьмана П. Скоропадського. А це є ознакою уваги до української проблеми⁴.

Також В. Мурський встановив контакти з французьким дипломатом-розвідником Денарду, який був військовим аташе у Стамбулі. Французький уряд наказав Денарду «подвоїти нагляд за життям і діяльністю Рад». Тому останній цікавився «новинами з України»: настроями населення та можливістю підтримки антибільшовицьких акцій з їхнього боку, станом військової сфери (переліком військових частин Одеського гарнізону, передислокацією військ на Далекий Схід, будівництвом стратегічної залізниці Київ-Житомир і до державного кордону, новими типами військового спорядження), намагаючись отримати зазначену інформацію від українців. Натомість француз готовий був надавати відомості про «більшовиків і їх роботу» в Стамбулі. Крім цього, Денарду обіцяв В. Мурському допомогу в пересиланні української таємної кореспонденції до Парижу через французьких дипломатичних кур'єрів⁵.

Взаємодія з французькою спецслужбою була практично постійною. Сторони обмінювалися списками радянських службовців, які прибували до Стамбула для роботи у дипломатичних і консульських установах СРСР, ділилися інформацією щодо «підозрілих осіб», які могли вести «таємну» роботу на користь радянської розвідки тощо⁶.

Більш тривалий та плідний характер мала співпраця представника української спецслужби з представниками японської військової розвідки у Стамбулі. Вона тривала майже п'ять років до смерті В. Мурського у 1935 р. Українська та японська сторона обмінювались інформацією щодо можливих перспектив політико-військової співпраці між Японією та Україною. В. Мурським було підготовлено та передано японському уряду два відповідні меморандуми від імені уряду УНР в екзилі.

У першому з цих документів поряд з глибокими аналітичними викладками щодо української історії періоду Української національної революції та поточного міжнародного становища еміграційного уряду УНР у повоєнне десятиліття, були сформульовані пропозиції щодо організації спільної боротьби проти тодішнього радянського

тоталітарного режиму. Деякі з цих пропозицій зберігають свою актуальність і донині та можуть розглядатись як унікальний рецепт боротьби з російським імперіалізмом, зокрема, і з його сучасним різновидом – рашизмом⁷.

Аналогічно до українсько-японських розвивалися й українсько-німецькі контакти. В. Мурський наприкінці 1934 р. подав представникам німецької розвідки у Стамбулі меморандум щодо цілей української політичної еміграції та перспектив налагоджування співпраці для боротьби з СРСР.

Окрім взаємодії зі спецслужбами інших держав, діяльність стамбульського осередку української спецслужби щодо боротьби за відновлення суверенітету УНР включала й інші напрями.

Зокрема, серед них було виконання завдань розвідувального характеру, пов'язаних переважно з отриманням інформації з території радянської України⁸.

Так, в одному з агентурних донесень, яке надійшло до ІНВ ДПУ УСРР у вересні 1932 р., джерело повідомляло, що В. Мурський «має гарних агентів на Україні, особливо серед моряків радянських пароплавів, які приходять у Стамбульський порт, і тут зв'язується з ними для отримання інформації»⁹.

В. Мурський проводив зустрічі з особами, які прибували до Стамбула з УСРР, обговорював з ними проблеми боротьби проти сталінської диктатури та інші політичні питання. Так, у листопаді 1930 р. він спілкувався з двома втікачами з Луганська, В. С. Вороніним і Д. Л. Левинцем, які повідомили йому про існування підпільної проукраїнської організації в цьому місті. Але вона, за їх словами, у зв'язку з процесом СВУ, була майже знищена, частина членів заарештована¹⁰.

У грудні 1930 р., за даними агентурних джерел ДПУ, В. Мурський зустрічався з мешканцем Одеси. У розмові з ним представник екзильного уряду висловлював впевненість в тому, що в УСРР діє багато підпільних організацій і за підтримки іноземних держав «більшовицькій авантюрі» невдовзі буде покладено край. В. Мурський зазначав, що ні українська еміграція, ні їхні прихильники в Україні «не складуть зброї», доки не буде «знищено комунізм і покладено край царюванню Сталіна».

При цьому основним засобом для «повалення узурпаторської влади бандитів-більшовиків» він вважав агітацію та поширення проукраїнської літератури як в радянській Україні з метою збільшення прибічників УНР, особливо в середовищі селянства та червоноармійців, так і за межами УСРР для формування відповідної громадської думки на міжнародному рівні¹¹.

Крім цього, В. Мурський, у якого були добре налагоджені стосунки з поляками, отримував інформацію про ситуацію в СРСР і, зокрема, в Україні, від співробітників польського консульства, які опитували радянських громадян¹².

Для підтримання контактів з прибічниками УНР на території радянської України В. Мурський намагався використовувати і новітні технічні канали зв'язку, а саме радіозв'язок. Так, 17 травня 1929 р. В. Мурський прийняв по радіо з Харкова повідомлення про розстріл О. Шумського (такі чутки тоді ходили у Харкові) і направив цю новину до Женеви¹³.

Практику інформування уряду УНР в екзилі про політичну ситуацію в радянській Україні В. Мурський, напевне, здійснював протягом кількох років. У всякому разі українські чекісти були впевнені, що у В. Мурського в Харкові є свій «кореспондент», який «регулярно та вельми доладно висвітлює діяльність і спрямування українського уряду, а також настрої села», і що він, можливо, перебуває «серед українських кіл» і осіб, яких «торкнулася справа УНЦ»¹⁴.

Діяльність стамбульського осередку спецслужби УНР зосереджувалася також на організації нелегального переправлення в Україну через Одесу політичної літератури проукраїнського характеру для пропаганди ідеї відновлення УНР та на налагодженні контактів з симпатиками УНР у радянській Україні. До приїзду в Стамбул В. Мурського цю роботу виконував інший представник місцевої громади, М. Забелло, який мав на радянських пароплавах, що курсували між Одесою та Стамбулом, свою агентуру. Вже 19 травня 1929 р., тобто менше ніж за місяць після прибуття до Стамбула, В. Мурський обговорив із М. Забеллою це питання та заявив, що хоче удосконалити діяльність з «перекидання» літератури в Україну. Він просив М. Забеллу підготувати з цього приводу письмову доповідь, яку В. Мурський

планував відправити голові ДЦ УНР А. Лівницькому та військовому міністру В. Сальському¹⁵.

До речі, за наслідками доповіді В. Мурського А. Лівницький схвально оцінив його намагання покращити «зв'язок з Україною». Він пропонував налагодити контакти з Одесою через Д. В. Івашину (Геродота), який тоді обіймав посаду представника уряду УНР у Румунії. У останнього в Одесії була знайома Г. Марченко, дружина колишнього представника УНР в Данії Д. Бузька, яка працювала на ДПУ¹⁶.

Водночас, А. Лівницький застерігав В. Мурського від можливих провокацій більшовицьких агентів, натякаючи, що вони могли бути також серед «контр-агентів Забелла», послугами яких користувався В. Мурський для зв'язку з Одесою¹⁷.

«Перекидання» літератури на територію радянської України, яке було частиною пропагандистської діяльності спецслужби УНР, проводилося регулярно. Література надходила з Варшави дипломатичною поштою і далі пароплавом до Одеси. Наприклад, у листопаді 1930 р. В. Мурському було доставлено 250 примірників брошури «Московський грабіж», а у січні 1932 р. ще два великі пакети пропагандистської літератури, призначені для відправки в Україну¹⁸.

Арсенал методів роботи української спецслужби в Туреччині завдяки В. Мурському був доповнений контрпропагандистською діяльністю. Цю роль виконували дві його книги, видані турецькою мовою: «Україна та її боротьба за незалежність» (1930 р.)¹⁹ і «Справжнє обличчя нової Росії» (1932 р.)²⁰. У них автор відстоював ідею відновлення української незалежності та знищення більшовизму. Перша книга була презентована автором президентові Турецької республіки М. Кемалю, дістала схвальні відгуки в турецькій та азербайджанській емігрантській пресі. Зокрема, 20 грудня 1930 р. на неї була опублікована позитивна рецензія в найбільшій урядовій газеті Туреччини того часу «Джумхуріет» (Республіка)²¹.

У роботі над першою книгою В. Мурському допомагали польські дипломати та за сумісництвом розвідники – Я. Гавронський і Т. Голувко. 6 серпня 1929 р. Я. Гавронський у листі до Т. Голувка писав, що займається пошуком коштів на публікацію турецькою мовою книги

про Україну, над якою вони почали працювати разом з В. Мурським, і просив допомоги в цьому питанні.

Також до написання першої книги В. Мурського долучився А. Лівницький. Він став автором передмови до цього видання. 23 вересня 1929 р. у листі до В. Мурського А. Лівницький просив останнього надіслати книгу до Варшави для попереднього ознайомлення. Він сподівався на те, що гроші на видання вдасться роздобути у Я. Гавронського наприкінці жовтня 1929 р. Однак для цього потрібно було підготувати відповідне обґрунтування для польських колег²².

Робота над книгою «Україна та її боротьба за незалежність» була завершена восени 1930 р. У жовтні рукопис було передано до Варшави, де його мали передрукувати в МЗС Польщі та ознайомити з текстом А. Лівницького. Поляки пропонували додати до книги також передмову Д. Сейдамета або когось з турецьких літераторів²³. Книга була надрукована у видавництві «Джумхуріет» і побачила світ з двома передмовами – А. Лівницького та Д. Сейдамета. Рукопис книги «Україна та її боротьба за незалежність» виконувався українською мовою, а згодом перекладався на турецьку.

До написання другої книги В. Мурського підштовхнула, напевне, ідея, висловлена Я. Гавронським у березні 1932 р. під час зустрічі членів прометеївського гуртка в Стамбулі. Польський дипломат запропонував підготувати працю, яка б стала відповіддю на видану та поширену в Туреччині книгу Фалиха Ривки «Нова Росія», що мала відверто пропагандистську спрямованість і вихваляла більшовицьку диктатуру. Як бачимо, назва самої книги В. Мурського з преамбулою Д. Сейдамета, що побачила світ у 1932 р., – «Справжнє обличчя нової Росії» – цілком підтверджує це припущення²⁴. На контрпропагандистський характер даної праці звертала увагу свого часу В. Піскун²⁵.

Цю книгу автор також розіслав турецьким політичним, військовим і культурним діячам, що сприяло поширенню контрпропагандистської інформації в турецькому суспільстві.

Отже, з приїздом до Стамбула представника уряду УНР В. Мурського діяльність української спецслужби щодо відновлення суверенітету УНР значно посилилась. Але завдання, яке стояло перед В. Мурським, а саме, формування за допомогою спеціальних

розвідувальних методів сприятливої політичної ситуації для відновлення державної незалежності України, виявилось дуже складним.

Утім, завдяки В. Мурському напрями розвідувальної діяльності осередку української спецслужби були значно розширені. З метою підняття авторитету УНР на міжнародній арені, пошуку «точок дотику» в боротьбі з радянським режимом та розв'язання «українського питання» В. Мурським було налагоджено тісну співпрацю зі спецслужбами провідних країн світу. По суті в цих умовах В. Мурський реалізував такі важливі функції політичної розвідки та контррозвідки як: створення відповідних позицій у політичних колах європейських і азійських країн для просування вигідної Україні інформації, постійна актуалізація «українського питання» на міждержавному, регіональному та міжнародному рівнях, обмін розвідувальною та іншою оперативною значущою інформацією з реальними та потенційними партнерами України, спільне викриття радянської агентури.

Водночас В. Мурський «модернізував» існуючі механізми отримання розвідувальної інформації з території УСРР, запровадив нові способи зв'язку з прибічниками УНР в радянській Україні, які базувалися на використанні новітніх радіотехнічних пристроїв, організував більш ефективне проведення пропагандистської роботи в УСРР і контрпропагандистської, антибільшовицької – в Туреччині.

Okipniuk V. The struggle of the Ukrainian political emigration for the restoration of the sovereignty of the UNR in the late 1920s and early 1930s: historical experience and modernity

The main stages of the struggle of the exiled government of the UNR for the restoration of the sovereignty of the UNR are identified, the directions and methods used by the Ukrainian political emigration to achieve its goals are analyzed, in particular in the sphere of activity of the special services.

Keywords: sovereignty, special services, UNR, Ukrainian political emigration, russian imperialism, raschism, Volodymyr Mursky.

-
- ¹ Яблонський В. М. Діяльність Державного центру УНР в екзилі (1921–1992 рр.). Дисертація ... докт. істор. наук. Київ, 2021. С. 151.
- ² Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗР України). Спр. 12617. Т. 2. Арк. 301 зв.
- ³ Там само. Арк. 291–291 зв.
- ⁴ Там само. Арк. 281, 291 зв.
- ⁵ Там само. Т. 7. Арк. 185. Т. 9. Арк. 202, 239.
- ⁶ Там само. Т. 8. Арк. 22, 323. Т. 9. Арк. 242.
- ⁷ Окіпнюк В., Козлов Д. Співробітництво спецслужб державного центру УНР в екзилі та Японії в першій половині 1930-х років. *Український історичний журнал*. 2023. Ч. 1. С. 103–120.
- ⁸ Сідак В. С., Вронська Т. В., Скрипник О. В. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодні: у 5-и томах. Т. 3: Спецслужби Військового міністерства Державного Центру УНР в екзилі: наук. вид. Київ: Прометей, 2018. С. 212.
- ⁹ ГДА СЗР України. Спр. 12617. Т. 6. Арк. 115–116.
- ¹⁰ Там само. Т. 1. Арк. 349, 364.
- ¹¹ Там само. Т. 9. Арк. 135–136.
- ¹² Там само. Т. 8. Арк. 60.
- ¹³ Там само. Т. 2. Арк. 136.
- ¹⁴ Там само. Т. 9. Арк. 203.
- ¹⁵ Там само. Т. 2. Арк. 136.
- ¹⁶ Там само. Арк. 137 зв.
- ¹⁷ Там само. Арк. 270.
- ¹⁸ Там само. Арк. 301 зв. Т. 7. Арк. 36.
- ¹⁹ Mursky V. *Ukrayna ve istiklâl mücahedeleri*. Istanbul, 1930. 226 p.
- ²⁰ Mursky V. *Yeni Rusya'nın iç yüzü*. Istanbul, 1932. 112 p.
- ²¹ *Cumhuriyet*. 20.12.1930.
- ²² ГДА СЗР України. Спр. 12617. Т. 2. Арк. 237–237 зв.
- ²³ Там само. Арк. 270.
- ²⁴ Там само. Т. 7. Арк. 188.
- ²⁵ Піскун В. Українсько-грузинські взаємини в процесі розвитку прометеївського руху в 1920-х – 1940-х роках. *Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин*: Збірка наукових праць / Упоряд. Ірина Матяш, Тамаз Путкарадзе. Київ, 2018. С. 82.

ПЕРЕБУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ КРИМУ У СКЛАДІ РІЗНИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У сучасних умовах розбудови незалежної української держави знову гостро постало питання її територіальної цілісності. Розпад СРСР відкрив шлях для утворення суверенних держав, які активно включилися у процес державно-правового будівництва, що супроводжувався радикальними змінами в політичній, економічній та соціальній структурах, зокрема в Україні ми пройшли через демократичні революційні перетворення. Skorиставшись буремними революційними подіями 2014 року в нашій державі, Російська Федерація здійснила анексію Кримського півострова, нехтуючи при цьому нормами як українського, так і міжнародного права.

Тому у зв'язку з пошуком шляхів ефективного вирішення правових і практичних проблем анексійної політики Росії щодо України ми маємо враховувати історичні події, які цьому передували. Історія становлення українського Криму сягає своїм корінням часів Київської Русі. Як зазначає В. Сергійчук, особливого розмаху приплив українців до Криму набуває XVI–XVII ст., коли вони щороку поповнювали невідьницькі ринки Євпаторії, Феодосії та Карасубазара. На підтвердження автор приводить свідчення турецького мандрівника Евлія Челебі, який користувався переписом Кримського ханства 1666 року, коли на 187 тисяч кримських татар і 20 тисяч вільних греків, вірменів, караїмів та євреїв припадало 920 тисяч невідьників, здебільшого українців¹.

Евлія Челебі у своїй праці «Книга мандрів. Походи з татарами і подорожі по Криму (1641–1667 рр.)» зазначає, що отриману данину від ста тисяч кримських татар і чотирьохсот тисяч запорозьких козаків хан віддавав своїм мурзам і воїнам². Про таку кількість козаків зустрічаємо підтвердження і у розділі книги «Про правила кримські», де автор, розповідаючи про населення Криму, вказує, що на півострові Кримському знаходилося 1600 сіл і 6 тисяч садиб, які постачали сто і

ще 20 000 солдат. На війну відправляли сорок тисяч, а решта в Криму залишалися, бо в самому Криму перебувало чотириохкратно по сто тисяч полонених козацьких і чотириохкратно по сто тисяч дружин цих козаків та трьохкратно по сто тисяч так званих коня, чи малих хлопців та дівчат козацьких. Окрім них, перебували там двадцять тисяч гяурів грецьких, вірменських та іудейських³. Отже, в результаті не складних математичних підрахунків ми нараховуємо один мільйон сто тисяч українського населення в Криму. Наскільки зазначені дані є достовірними – невідомо, звичайно, це питання потребує подальшого дослідження, але це історіографічне джерело дає підстави стверджувати, що український прошарок населення був найчисельнішим у Криму.

Московська держава, починаючи з середини XVI ст., намагалася завоювати тодішню територію Кримського ханства, ставлячи за мету отримання виходу до Чорного моря та ослаблення Османської імперії. Військові походи Московської держави до Кримського ханства історично зафіксовані у 1559 р., 1687 р., 1689 р., 1695 р., 1735–1738 рр., а у 1771 р. фактично всю територію Кримського ханства зайняли царські війська. Переpletення української історії відносин Запорізької Січі з Кримським ханством спостерігаємо з 1680-х рр. (першу угоду укладено 1624 р.). Основним змістом угод було вставлення миру, право запорізького козацтва на заняття промислами в межах Кримського ханства. Територія Запорізької Січі за Прутським (1711 р.), Константинопольським (1712 р.), Андріонопольським (1713 р.) мирними договорами перейшла до Османської імперії і стала васальною територією Кримського ханства⁴.

Як відомо, за цими договорами Запорізька Січ мала автономність щодо внутрішнього укладу: свобода релігії, недоторканність життя і власності, право займатися промислами. Своєю чергою, запорізьке військо зобов'язувалося брати участь у походах на вимогу хана, а також отримувало б регулярну платню та військові припаси. Відповідно до норм Белградського та Константинопольського мирних договорів 1739 р. та Ніськими конвенціями 1740 р. територію Запорізької Січі було включено до Російської імперії.

У 70-х роках XVIII ст. спостерігаємо нове військове втручання

Російської імперії на територію Кримського півострова. Саме в цей час там з'явилися царські окупаційні війська, які відповідно до норм Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 р. встановили формально «незалежне від Туреччини Кримське ханство», яке, по суті справи, було підпорядковане Росії. У арт. 3 угоди проголошувалося: *«Все Татарские народы [...] без изъятия от обеих Империй имеют быть признаны вольными и совершенно независимыми от всякой посторонней власти, но пребывающими под самодержавною властию собственного их Хана Чингисскаго поколения, всем Татарским обществом избраннаго и возведеннаго, который да управляет ими по древним их законам и обычаям, не отдавая отчета ни в чем никакой посторонней Державе; и для того ни Российский Двор, ни Оттоманская Порта не имеют вступаться как в избрание и возведение помянутаго Хана, так и в домашния, политическия, гражданския и внутренния их дела ни под каким видом, но признавать и почитать оную Татарскую нацию в политическом и гражданском состоянии по примеру других Держав, под. собственным правлением своім состоящих, ни от кого, кроме единаго Бога, независящих...»*. Далі Російська імперія зобов'язувалася *«оставить сей Татарской нации, кроме крепостей Керчи и Ениколя с их уездами и пристаньми, все города, крепости, селения, земли и пристани в Крыму и на Кубани оружием ея приобретенныя»*⁵.

За договором всі попередні угоди між Росією і Туреччиною скасовувалися, і вперше було повністю визначено на міжнародному рівні чіткі кордони Кримського ханства. Цей договір закріпив перемогу Російської імперії у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. та отримання нею бажаного виходу до Чорного моря, що, звичайно, сприяло укріпленню захисту південноросійських земель. Також у науковій літературі зазначається, що у 1774 році було проголошено «незалежність» Криму.

Після ліквідації Запорізької Січі Катериною II Маніфестом «Про знищення Запорізької Січі, та про прирахування її до Новоросійської губернії» (3 серпня 1775 р.) землі були введені, як бачимо із назви Маніфесту, до складу Новоросійської губернії. Про одвічне негативне, вороже ставлення царату до українського народу та його земель ми

читаємо у рядках самого Маніфесту «... объявить, что нет теперь Сечи Запорожской в политическом ее уродстве, следовательно же и казаков сего имени...»⁶.

Законодавче закріплення Криму здійснила Катерина II у царському маніфесті «Про прийняття півострова Кримського, острова Тамані та всієї Кубанської сторони під Російську державу» від 8 квітня 1783 р. З цього приводу зазначалося: «...возмущающий вечный мир между Империями Всероссийскою и Оттоманскою заключенный, который Мы навсегда сохраним искренно желаем, не меньше же и в замену и в удовлетворение убытков наших решились Мы взять под державу нашу полуостров Крымский, остров Тамань и всю Кубанскую сторону». Далі Російська імперія в особі царату брала на себе обіцянку щодо приєднаних територій «... обещаем свято и непоколебимо за Себя и Преемников Престола Нашего, содержать их наравне с природными нашими подданными, охранять и защищать их лица, имущество, храмы и природную веру... и дозволить на последок каждому из них состоянию все те правности и преимущества, каковыми таковое в России пользуется», а в заміні царат вимагав та очікував «... что они в счастливом своем превращении из мятежа и неустройства в мир, тишину и порядок законный потщатся верностью, усердием и благонаравием уподобятся древним нашим подданным и заслужат наравне с ними Монаршу нашу милость и щедроту»⁷. Щодо юридичної сили маніфестів слід зауважити, що маніфест в імперіях – це основний вид закону як форми веління монарха⁸.

З теорії права ми знаємо, що формальні відносини особи з державою закріплені в їх взаємних правах і обов'язках. Російська імперія зобов'язувалася захищати і охороняти жителів Криму та урівняти їх з правами її населення, а натомість вимагала від кримчан сліпої вірності та дяки за спокійне життя, для того, щоб заслужити монаршу милість. Сьогодні ми спостерігаємо фактично ту саму «картину». Російська Федерація взяла під свій захист громадян Криму, реалізуючи їх начебто одвічне прагнення бути у складі Росії, захищати їхні права, надала жителям російське громадянство (урівняла в правах), а натомість, як ми бачимо, із засобів масової інформації, вимагає від кримчан знову дяки та сліпої вірності, щоб прославляли «визволителів»

та розказували як їм стало жити краще тепер, ніж у складі Української держави, чим нині заслуговують «монаршу милість» в особі В. Путіна.

Повертаючись у XVIII ст. маємо сказати, що фактичне приєднання Кримського півострова відбулося лише після того, як Г. Потьомкін (генерал-губернатор Новоросійський) повідомив Катерину II про присягу кримських татар «о вступление в подданство наше крымских жителей и прочих народов татарских». Своїм іменним указом наданому генерал-губернатору князю Потьомкіну «Про прийняття Кримських жителів та інших татарських народів у Російське підданство», де зазначалося: «С удовольствием получив известие о вступлении в подданство Наше Крымских жителей и прочих народов Татарских, Мы препоручаем вам подтвердить сим верным Нашим подданным вновь уверения о непременной Нашей к ним милости и благоволения...»⁹.

Для утвердження своєї влади на території Кримського півострова царату потрібна була міцна соціальна опора, тому Катерина II іменним указом Сенату 1724 р. «Про дозвіл князям та Мурзам Татарським користуватися всіма перевагами Російського дворянства» зрівняла татарських князів і мурз у правах і привілеях з російським дворянством: «...Всемиловитейшую волю Нашу объявляем, чтоб все те, кои из таких называемых Князей и Мурз Татарского происхождения... воспользовались всеми теми вольностями, выгодами и преимуществами, каковыми от щедроты предков наших и нашей Императорской Российской дворянство пожаловано, исключая только право покупать, приобретать и иметь крепостных или подданных Христианского исповедания, коим никто в Империи нашей, не будучи в Христианском законе, пользоваться не может»¹⁰.

Іменним указом Олександра I Сенату від 8 жовтня 1802 р. «Про поділ Новоросійської губернії на три губернії: на Миколаївську, Катеринославську та Таврійську та про влаштування там судових місць» було чітко окреслено територіальні межі Криму у складі Російської імперії. В указі зазначено, що до складу Таврійської губернії входить сім повітів: Сімферопольський чи Акмечетський, Перекопський (з відділення до нього частини Маріупольського повіту по межах колишньої Таврійської області) бувший Фанагорійський з

перейменуванням його в Тмутараканський, відповідно до назви, яку в давній Росії носив острів Тамань, і з приєднанням до повіту земель війська Чорноморського, Феодосійський (Кефійський) і Євпаторійський (Козловський), і нарешті за Перекопом Дніпровський та Мелітопольський. Губернським містом цієї губернії призначається Сімферополь¹¹.

Після революційних подій 1917 р. і початку громадянської війни дуже короткочасно (з квітня по травень 1919 р.) існувала так звана Кримська соціалістична радянська республіка (КСРР)¹². Але вже з жовтня 1921 р. в ранзі Кримської автономної соціалістичної радянської республіки (КАСРР) Крим увійшов до складу РСФРР на підставі відповідного декрету ВЦВК РНК РСФРР¹³. Пізніше цей крок одержав конституційне закріплення в Конституції СРСР 1936 р.¹⁴, згідно ст. 22 якої Крим територіально увійшов до складу РРФСР у статусі Кримської автономної соціалістичної республіки.

Кримську область було передано до складу УРСР на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р.¹⁵ з дослівним формулюванням: «Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською областю і Українською РСР». Цей Указ було затверджено спеціальним однойменним Законом «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» від 26 квітня 1954 р.¹⁶ з одночасним внесенням відповідних змін до діючої тоді Конституції СРСР (1936 р.), зокрема до ст. 22 щодо виведення зі складу РРФСР Кримської автономної соціалістичної республіки та до ст. 23 щодо розширення складу УРСР за рахунок Кримської області. По суті, відбулася зміна внутрішньодержавного адміністративно-територіального устрою, що протрималася аж до добровільного розпаду Радянського Союзу на окремі суверенні держави (1991), які стали окремими суб'єктами міжнародних відносин, увійшовши до сфери дії міжнародного права.

На сьогодні, у російській доктрині конституційного права сформувалася цілісна виправдувальна анексійну політику концепція, автори якої висувують низку аргументів, випускаючи з уваги, що: по-перше, російська федерація як держава також є нещодавно виниклою

одночасно разом з Україною; по-друге, збройна анексія не відповідає не лише українському, а й міжнародному законодавству; по-третє, політична нестабільність у суверенній державі та подолання її наслідків є її внутрішньою справою, з чим Україна дуже швидко і успішно справилась би самостійно; по-четверте, не зважаючи на певну політичну нестабільність, в Україні в цей час повноцінно функціонували всі гілки влади, включаючи законодавчу, виконавчу і судову, які забезпечували дотримання правопорядку в цілому в країні та дотримання прав і свобод громадян. Так що нема жодних підстав для сумнівів у непорушності конституційного ладу, як і Основного Закону країни, протягом всього періоду існування нашої держави. При цьому, слід з жалем вказати на псевдонауковість позиції російських вчених-юристів у їхньому намаганні виправдати невинуватого, адже первісним мірилом будь-якої науки є об'єктивність.

Yermolenko I. The presence of the territory of Crimea in various state formations: historical and legal aspect

In the current conditions of the development of independent Ukrainian statehood, the issue of its territorial integrity has again become acute. This work provides a historical and legal assessment of the reasons for the territories of Ukraine being part of Russia and provides a retrospective review of the formation of the Ukrainian Crimea. The historical features of the formation of the territorial borders of modern Ukraine in the part of the Autonomous Republic of Crimea and the system of international principles of the inviolability of the borders of sovereign states are highlighted, with a further assessment of the consequences of the territorial aggression of the Russian Federation.

Keywords: armed annexation, annexation policy, territory, territorial integrity, state sovereignty, international law, Crimean Peninsula.

¹ Сергійчук В. І. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. С. 210.

² Эвлия Челеби. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667 гг.). С. 172. URL: <https://coollib.net/b/544574/read?p=46&cnt=9000> (дата звернення: 20.06.2025).

³ Там само. С. 46.

-
- ⁴ Кресін О. В. Кримське ханство. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: «Укр.енцикл», 2001. С. 415.
- ⁵ Трактат вечного мира и дружбы, заключенный между империею Всероссийскою и Оттоманскою Портою...: Трактат от 10.07.1775. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XIX. 1770–1774. С.-Петербург, 1830. С. 957–967.
- ⁶ Об уничтожении Запорожской Сечи, и о причислении оной к Новороссийской Губернии: Манифест от 03.08.1775 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XX. 1775–1780. С.-Петербург 1830. С. 193.
- ⁷ О принятии полуострова Крымского, острова Тамани и всей Кубанской стороны под Российскую державу: Манифест от 08.04.1783 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXI. 1781–1783. С.-Петербург. 1830. С. 898.
- ⁸ Музика І. В. Маніфест. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: «Укр.енцикл», 2001. С. 572.
- ⁹ О принятии Крымских жителей и прочих татарских народов в Российское подданство: Именной указ от 28.07.1783 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXI. 1781–1783. С.-Петербург. 1830. С. 985.
- ¹⁰ О позволении князьям и Мурзам Татарским пользоваться всеми преимуществами Российского дворянства: Именной, данный Сенату от 22.02.1784 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXII. 1784–1788. С.-Петербург. 1830. С. 51.
- ¹¹ О разделении Новороссийской губернии на три губернии: на Николаевскую, Екатеринославскую и Таврическую и об устройстве там судебных мест: Именной, данный Сенату от 08.10.1802 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVIII. 1802–1803. С.-Петербург. 1830. С. 288.
- ¹² Чехович В. А. Кримська соціалістична радянська республіка (КСРР). *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: «Укр.енцикл», 2001. С. 412.
- ¹³ Об автономии Крымской Советской Социалистической Республики: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 18.10.1921 г. *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г.* Управление делами Совнаркома СССР. М. 1943. С. 332–334.
- ¹⁴ Конституция (Основной Закон): Закон СССР от 05.12.1936 г. URL: <https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16505.htm> (дата звернення: 20.06.2025).
- ¹⁵ О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.02.1954 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1954. № 4 (798). Ст. 64.
- ¹⁶ О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР: Закон СССР от 26.04.1954 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1954. № 10. Ст. 211.

СПИСОК АВТОРІВ

Андрійко Ольга Федорівна, провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, ORCID: 0000-0002-7507-3090;

Батанов Олександр Васильович, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, ORCID: 0000-0002-0239-4539;

Бедрій Мар'ян Миронович, докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0003-4021-1980;

Беззубов Дмитро Олександрович, провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0001-7183-5206;

Бернадський Богдан Васильович, військовослужбовець Збройних сил України, доктор юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0003-2692-6824;

Бірюков Володимир Іванович, юрисконсульт Нотаріальної палати України, кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0001-9722-3224;

Бобровник Світлана Василівна, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ORCID: 0000-0002-9225-8871;

Бондарук Вадим Олегович, науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, ORCID: 0009-0006-5566-2708;

Бондарук Тетяна Іванівна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, ORCID: 0000-0003-0566-9857;

Бойко Ігор Йосипович, завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0002-6841-0271;

Гавриленко Олександр Анатолійович, професор кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0001-5554-4919;

Гринишин Михайло Олегович, аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, ORCID 0009-0009-3035-3003;

Єрмоленко Ірина Михайлівна, в. о. завідувача кафедри теорії та історії держави і права Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ), кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0002-9440-0990;

Зозуля Євген Вікторович, професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності Криворізького факультету Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький), доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0002-8114-1133;

Іванова Анастасія Юріївна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, ORCID: 0000-0002-7344-4505;

Камінська Наталія Василівна, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0002-7239-8893;

Кириченко Володимир Євгенійович, професор кафедри теорії та історії держави та права Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0002-5497-907X;

Коваль Андрій Федорович, помічник командира бригади з правової роботи-начальник юридичної служби, майор юстиції (до мобілізації – доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка), кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0003-2448-2756;

Корж Ігор Федорович, заступник керівника наукового центру цифрової трансформації і права, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України», доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, ORCID: 0000-0003-0446-5975;

Кресін Олексій Веніамінович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, ORCID: 0000-0002-4016-6596;

Кубальський Владислав Нарцизович, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0001-6127-5786;

Куян Ірина Анатоліївна, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, ORCID: 0000-0001-8233-2305;

Макарчук Володимир Степанович, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0001-5441-0468;

Музика Ірина Володимирівна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0002-8822-6156;

Новицький Григорій Володимирович, головний науковий співробітник Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України (м. Київ), доктор юридичних наук, професор, ORCID: 0000-0002-3073-369X;

Окіпнюк Володимир Тарасович, доктор юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0002-1738-6478;

Пархоменко Наталія Миколаївна, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, ORCID: 0000-0001-5892-7165;

Ромінський Євген Вікторович, науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, ORCID: 0000-0002-0897-0146;

Рудий Назар Ярославович, учений секретар Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0001-7338-4867;

Самойленко Олена Олександрівна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, ORCID: 0000-0002-4624-5105;

Ситник Олександр Миколайович, професор кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доктор історичних наук, професор, ORCID: 0000-0001-7743-8148;

Сірий Микола Іванович, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, ORCID: 0009-0006-2475-3607;

Сокальська Олена Володимирівна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0001-8737-0829;

Усенко Ігор Борисович, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ORCID: 0000-0002-6832-2933;

Худояр Леся Вікторівна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, ORCID: 0000-0003-2386-1869;

Цветкова Юліанна Володимирівна, доцент кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, доцент, ORCID: 0000-0001-7557-7048;

Шмоткін Олексій Вікторович, професор кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України (м. Київ), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ORCID: 0000-0003-2803-271X.

Наукове видання

**ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ДЕРЖАВИ
ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
ДО 35-РІЧЧЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ
СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ**

Збірник тез доповідей

Редакційно-коректорська група:

І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський
Комп'ютерне верстання – Ромінський Є. В.
Дизайн обкладинки – Стецкова А. С.

Підписано до друку 19.12.2025 р.

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 15,35

Наклад 100 примірників. Зам. № 2012-25

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

Тел. (044) 278-58-91, факс (044) 278-54-74

Свідоцтво про реєстрацію № 23702-13542ПР від 27.12.2018 р.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Талком».

м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26

E-mail: ukraina.vdk@email.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4538 від 07.05.2013.